

การใช้ภาษาในมหาเวศสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหำชาติ) :
การศึกษาเชิงวิเคราะห์

ปริญญานิพนธ์
ของ
พระมหาสุริยา คำกุนะ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๒๙๔.๓/๘๘

พ ๓๕๘๗

๕.๓

การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ล้ามหาชาติ) :
การศึกษาเชิงวิเคราะห์

บทคัดย่อ

ของ

พระมหาสุริยา คำกุนะ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

๒๕๔๘

๒๔ พ.ค. ๒๕๔๘

พระมหาสุริยา คำคุณะ. (๒๕๔๘). *การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน*

(ลัมมหาชาติ) : *การศึกษาเชิงวิเคราะห์*. ปริญญาโท ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ

: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม :

รองศาสตราจารย์สุนันทา ไสรังจ, รองศาสตราจารย์ผกาศรี เอ็นบุตร.

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลัมมหาชาติ) รวม ๑๓ กัณฑ์ ในด้านการใช้คำ โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวนโดยใช้วิธีวิจัยเอกสารและเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่าด้านการใช้คำ มีการใช้คำวิเศษณ์เดี่ยวและกลุ่มคำวิเศษณ์ขยายคำนาม คำกริยา และคำคุณศัพท์ เพื่อบอกปริมาณทิศทางและลักษณะของบุคคลและสิ่งต่าง ๆ การใช้คำซ้ำมี ๒ ประเภท คือคำซ้ำเพื่อบอกปริมาณและคำซ้ำเพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ การใช้คำซ้อนมีการใช้คำซ้อนเพื่อเสียงและคำซ้อนเพื่อความหมาย การใช้คำหลกมีการหลกคำเรียกชื่อบุคคล พบการหลกคำเรียกชื่อพระเวสสันดรมาที่สุดรองลงมาเป็นการหลกคำเรียกชื่อพระนางมัทรีซึ่งคำหลกดังกล่าวล้วนแสดงเกียรติคุณบารมีและเชื้อสายอันสูงส่งของทั้งสองพระองค์ นอกจากนี้ยังมีการใช้คำหลกที่หมายถึงการพูดและป่า ส่วนการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติมี ๓ ประเภท ได้แก่การใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ คำเลียนเสียงของสัตว์ และคำเลียนเสียงวัตถุสิ่งของต่างๆ

ด้านการใช้โวหารมีการใช้โวหารทั้ง ๔ ชนิดคือ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหารและสาธกโวหาร โดยใช้บรรยายโวหารและพรรณาโวหารมากกว่าเทศนาโวหารและสาธกโวหาร

ด้านการใช้โวหารภาพพจน์ มีการใช้อุปมา ๒ ประเภทคือการใช้อุปมาตามขนบวรรณกรรมเช่น พระนางมัทรีงามดุจนางฟ้า ดวงตางามดุจตาของเนื้อทราย เป็นต้นและการใช้อุปมาที่เป็นเอกลักษณ์จำนวนมากเช่น หมาจับใหญ่เท่าเขาควาย รวงข้าวคดเป็นข้อเหมือนหางช้าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการใช้อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อดิพจน์ นามนัย และอาวตัพภตามลำดับ

ส่วนด้านการใช้สำนวน มีการใช้สำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะเช่น เต่าสามขา แอ้มสมภาร เป็นต้นและสำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทยจำนวนมากเช่น เชือกผูกคอก ปอมัดคอก ปอกใส่ข้อดินตรงกับสำนวนไทย ห่วงคล้องคอก เป็นต้นซึ่งแต่ละสำนวนล้วนสะท้อนวิถีชีวิตความเชื่อและค่านิยมของคนอีสาน

AN ANALYSIS OF THAI CHARACTERISTICS IN THE
NORTHEASTERN VERSION OF MAHAVESSANTARA JATAKA (MAHACHATI)

AN ABSTRACT
BY
PHRAMAHASURIYA KHAMKUNA

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Thai
at Srinakharinwirot University
February 2005

Phra Maha Suriya Khamkuna (2005). *An Analysis of Thai Characteristics in the Northeastern Version of Mahavessantara Jataka (Mahachati)*. Master thesis, M.A.(Thai). Bangkok :Graduate School of Srinakharinwirot University.Committee: Assoc. Prof. Sunanta Sorach , Assoc. Prof.Pakasri Yenbutra.

The purpose of this thesis is to study thirteen cantos of Maha Vessantara Jataka of the northeastern version with its focus upon four major areas: diction, rhetoric, figurative language and expressions. The method of documentary research is employed and the finding is presented through the analytical description.

According to the research, the diction in this jataka can be categorized into five aspects: adverbs, anaphora, synonymous compounds, variations and onomatopoeia. First, single adverbs and adverbial phrases are commonly used to intensify the meanings and describe characteristics of persons and objects in the jataka. Second, the technique of anaphora or repetition is applied both to suggest the amount or degree of the content and to emphatically display emotions. Third, synonymous compounds are used for the purposes of alliteration and meanings. Fourth, variations are found especially in terms of appellation. PhraVessantara's names are varied most, succeeding with those of Phra Nang Math-Cec; these variant appellations conventionally indicate their distinguished virtues and their providential lineage. Fifth, the technique of onomatopoeia is adopted to imitate the sounds of natural phenomena, animals and other objects.

Rhetorically, four rhetorical patterns: narration, description, argumentation and exemplification, are embroidered within this jataka. Patterns of narration and description are found more than those of argumentation and exemplification.

Regarding figurative language, numerous figurative devices: simile, metaphor, personification, hyperbole, metonymy and synesthesia, are respectively used in this jataka. Noticeably, similes in this jataka suggest both universal and conventional comparisons. The universal comparison can be illustrated, for instance, through the praise of Phra Nang Math-Cee's beauty as angels, or her beautiful eyes like those of hog deer. Similarly, the conventional comparison specific to Thai lifestyle can be found through these examples. Water chestnuts are as big as buffalo horns, or rice paddies are profuse like elephant tails.

Considering the expression usage of this Northeastern version, some Northeastern dialects correlating with central Thai are intricately woven into this jataka. Each expression evidently reflects the Northeastern people's lifestyle, beliefs and values.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหาคาติ) :
การศึกษาเชิงวิเคราะห์

ของ
พระมหาสุริยา คำกุนะ

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

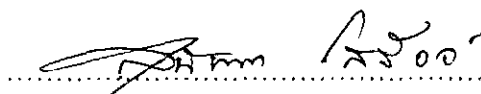

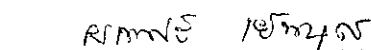
.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

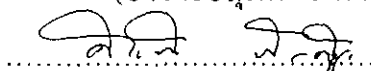
วันที่ ๒๔ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๘

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์สุนันทา ไตรจักษ์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ผกาศรี เข็นบุตร)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์สุภัค มหาวรากร)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์सानติ ภัคคิคำ)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีด้วยความช่วยเหลือจากหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอกราบ
ขอบพระคุณรองศาสตราจารย์สุนันtha โสรัจจ์ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ที่เอาใจใส่ช่วยตรวจ
แก้และให้คำแนะนำต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าตลอดเวลา ขอกราบขอบพระคุณ
รองศาสตราจารย์ผกาศรี เอ็นบุตร กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ที่เสียสละเวลาช่วยให้คำแนะนำ
ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์สุภัค มหาวรรการ และอาจารย์
ศานติ ภักดีคำ กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติมที่ช่วยให้คำแนะนำที่ดีทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์
ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณคุณพ่อ คุณแม่ พี่ชาย น้องชาย และน้ำทุกคนที่ให้กำลังใจและให้ทุนในการ
ศึกษาแก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ทุกคนที่ให้กำลังใจและช่วยเหลือผู้วิจัยในการค้นคว้าข้อมูลตั้งแต่เริ่ม
เรียนจนกระทั่งในการทำงานวิจัยจนสำเร็จด้วยดี

ประโยชน์อันใดที่จะพึงได้รับจากการศึกษาค้นคว้าจากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยขอบูชา
คุณของบุพพการีและบูรพาจารย์ทุกท่านด้วยประโยชน์นั้น

พระมหาสุริยา คำกณะ

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ.....	๑
ภูมิหลัง.....	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	๕
๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า.....	๖
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดก.....	๖
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับภาษาถิ่น.....	๘
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้คำ.....	๑๐
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้โวหาร โวหารภาพพจน์ และสำนวน.....	๑๖
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาและเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดก.....	๒๒
๓ ความรู้เกี่ยวกับมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน.....	๒๖
มูลเหตุที่ทำบุญเผาสุ.....	๒๗
การเตรียมงานทำบุญเผาสุ.....	๒๗
ความเป็นมาและเนื้อหาของลำมหาชาติ หรือเทศน์	
เวสสันดรชาดกภาคอีสาน	๔๐
เนื้อเรื่องย่อลำมหาชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสาน.....	๔๒
กัณฑ์ที่ ๑ กัณฑ์ทศพร.....	๔๒
กัณฑ์ที่ ๒ กัณฑ์หิมพานต์.....	๔๓
กัณฑ์ที่ ๓ กัณฑ์ทศกัณฑ์.....	๔๔
กัณฑ์ที่ ๔ กัณฑ์วนปเวศน์.....	๔๕
กัณฑ์ที่ ๕ กัณฑ์ชูชก.....	๔๖
กัณฑ์ที่ ๖ กัณฑ์จุลพน.....	๔๖
กัณฑ์ที่ ๗ กัณฑ์มหาพน.....	๔๗

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

๓(ต่อ)	กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์กุมารบันได.....	๔๓
	กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์กุมารบันปลาย.....	๔๔
	กัณฑ์ที่ ๑๐ กัณฑ์มัทรี.....	๔๔
	กัณฑ์ที่ ๑๑ กัณฑ์สัทกบรพ.....	๔๕
	กัณฑ์ที่ ๑๒ กัณฑ์มหาธา.....	๕๐
	กัณฑ์ที่ ๑๓ กัณฑ์ฉกษัตริย์.....	๕๑
	กัณฑ์ที่ ๑๔ กัณฑ์นครกัณฑ์.....	๕๑

๔ วิเคราะห์การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน

(ลัมหาชาติ).....	๕๔
การใช้คำ.....	๕๔
คำวิเศษณ์.....	๕๔
การใช้คำวิเศษณ์ขยายนาม.....	๕๔
การใช้คำวิเศษณ์เดี่ยวขยายนาม.....	๕๕
การใช้กลุ่มคำวิเศษณ์ขยายนาม.....	๕๖
การใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์.....	๕๖
การใช้คำวิเศษณ์เดี่ยวขยายกริยาและคำคุณศัพท์.....	๕๖
การใช้กลุ่มคำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์.....	๕๕
คำซ้ำ.....	๖๓
คำซ้ำเพื่อขยายความหมายในเชิงปริมาณ.....	๖๓
คำซ้ำเพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึก.....	๖๕
คำซ้ำ.....	๖๗
คำซ้ำเพื่อเสียง.....	๖๗
คำซ้ำเพื่อความหมาย.....	๗๐
คำหลัก.....	๘๒
คำหลักเรียกชื่อบุคคล.....	๘๒
การหลักคำเรียกชื่อพระเวสสันดร.....	๘๒
การหลักคำเรียกชื่อพระนางมัทรี.....	๘๕
คำหลักที่หมายถึงการพูด.....	๘๖

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๔ (ต่อ)	
คำหลักที่หมายถึงป่า.....	๘๗
คำเลียนเสียงธรรมชาติ.....	๘๘
การใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ.....	๘๘
การใช้คำเลียนเสียงของสัตว์.....	๘๙
การใช้คำเลียนเสียงวัตถุสิ่งของต่างๆ.....	๙๐
การใช้โวหาร.....	๙๒
บรรยายโวหาร.....	๙๒
พรรณนาโวหาร.....	๙๖
เทศนาโวหาร.....	๑๐๒
สาธกโวหาร.....	๑๐๕
การใช้โวหารภาพพจน์.....	๑๑๐
อุปมา.....	๑๑๑
อุปมาตามขนบวรรณกรรม.....	๑๑๑
การอุปมาเรื่องความงาม.....	๑๑๑
การเปรียบเทียบความงามของบุรุษ.....	๑๑๑
การเปรียบเทียบความงามของสตรี.....	๑๑๒
การเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณ.....	๑๑๔
การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม.....	๑๑๔
อุปมาที่เป็นเอกลักษณ์.....	๑๑๖
การเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณ.....	๑๑๖
การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม.....	๑๑๘
อุปลักษณ์.....	๑๒๐
บุคลาธิษฐาน.....	๑๒๑
อติพจน์.....	๑๒๓
นามนัย.....	๑๒๔
อาวตพากย์.....	๑๒๕
สำนวนในภาษาถิ่นอีสาน.....	๑๒๖
สำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะ.....	๑๒๖
สำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทย.....	๑๓๓

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

๕	สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๓๖
	สรุปผลการศึกษาค้นคว้า.....	๑๓๖
	อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า.....	๑๓๕
	ข้อเสนอแนะ.....	๑๔๐
	บรรณานุกรม.....	๑๔๑
	ประวัติย่อผู้วิจัย.....	๑๔๔

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่อง มหาเวสสันดรชาดกหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหาชาติชาดก เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งถือว่ามีค่าสูงกว่าชาดกเรื่องอื่นๆ เพราะเป็นพระชาติสุดท้ายในการบำเพ็ญบารมีก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยในพระชาตินี้ได้บำเพ็ญทานบารมีที่ยิ่งใหญ่ยากที่จะหาผู้ใดสามารถกระทำได้และเป็นการบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการของพระโพธิสัตว์ มหาเวสสันดรชาดกจึงเป็นชาดกที่ได้รับความนิยมจากพุทธศาสนิกชนมากกว่าชาดกเรื่องอื่นๆ ทั้งมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านานจนถึงปัจจุบัน คนไทยที่นับถือพระพุทธศานานิยมฟังเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกมาก การที่พระสงฆ์นำเรื่องของพระเวสสันดรมาเทศน์ให้ประชาชนฟังก็เพื่อให้ได้รับรู้อันสงสยของการให้ทาน ก่อให้เกิดอุปนิสัยที่โน้มน้าวไปในการเสียสละตามเยี่ยงจรรยาของพระเวสสันดร ช่วยลดความเห็นแก่ตัวของคนให้เบาบางลงและเชื่อมั่นว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ภายในหนึ่งวันจะได้ไปเกิดในสมัยของพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้าซึ่งจะมาตรัสรู้ภายหลังสิ้นศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้า พระครูวิจิตรธรรมโกศล (๒๕๒๕ : ๖) กล่าวถึงอันสงสยของการฟังเทศน์มหาชาติไว้ว่า

ผู้ใดได้ฟังมหาชาติ ครบ ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา จบในวันเดียวจะมีอันสงสยถึง ๕ ประการคือ

๑. จะได้เกิดในศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต
๒. จะได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอันโอฬาร
๓. จะไม่ไปเกิดในอบายเมื่อตายแล้ว
๔. จะเป็นผู้มีลาภยศ ไฉน มีความสุข
๕. จะได้รับบรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

มหาเวสสันดรชาดกจึงเป็นชาดกที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและการดำเนินชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมาก ทุกภาคของประเทศไทยจะจัดให้มีการฟังเทศน์มหาชาติเป็นประจำทุกปี จนกลายเป็นประเพณีและเอกลักษณ์ที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในหนังสือเทศน์มหาชาติ – พระเวสสันดรชาดก ฉบับภาษาธรรมสมัยว่า

เทศน์มหาชาติ เมืองไทยเรานิยมกันมาตั้งแต่กรุงสุโขทัย สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันมีปรากฏทุกภาคของไทยซึ่งแต่ละภาคต่างก็มีสำนวนโวหารท่วงทำนองแตกต่างกันไปตามความนิยมในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ไม่ว่าจะเทศน์ที่ไหนก็มีเป้าหมายที่เหมือนกันทุกแห่ง โดยมุ่งเน้นให้ผู้ฟังเกิดอุปนิสัยโน้มน้าวจิตใจตามพระจรรยาของพระเวสสันดรคือ ยินดีในทาน การบริจาค ลดความเห็นแก่ตัว มีเมตตากรุณา และหาโอกาสสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ตกยากอยู่เสมอ

สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช (๒๕๓๓ : คำนำ) กล่าวไว้ในหนังสือเทศน์มหาชาติ ฉบับ ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสถึงประเพณีการเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกว่า

การเทศน์มหาชาติ คือ การมหากุศลที่เดือนบุคคลให้รำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ คือความดีที่ยังขาด อันมีผลลดความเห็นแก่ตัว เพื่อผลคือประโยชน์สุขอันไพศาลของมวลมนุษยชาติเป็นสำคัญ ฉะนั้น บรรพชนชาวไทยผู้ชาญฉลาดแต่โบราณมาจึงถือเป็นเทศกาลบุญที่คนทั้งหลายพึงสนใจร่วมกระทำบำเพ็ญและได้อนุรักษ์สืบทอดเป็นวัฒนธรรมสืบมา เราทั้งหลายในบัดนี้ก็พึงอนุรักษ์สืบทอดต่อไปด้วย ความฉลาดเข้าใจในคุณค่าและความหมายอย่างแท้จริง

ในการจัดงานวันเทศน์มหาชาตินั้น แต่ละภาคจะมีการกำหนดวันงานแตกต่างกันไปเช่นภาคกลางจะจัดในเดือน ๑๑ แต่ภาคอีสานนิยมจัดงานบุญเทศน์มหาชาติในเดือนสี่เรียกว่า “บุญผะเหวด” ถือเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ในแต่ละปีหรือเรียกว่า “งานบุญประจำปี”

การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสานมีความน่าสนใจมาก เพราะมีลักษณะเฉพาะซึ่งแตกต่างจากภาคอื่นๆ ทั้งทางด้านลีลาการแต่งและสำนวนโวหาร มณี พยอมยงค์ (๒๕๑๕ : ๓๔๒) กล่าวเปรียบเทียบลีลาการแต่งมหาเวสสันดรชาดกของแต่ละภาคว่า

เปรียบเทียบด้านลีลากลอน ร่าย ฉันท์ กาพย์ ของมหาชาติแต่ละภาค ซึ่งแตกต่างกันโดยมหาชาติภาคกลางแต่งด้วยร้อยบรรจุข้อความยาวและมีศัพท์สูง มหาชาติภาคเหนือและอีสานใช้ลีลาสัมผัสสั้นต่อเนื่องกันเหมือนกลอน ใช้ภาษาง่ายๆ ฟังกันได้สำหรับคนทุกชั้นส่วนมหาชาติภาคใต้ลีลาผิดแผกไปจากภาคอื่นทั้งหมดด้วยแต่งเป็นกาพย์และใช้ภาษาด้นเข้ามาเป็นอันมาก

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน มีการใช้ภาษาทั้งคำภาษาด้นอีสาน การใช้คำวิเศษณ์ คำซ้ำ คำซ้อน การหลាក់คำ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ มีการใช้โวหาร โวหารภาพพจน์ และสำนวนภาษาด้นอีสานมากมาย

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน ฉบับพิมพ์ที่โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดีแต่งขึ้นและ
บันทึกลงในผูกใบลานโดยนักปราชญ์ผู้มีความรู้ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นอย่างดี เป็นฉบับที่มี
เนื้อความบริบูรณ์มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่น่าสนใจในด้านการใช้ภาษา ดังตัวอย่างที่ปรากฏในกัณฑ์
ทานกัณฑ์ใบที่ ๓ หน้าที่ ๑ ความว่า

นิกุมม พระกษัตราจักพรากสีหิ สิวิน คนจำเริญศรีแก่ไพร่ โดยด้าวไปตามธรรม อจเจสุ ผุ่งฮ้ายฮาน
เอากิ่ง คัดไม้มีงขึ้นเมือง นานาลูกหลานเมืองบ่หม้าย เป็นฮ้อนด้วยปีเดือน ขดา คือ ขุนหลวงเจ้าฟ้า เ็น
ฮ่อมเหล้าสีหิ สัพพโทษบ่มีกุมใส่ ไพรฮ้ายไปปัดเสียบ อจเจสุสุ ดังถาชาวสีหิผุ่งไพร่ คัดไม้ใหญ่ฮ้อนเป็น
เงา ทั้งบุผาสู้ค้ำัน ทั้งกึ่งก้านใบหนา อันเป็นยาแก่คนพยาธิ คนอาพาธดีหลี คือคนศรีเวสสันดรระราช
ไพร่ฮ้ายหากจับหนี โทษบ่มีสังลักสิ่ง ไพรฮ้ายจึงจุแกลน อจเจสุสุ ไม้มุงเมืองฮ่อมกว้าง ผุ่งไพร่ฟ้าฮาน
ใบ

จากตัวอย่างที่ปรากฏในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน พบการใช้ภาษาในหลาย
ลักษณะได้แก่การใช้คำภาษาถิ่นอีสาน เช่น ฮาน หมายถึงตัด จำเริญ หมายถึงเจริญ สัก หมายถึง
อะไร กุม หมายถึงปรักปรำ ฮ้าย หมายถึงไม่ดี ร้าย

การใช้โวหารดังตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดเป็นพรรณนาโวหาร การใช้โวหารภาพพจน์ ดังข้อ
ความว่า อันเป็นยาแก่คนพยาธิ คนอาพาธดีหลี คือคนศรีเวสสันดรระราช หมายถึงเป็นการกล่าว
เปรียบเทียบคุณสมบัติทางประการหรือการกระทำของพระเวสสันดรที่ขอพบบริจาคนว่าเป็นยา
รักษาคนไข้หมายถึงชาวเมืองด้วยการช่วยเหลือคนยากจนและยังสร้างโรงพยาบาลสำหรับคนเจ็บไข้
ทั้งหลาย จัดเป็นโวหารอุปลักษณ์

การใช้สำนวนภาษาถิ่นอีสานคือคำว่า ไม้มุงเมืองฮ่อมกว้าง หมายถึงพระเวสสันดรเป็นที่พึ่ง
อาศัยของคนทั้งหลายด้วยการบริจาคนให้คนยากจนและเป็นพระราชที่ทรงปกครองแผ่นดินโดย
ธรรม เป็นสำนวนที่ตรงกับสำนวนในภาษาไทยกลางว่า ร่มโพธิ์ร่มไทร

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้ภาษาถิ่นที่สละสลวยและมีเอกลักษณ์ ผู้วิจัยจึง
สนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน ฉบับพิมพ์ที่โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรม
ภักดี ด้านการใช้ภาษาในลักษณะต่างๆ ดังกล่าว อันจะเป็นการเผยแพร่ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและ
สืบทอดไว้แก่อนุชนรุ่นหลังต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาการใช้ภาษา โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวนในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อทราบกลวิธีการใช้ภาษาในด้านการใช้คำ การใช้โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวนในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสานอันจะใช้เป็นแนวทางในการศึกษาภาษาถิ่นและภูมิปัญญาอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๑.การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะศึกษาจากต้นฉบับใบลานเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ส.ธรรมภักดี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วยลำนำหาชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกฉบับภาคอีสานรวมทั้งสังกาศ มาลัยหมื่น มาลัยแสน และฉลอง

๒.ศึกษาวิเคราะห์การใช้ภาษา การใช้โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวนในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำนำหาชาติ) เฉพาะกัณฑ์ที่ ๑ - ๑๓ ดังนี้

- กัณฑ์ที่ ๑ กัณฑ์ทศพร
- กัณฑ์ที่ ๒ กัณฑ์หิมพานต์
- กัณฑ์ที่ ๓ กัณฑ์ทานกัณฑ์
- กัณฑ์ที่ ๔ กัณฑ์วนาเวสน์
- กัณฑ์ที่ ๕ กัณฑ์ชูชก
- กัณฑ์ที่ ๖ กัณฑ์จุลพน
- กัณฑ์ที่ ๗ กัณฑ์มหาพน
- กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์กุมาร
- กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์มัทรี
- กัณฑ์ที่ ๑๐ กัณฑ์สักกบรพ
- กัณฑ์ที่ ๑๑ กัณฑ์มหาราช
- กัณฑ์ที่ ๑๒ กัณฑ์ฉกษัตริย์
- กัณฑ์ที่ ๑๓ กัณฑ์นครกัณฑ์

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

๑.ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษา การใช้โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวนในภาษาถิ่นอีสาน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้า

๒.ศึกษากันต์เทศน์มหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน ฉบับพิมพ์จากโรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดีให้ครบทั้ง ๑๓ กันต์ อย่างละเอียด

๓.วิเคราะห์การใช้ภาษาถิ่นอีสานในประเด็นต่อไปนี้

๓.๑การใช้คำ

๓.๑.๑คำวิเศษณ์

๓.๑.๒คำซ้ำ

๓.๑.๓คำซ้อน

๓.๑.๔คำหลัก

๓.๑.๕คำเลียนเสียงธรรมชาติ

ฯลฯ

๓.๒การใช้โวหาร

๓.๒.๑ บรรยายโวหาร

๓.๒.๒ พรรณาโวหาร

๓.๒.๓ เทศนาโวหาร

๓.๒.๔ สาธกโวหาร

ฯลฯ

๓.๓การใช้โวหารภาพพจน์

๓.๓.๑ อุปมา

๓.๓.๒ อุปลักษณ์

๓.๓.๓ บุคลาธิษฐาน

๓.๓.๔ อติพจน์

๓.๓.๕ นามนัย

ฯลฯ

๓.๔การใช้สำนวน

๓.๔.๑ สำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะ

๓.๔.๒ สำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทย

๔.เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าซึ่งมีดังต่อไปนี้

๑. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

๑.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

๑.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับภาษาถิ่น

๑.๓ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้คำ

๑.๔ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้โวหาร โวหารภาพพจน์ และสำนวน

๒.งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาและเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดก

๑.เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

๑.๑เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

ชาดกคือเรื่องราวที่เป็นประวัติของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งแต่ละเรื่องมีกำเนิดและที่มาต่างกัน โดยเฉพาะในพระชาติสุดท้ายเป็นเรื่องที่คนทั่วไปรู้จักและมีชื่อเรียกหลายชื่อตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่นมีผู้กล่าวถึงกำเนิดของชาดกและความหมายของมหาชาติไว้ดังนี้

สีบพงศ์ ธรรมชาติ (๒๕๔๒ : ๑) กล่าวถึงการเกิดขึ้นของชาดกไว้ว่า ชาดกมีอยู่จำนวนมาก มีชื่อมีอยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาดก พระสูตรตันตปิฎกเท่านั้น ชาดกบางเรื่องต่างออกไปจากชาดกในคัมภีร์ชาดกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาดกขึ้นมามากมายเช่นนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องชาดกหลากหลาย ทั้งชาดกเดิมที่มีอยู่ในพระสูตรตันตปิฎกและชาดกที่ไม่มีในพระสูตรตันตปิฎก ชาดกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้เกิดขึ้นได้ ๔ ทางคือ ๑.พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ ๒.พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน ๓.ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา นำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่างๆมาแต่งใหม่ ๔.ผู้รู้ทางพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเองโดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น

นริศร์ เลี่ยมทอง (๒๕๔๒ : ๑๓-๑๕) กล่าวถึงชาดกที่เรียกว่า ทศชาติหรือการเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์สิบชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งแต่ละชาติก็นำเพ็ญบารมีที่แตกต่างกัน ไว้ดังนี้

- ๑.เดมิยชาดก บำเพ็ญเนกขัมมบารมีคือการออกบวช
- ๒.มหาชนกชาดก บำเพ็ญวิริยบารมีคือความเพียร
- ๓.สุวรรณสามชาดก บำเพ็ญเมตตาบารมีคือการแผ่เมตตา
- ๔.เนมิราชชาดก บำเพ็ญอธิษฐานบารมีคือความตั้งใจมั่น
- ๕.มโหสถชาดก บำเพ็ญปัญญาบารมีคือความรอบรู้
- ๖.ภริทัตตชาดก บำเพ็ญศีลบารมีคือการรักษาศีล
- ๗.จันทกุมารชาดก บำเพ็ญขันติบารมีคือความอดทน
- ๘.นารทชาดก บำเพ็ญอุเบกขาบารมีคือการวางเฉย
- ๙.วิฑูรชาดก บำเพ็ญสังขบารมีคือความซื่อสัตย์
- ๑๐.เวสสันดรชาดก บำเพ็ญทานบารมีคือการให้ทาน

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงมหาชาติว่า หมายถึง การเกิดครั้งที่ยิ่งใหญ่ใช้เรียกเฉพาะพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรเท่านั้น เป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์และเป็นชาติที่ได้บำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการ คือ

- ๑.ทาน บำเพ็ญบุตรทานบารมีในกัณฑ์กุมาร บำเพ็ญทาทานบารมีในกัณฑ์สักกบรรพ บำเพ็ญสัตตสดกมหาทานในกัณฑ์ทานกัณฑ์
- ๒.ศีล บำเพ็ญระหว่างทรงเป็นฉรรวาส
- ๓.เนกขัมมะ บำเพ็ญบรรพชาที่เขาวงกต
- ๔.ปัญญา ทรงดำริในการให้ทานเมื่อแรกประสูติ จนเสด็จกลับจากเขาวงกตเข้าเมืองสีพีทรงเห็นประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งปวง
- ๕.วิริยะ บำเพ็ญขณะประทับอยู่ในราชสมบัติได้เสด็จโรงงานทุกวันพระ
- ๖.ขันติ ทรงอดกลั้นถึงแม้จะถูกเนรเทศออกจากเมือง หรือตอนชุกเข็มนิสีทองกุมาร
- ๗.สัจจะ ตรัสจะให้ทานอะไรก็ทรงกระทำตามที่ตรัสทุกประการแม้แต่บุตรทาทาน
- ๘.อธิษฐาน ทรงหลังนิโธทกยกสองกุมารให้แก่ชุก ทรงอธิษฐานหวังนิพพานเป็นที่ตั้ง
- ๙.เมตตา ทรงแผ่เมตตาขณะออกบรรพชาทำให้สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในบริเวณภูเขาวงกตคือเมตตา ไม่ทำร้ายกันและกัน
- ๑๐.อุเบกขา บำเพ็ญอุเบกขา ตั้งพระทัยมั่นคงไม่พิโรธแก่ชุก

บันทึก เกาะเต็นและประภาพรรณ รัตนานนท์ (๒๕๓๘ : บทนำ) กล่าวไว้ในหนังสือเทศน์มหาชาติถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีว่าการเทศน์ชีวประวัติความเป็นมาของพระบรมโพธิสัตว์เรื่องนี้ประชาชนคุ้นชินอยู่ ๓ ชื่อคือ มหาชาติ เวสสันดรชาดก และ หกกษัตริย์ เหตุที่เรียกว่า มหาชาติ เพราะเป็นการประชุมลงแห่งบารมีครั้งยิ่งใหญ่ในพระชาติสุดท้ายที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนี้ คือทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นยอดนักเสียสละของโลกนี้บารมีทั้งหมดสิบประการมาประชุมสมบูรณ์ในชาตินี้จึงเรียกเวสสันดรตอนนี้ว่า มหาชาติ เหตุที่เรียกว่า เวสสันดร เพราะถือเอาภริยาที่พระโพธิสัตว์อุบัติมาเรียกคือ พระเวสสันดรนี้ไม่ได้อุบัติในปราสาทราชวังหากแต่ประสูติระหว่างตรอกพ้อคำ (เวสสะ แปลว่า ตลาดหรือตรอกพ้อคำ อันตะ แปลว่า ในระหว่าง) เพราะฉะนั้น เวสสันดร จึงหมายถึง ผู้ประสูติกลางตลาดหรือระหว่างตรอกพ้อคำ เหตุที่เรียกว่า หกกษัตริย์ เพราะในเรื่องนี้มีกษัตริย์หกพระองค์คือ พระเจ้ากรุงสุโขทัย (พระราชบิดา) พระนางผุสดี (พระราชมารดา) พระเวสสันดร (พระบรมโพธิสัตว์) พระนางมัทรี (พระมเหสี) พระชาลี (พระราชโอรส) พระกนิษฐา (พระราชธิดา)

๑.๒เอกสารที่เกี่ยวข้องกับภาษาถิ่น

ภาษาถิ่นอีสานเป็นภาษาถิ่นที่ใช้พูดกันในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีลักษณะแตกต่างจากภาษาถิ่นอื่นๆ ซึ่งมีผู้กล่าวถึงลักษณะและประโยชน์ของภาษาถิ่นอีสานไว้ดังนี้

วิไลศักดิ์ กิ่งคำ (๒๕๔๔ : ๑) ให้คำนิยามภาษาไทยถิ่นไว้ว่า ภาษาไทยถิ่น หมายถึงภาษาที่ใช้พูดติดต่อสื่อสารตามท้องถิ่นต่างๆ สื่อความหมายเข้าใจกันในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งแต่ละถิ่นอาจพูดแตกต่างกันไปจากภาษาไทยมาตรฐานทั้งในด้านเสียง คำ และการเรียงคำบ้าง แต่ความหมายคงเดิม ภาษาไทยถิ่นที่ใช้กันในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทยแบ่งตามความแตกต่างของภูมิศาสตร์หรือท้องที่ที่ผู้พูดภาษานั้นๆ อาศัยอยู่เป็น ๔ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๑.ภาษาไทยถิ่นกลาง ได้แก่ ภาษาที่ใช้พูดกันในเมืองหลวงของประเทศไทยและจังหวัดรอบๆ ทางภาคกลางของประเทศไทย

๒.ภาษาไทยถิ่นใต้ ได้แก่ ภาษาที่ใช้พูดกันในจังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย เช่น สงขลา ภูเก็ต พังงา สุราษฎร์ธานี เป็นต้น

๓.ภาษาไทยถิ่นอีสาน ได้แก่ ภาษาที่ใช้พูดกันในจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เช่น ชัยภูมิ อุบลราชธานี อุตรดิตถ์ ร้อยเอ็ด เป็นต้น

๔.ภาษาไทยถิ่นเหนือ ได้แก่ ภาษาที่ใช้พูดกันในจังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย เช่น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน เป็นต้น

สมทรง บุรุษพัฒน์ (๒๕๔๓ : ๒๗) กล่าวไว้ในหนังสือภูมิศาสตร์ภาษาถิ่นว่าภาษาไทยถิ่นอีสานเป็นภาษากลุ่มเดียวกับภาษาลาวที่พูดในประเทศลาว ในประเทศไทยภาษาถิ่นอีสานเป็นภาษาถิ่นที่พูดกันในบริเวณจังหวัดต่างๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดเลย อุบลราชธานีหนองคาย สกลนคร นครพนม มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมา และชัยภูมิ

เรืองเดช ปันเขื่อนขันธ์ (๒๕๓๑ : ๑๓๕-๑๓๖) กล่าวไว้ในหนังสือภาษาถิ่นตระกูลไทยว่าภาษาไทยถิ่นอีสานได้แก่ภาษาไทยลาวที่พูดโดยคนไทยส่วนใหญ่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ภาษาไทยถิ่นนี้คนไทยในประเทศไทยนิยมเรียกภาษานี้ว่า ภาษาอีสานหรือภาษาลาว มีพูดในพื้นที่ไม่ต่ำกว่า ๑๖ จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ภาษาไทยถิ่นอีสานมีหลายถิ่นหลายสำเนียงคือ

๑.สำเนียงหลวงพระบาง

๒.สำเนียงเวียงจันทน์

๓.สำเนียงอีสาน

และยังมีภาษาถิ่นอื่นๆ ที่จัดอยู่ในกลุ่มภาษาไทยลาวอีกหลายภาษาได้แก่ ภาษาไทพวน ภาษาผู้ไท ไทกะเลิง ไทญ้อ ไทโย้ย นครไท และไทแสก ทั้งนี้โดยอาศัยคำศัพท์ที่ใช้ร่วมกันในกลุ่มภาษาไทยลาวเป็นหลัก

ช่อนกลิ่น พิเศษสกุลกิจและกิ่งแก้ว อัดดากร (๒๕๒๑ : ๑-๒) กล่าวถึงประโยชน์ของการศึกษาภาษาถิ่นไว้ในหนังสือภาษาถิ่น-วัฒนธรรมท้องถิ่น ไว้ ๖ ประการดังนี้

๑.เข้าใจความเป็นมาของภาษา ชาบซึ่งในวัฒนธรรมทางภาษาและเห็นความสำคัญของภาษาถิ่น

๒.เข้าใจเรื่องการกลายของภาษาทั้งการกลายเสียงและการกลายความหมายของคำ อันเป็นไปตามหลักเกณฑ์นิรุกติศาสตร์

๓.เป็นแนวทางสันนิษฐานเสียงสระ พยัญชนะและวรรณยุกต์ของภาษาไทยกลางในปัจจุบันซึ่งภาษาถิ่นยังคงรักษาไว้ได้

๔.เป็นประโยชน์ในการศึกษาความหมายของคำบางคำที่ไม่มีผู้ใช้ในภาษาไทยกลางปัจจุบันแต่ปรากฏใช้ในคำซ้อน

๕.เป็นประโยชน์ในการศึกษาภาษาถิ่นเปรียบเทียบกับตามแนวภาษาศาสตร์ นักภาษาศาสตร์สามารถเทียบเสียงสร้างคำไปหาคำเดิมในภาษาเดิมได้

๖.เป็นประโยชน์ในการสอนเด็กที่พูดภาษาถิ่นและสอนเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของเด็กที่ออกเสียงภาษากรุงเทพฯ ไม่ชัด

๑.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้คำ

มีผู้กล่าวถึงการเลือกสรรคำที่ใช้ในการประพันธ์วรรณกรรมประเภทต่างๆ และแยกออกเป็นประเภทต่างๆ ไว้ดังนี้

วราภรณ์ บำรุงกุล (๒๕๓๓ : ๖๑ - ๖๒) กล่าวถึงการเลือกสรรคำในหนังสือความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีว่า การเลือกสรรคำสร้างเสียงไพเราะ เขียนข้อความให้มีความหมายลึกซึ้งกินใจ เขียนข้อความให้มีภาพพจน์จนผู้อ่านสามารถจินตภาพนั้นได้และเสนอแนวคิดให้แก่ผู้อ่านด้วย กวีหรือนักเขียนที่จะทำได้เช่นนี้ต้องรู้จักคำให้มาก รู้ทั้งความหมายตรง ความหมายโดยนัย รู้ศักดิ์ของคำ หมายถึงคำหยาบ คำสุภาพ คำราชาศัพท์ แล้วเลือกสรรมาใช้ได้เหมาะสมกับเนื้อความ กวีอาจสร้างเสียงไพเราะได้จากการเล่นสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร สร้างเสียงเสนาะจากลีลาจังหวะ อันเกิดจากเสียงหนักเบา เสียงสั้นยาว มีการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ และมีการเล่นคำ ซ้ำคำเพื่อสร้างเสียงเสนาะอีกด้วย การสร้างความหมายอันลึกซึ้งกินใจทำได้โดยใช้การเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปลักษณ์ การกล่าวเกินจริง การใช้สัญลักษณ์ การใช้บุคลาธิษฐาน เป็นต้น สร้างจินตภาพแก่ผู้อ่านด้วยการใช้โวหารภาพพจน์

สมพร มั่นตะสูตร (๒๕๒๕ : ๗๖-๘๑) แยกประเภทของการสรรคำไว้ดังนี้

๑. คำที่มีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสถานภาพของบุคคล เช่น คำว่าอาชา อัสตร เหมาะกับเรื่องประเภทนิทาน หรือบทร้อยกรอง คำว่าม้าเหมาะจะใช้ในนวนิยายไม่เหมาะจะใช้คำอาชาหรืออัสตรเว้นแต่ในบทสนทนาทำนองพูดเล่น

๒. การใช้คำซ้ำและคำซ้อน หมายถึงการซ้ำคำหรือซ้อนคำเพื่อให้ความหมายหนักแน่นขึ้นกว่าเดิม บางครั้งซ้อนทั้งคำและความ คือไม่ซ้ำเฉพาะคำหรือสองคำ แต่ซ้ำข้อความซึ่งไม่ยาวเกินไปนัก นิยมใช้มากโดยเฉพาะในกวีนิพนธ์

๓. การใช้คำแสดงภาพ คือการใช้คำเพื่อให้ความหมายและความเข้าใจในทางรูปร่าง เพื่อให้ภาพในจิตเด่นชัดขึ้น เช่น สารรูปของเจ้ามันเทียวกว้างโกรนกรนเหมือนไม้ตายต้น ผู้อ่านจะมองเห็นภาพได้ชัดโดยไม่ต้องคำอธิบายเลยทีเดียว การใช้คำลักษณะนี้มีปรากฏให้เห็นมากมาย บางครั้งก็ใช้เพื่อเปรียบเทียบ เช่น อ้วนผละเหมือนแม่หมู เป็นต้น

๔. การใช้คำซ้ำๆ หรือการเน้นคำ เพื่อสร้างความรู้สึกรู้สึกให้กระจำชัดคำเหล่านี้ส่วนมากใช้กับการสร้างความรู้สึกรู้สึกและอารมณ์หรือใช้เพื่อแสดงความรู้สึกรู้สึกและอารมณ์ นักเขียนทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองนิยมใช้กันมากเพราะให้ความรู้สึก

นอกจากนี้ยังให้ความหมายของการหลากคำว่า การหลากคำหมายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปของคำบางคำให้เป็นคำอื่นเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำๆ กันในที่ใกล้เคียงกัน ทำให้ไม่เกิดความซ้ำซากและไม่เบื่อหน่าย การหลากคำทำให้ประหยัคคำบางคำโดยละไว้ในฐานที่เข้าใจได้อีกด้วย มีหลักควรยึดถือดังนี้

๑.ควรทำเมื่อประโยคที่เขียนมีคำซ้ำกันจนอ่านขัดหู

๒.ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ ควรหลีกคำเฉพาะคำนาม ซึ่งใช้คำสรรพนามสับเปลี่ยนเท่านั้น

กาญจนา นาคสกุล และคณะ (๒๕๒๑ : ๓๔-๓๖) กล่าวถึงคำวิเศษณ์ไว้ในหนังสือการใช้ภาษาว่า คำวิเศษณ์ คือคำที่ทำหน้าที่ขยายความให้ชัดเจนสมบูรณ์ขึ้น การใช้คำวิเศษณ์ต้องคำนึงถึงความหมายเป็นสำคัญทั้งความหมายหลักและความหมายแฝง เพราะคำวิเศษณ์บางคำแม้จะมีความหมายหลักเหมือนกันแต่ก็มีความหมายแฝงต่างกัน การใช้คำวิเศษณ์นอกจากจะต้องคำนึงถึงความหมายแล้วบางครั้งยังต้องคำนึงถึงความรู้สึกของภาษาและความรู้สึกของผู้ฟังด้วย เช่น คำว่า เข เป็ เก ทั้ง ๓ คำนี้มีความหมายหลักเหมือนกันคือหมายความว่า ไม่ตรง แต่มีความหมายแฝงต่างกันคือ

เข เป็นคำที่ใช้เฉพาะกับนัยน์ตาเท่านั้น เช่น ตาเข

เป็ มักจะใช้กับขา เช่น ขาเป็

เก มักจะใช้กับฟัน เช่น ฟันเก

การใช้คำวิเศษณ์นอกจากจะต้องคำนึงถึงความหมายแล้ว บางครั้งยังต้องคำนึงถึงความรู้สึกของภาษาและความรู้สึกของผู้ฟังด้วย

บรรจบ พันธุเมธา (๒๕๔๑ : ๑๗๕ - ๑๗๖) กล่าวถึงคำวิเศษณ์ไว้ในหนังสือลักษณะภาษาไทยว่าคำวิเศษณ์ คือ คำที่ทำหน้าที่ขยายความให้ชัดเจนสมบูรณ์ขึ้นแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.คำวิเศษณ์ขยายนาม เรียกคุณศัพท์ มีคำชนิดต่าง ๆ ทำหน้าที่ขยายนามได้ ดังนี้

๑.๑คำเดี่ยว มักเป็นคำพื้นฐาน ได้แก่ อ้วน ผอม มี จน

๑.๒คำประสม ได้แก่ กลางบ้าน (ขยาย บา) ในใจ (ขยาย เลข)

๑.๓คำซ้อน ได้แก่ เจ็บขริม หนักแน่น กะมอมกะแมม ขะมุกขะมอม

อุคู้

๑.๔คำซ้ำ ได้แก่ พื้น ๆ กลัว ๆ หนู ๆ มักเป็นคำซ้ำที่มีความหมายต่าง

กับคำเดิม

๑.๕คำกริยา ได้แก่ เรียน เขียน อ่าน พุด ทำ เป็นต้น เช่น คนเรียน คนเขียน คนอ่าน เป็นต้น มีลักษณะคล้ายคำประสมต่างกันก็แต่คำกริยาขยายนามนี้ไม่ได้อยู่คงที่อาจเปลี่ยนเอาคำอื่นมาแทนได้ แต่คำประสมจะเป็นคำคงที่ทั้งความหมายยังเหมือนเดิม

๑.๖คำบุรพบท ได้แก่ กลาง หน้า หลัง ริม บน ล่าง เป็นต้น

๑.๗คำกริยวิเศษณ์ ได้แก่ เร็ว ช้า ค่วน เช่น รดเร็ว คนช้า รดค่วน

๑.๘วลี ได้แก่ อยู่กับบ้าน ทำงานนอกบ้าน เช่น คนอยู่กับบ้าน คนทำงาน

นอกบ้าน เป็นต้น

คำวิเศษณ์ขยายนามหรือคุณศัพท์แบ่งออกได้หลายชนิด ดังนี้

๑.คุณศัพท์บอกลักษณะหรือภาวะ ที่บอกลักษณะได้แก่ สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นต้น ที่บอกภาวะได้แก่ เจ็บ ป่วย ดาย เป็น เป็นต้น

๒.คุณศัพท์บอกจำนวนนับ อาจบอกเป็นจำนวน หนึ่ง สอง สาม สี่ หรืออาจบอกลำดับที่เป็น ที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ เป็นต้น

๓.คุณศัพท์บอกจำนวนนับไม่ได้ (ประมาณคุณศัพท์) ได้แก่ มาก น้อย นิด น้อย ครอบ พอ เกิน เหลือ ขาด ถ้วน ครอบถ้วน หมด หลาย ทั้งหลาย ทั้งหมด ทั้งสิ้น ทั้งนั้น ทั้ง เป็นต้น

๔.คำคุณศัพท์บอกจำนวนแบ่งแยก ได้แก่ ต่าง ต่าง ๆ ละ ทุก บ้าง บาง เช่น ต่างจิตต่างใจ ต่างคนต่างไป สีต่าง ๆ ปลาบ้าง ดอกบ้าง ใบบ้าง เป็นต้น

๕.คำคุณศัพท์ขยายนามชี้เฉพาะ (นิยมคุณศัพท์) ได้แก่ นี้ นั้น โน้น นี่ นั่น โน่น เป็นต้น

๖.คำคุณศัพท์ที่เป็นคำถาม (ปฤจฉาคุณศัพท์) ได้แก่ ไใด อะไร ไหน ไไร คำทั้งสี่นี้ใช้เป็นสรรพนามก็ได้แต่ถ้าเป็นสรรพนามจะไม่มีนามมาข้างหน้าถ้าเป็นคุณศัพท์จึงจะมี เช่น ตัวอะไรสีแดง ๆ ลูกใครตัดผมสั้น เธอชอบคนไหน เป็นต้น

๗.คำคุณศัพท์บอกความไม่ชี้เฉพาะเจาะจง (อนิยมคุณศัพท์) ได้แก่ ไใด ไไหน อะไร เป็นคำเดียวกับคำคุณศัพท์บอกคำถามและสรรพนาม การจะรู้ได้ว่าคำนั้นมีความหมายเป็นคำถามหรือไม่ต้องอาศัยดูที่ความ

๒.คำวิเศษณ์ขยายกริยาหรือกริยาวิเศษณ์ นอกจากคำกริยาแล้วคำประเภทนี้ก็ยังสามารถขยายคุณศัพท์หรือกริยาวิเศษณ์เองได้อีกด้วย คำที่ใช้เป็นกริยาวิเศษณ์ได้ ดังนี้

๒.๑คำเดี่ยว ได้แก่ ดี ชั่ว เร็ว ช้า เป็นต้น

๒.๒คำประสม ได้แก่ นับก้าว เช่น เดินนับก้าว สามขุม เช่น ย่างสามขุม เป็นต้น

๒.๓คำซ้อน ได้แก่ ฉับพลัน อ่อนโยน โขยกเขยก เป็นต้น

๒.๔คำซ้ำ ได้แก่ ส่ง ๆ เล่น ๆ ใน ๆ ผิด ๆ ถูก ๆ เป็นต้น

๒.๕บุรพบท ได้แก่ นอกใน ใ้ว่า เข้านอกออกใน กลาง เช่น นอน กลาง ริม เช่น นั่งริม เป็นต้น

๒.๖วลี ได้แก่ อย่างรวดเร็ว โดยเร็ว โดยดี อย่างกะทันหัน เป็นต้น

คำกริยาวิเศษณ์แบ่งออกได้หลายชนิด ดังนี้

๑.กริยาวิเศษณ์บอกอาการและภาวะ ใช้หลังคำขยาย ที่บอกอาการได้แก่ เร็ว ช้า กระฉับกระเฉง คล่องแคล่ว ย่องแย่ง ซักซ้า จมื่นเซื่อง เป็นต้น ที่บอกภาวะ ได้แก่ แน่นอน สะดวก ง่ายดาย ง่วงงุน เต็ดขาด เป็นต้น

๒.คำกริยาวิเศษณ์บอกเวลา ได้แก่ เช้า สาย ค่ำ ดึก ก่อน หลัง ประเดี๋ยว เพิ่ง ยังวัน เป็นต้น

๓.คำกริยาวิเศษณ์บอกสถานที่ ได้แก่ ใกล้ ไกล ห่าง ชิด กลาง นอก ใน ใต้ ล่าง บน เข้า ออก เป็นต้น

๔.คำกริยาวิเศษณ์บอกประมาณ ได้แก่ มาก น้อย นิดหน่อย มากมาย เหลือเกิน พอ ครบ ขาด หมด สิ้น แทบ เกือบ จวน เสมอ บ่อย เป็นต้น

๕.คำกริยาวิเศษณ์บอกความแบ่งแยก ได้แก่ บ้าง ค้าง พलग กัน ด้วย กัน ต่างๆ ต่างหาก เป็นต้น

๖.คำกริยาวิเศษณ์บอกความชี้เฉพาะ ได้แก่ จริง แท้ เทียว แน่เทียว ที่ เดียว หรอก ดอก แน่ เฉพาะ เป็นต้น

๗.คำกริยาวิเศษณ์บอกความไม่ชี้เฉพาะ ได้แก่ อย่างไร อย่างไร เหตุไร เหตุใด เช่นไร เช่นใด กระจไร ทำไ้ม เมื่อไร เมื่อใด เท่าไร เท่าใด อะไร ไหน เช่นมา เมื่อไรก็ได้ฉันพร้อมเสมอ เงินเท่านั้นจะไปทำอะไรก็ได้ เป็นต้น

๘.คำกริยาวิเศษณ์บอกคำถาม ได้แก่ ทำไม เมื่อไร เท่าไร อย่างไร แค ไหน ไหน กระจไร อะไร เหตุไร เหตุใด หรือ หรือไม่ ไหม หรือเปล่า

ถามเหตุผล ทำไม เหตุใด เหตุไร

ถามเวลา เมื่อไร เวลาใด วันไหน เดือนไหน

ถามประมาณ เท่าไร แคไหน

ถามเรื่องราว อะไร กระจไร

ถามวิธี อย่างไร อย่างไร เช่นไร

ถามตอบรับตอบปฏิเสธ หรือ หรือไม่ หรือเปล่า ไหม

๙.คำกริยาวิเศษณ์บอกความรับและปฏิเสธ ได้แก่ ใช่ ใช่แล้ว ใช่ซิ จะ ค่ะ ครับ เข้าค่ะ ขอรับ เพคะ ไม่ อย่า

กริยาวิเศษณ์กับคุณศัพท์มีจำนวนมากที่ใช้คำคำเดียวกัน ถ้าไม่สังเกตตำแหน่งในประโยค ย่อมบอกได้ยากว่าคำใดเป็นกริยาวิเศษณ์ คำใดเป็นคุณศัพท์ แต่บางทีดูตำแหน่งแล้วก็ยังบอกไม่ได้ ต้องอาศัยดูความ

บรรพต เปรมชู (๒๕๒๒ : คำนำ) กล่าวถึงคำวิเศษณ์ในภาษาอีสานว่า ภาษาอีสานเก่าแก่ และมีมานาน ในภาษาอีสานมีคำใช้มากมาย ไม่แพ้ภาษาใดในโลก และคำที่เห็นได้เด่นชัดที่สุดและแปลกที่สุดได้แก่คำวิเศษณ์ ซึ่งในภาษาอีสานมีอยู่มากมาย แม้คำวิเศษณ์ประกอบการเดินเพียงอย่างเดียวก็มีถึง ๔๐-๕๐ คำหรือมากกว่านั้น

เอกฉัท จารุเมธิชน (๒๕๓๗ : ๖๘-๗๒) กล่าวถึงคำวิเศษณ์ไว้ในหนังสือภาษาไทยสำหรับครูว่า คำวิเศษณ์ คือคำที่ทำหน้าที่ประกอบคำนาม คำสรรพนาม และคำวิเศษณ์ด้วยกันให้ได้ความชัดเจนยิ่งขึ้น คำที่ใช้เป็นคำวิเศษณ์มีอยู่ ๔ ประเภท คือ

๑. คำวิเศษณ์แท้ ได้แก่คำ ดี ชั่ว สูง ต่ำ ดำ ขาว ยาว สั้น เล็ก ใหญ่ เป็นต้น

๒. คำนาม ได้แก่คำนามที่ประกอบคำอื่นและทำหน้าที่เช่นเดียวกับคำวิเศษณ์ เช่น ไก่บ้าน ไก่ป่า ช้างบก ครูเด็ก เป็นต้น

๓. คำกริยา ได้แก่คำกริยาที่ประกอบคำอื่นและทำหน้าที่เช่นเดียวกับคำวิเศษณ์ เช่น คนซื้อ กับ คนขาย เกียวกัน คนตายขายคนเป็น คนดูบอกคนเล่นให้เล่นเร็วๆ เป็นต้น

๔. วลี ได้แก่กลุ่มคำที่ประกอบคำอื่น และทำหน้าที่เช่นเดียวกับคำวิเศษณ์ เช่น คนขายผ้าไม่กล้าเข้าใกล้คนขายหมู คนตัดผมงูมือคนตาบอดข้ามถนน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังให้ความหมายของคำซ้ำและคำซ้อนไว้ดังนี้

คำซ้ำ คือการนำคำๆ เดียวกันมากล่าว ๒ ครั้ง หรือเขียนซ้ำกันมีความหมายเน้นหนักขึ้นหรือเบาลง เป็นลักษณะของคำประสมชนิดหนึ่ง เช่น เด็กๆ สาวๆ หนุ่มๆ กลมๆ เป็นต้น

คำซ้อน เป็นคำประสมแบบหนึ่งโดยนำเอาคำสองคำ อันมีความหมายหรือเสียงคล้ายกันใกล้เคียงกัน หรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน ซ้อนเข้าคู่กันเมื่อซ้อนแล้วจะมีความหมายใหม่เกิดขึ้น บางคำอาจมีความหมายไม่แปลกไปจากความหมายเดิมมากนัก คำซ้อนแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑. คำซ้อนเพื่อความหมาย ได้แก่การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือมีความหมายคล้ายกันมาซ้อนกันคำที่นำมาซ้อนกันจะเป็นคำไทยกับคำไทยหรือคำไทยกับคำภาษาอื่นหรือคำภาษาอื่นกับคำภาษาอื่นก็ได้ เช่น ชื่อตรง สะดวกสบาย ละเอียดลออ รูปภาพ เป็นต้น

๒. คำซ้อนเพื่อเสียง ได้แก่การนำคำที่มีเสียงใกล้เคียงกันมาซ้อนกัน เมื่อซ้อนกันแล้วจะเกิดความหมายใหม่ เช่น ยุ่งยิง จู้จี้ เยอะแยะ จริงจัง ยิ้มแย้ม แพรพราว เป็นต้น

บุญยงค์ เกศเทศ (๒๕๓๕ : ๗๖-๘๐) ให้ความหมายของคำซ้อนและคำหลากหลายในหนังสือ ศาสตร์และศิลป์แห่งภาษาไทยว่า

คำซ้อน หมายถึงคำที่ออกเสียงแตกต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกันมักนิยมใช้เขียนหรือพูดเป็นกลุ่มคำเดียวกัน บางคำอาจเลิกใช้ในท้องถิ่นหนึ่งแต่ยังคงใช้เป็นปกติอยู่ในอีกท้องถิ่นหนึ่ง

คำหลาก หมายถึงคำที่เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้คำเดียวซ้ำๆ กันเป็นเหตุให้ชุดภาษาไทยสามารถเปลี่ยนแปลงถ้อยคำขึ้นใช้โดยหลีกเลี่ยงคำซ้ำได้และถ้อยคำที่เปลี่ยนแปลงขึ้นใช้นั้นก็มีความหมายหลักใกล้เคียงกับคำเดิมเรียกลักษณะนี้ว่า “การหลากคำ” คำบางคำอาจมีคำหลากได้มากเช่น “กุม จับ เกาะ ขีด ถือ” “กาล เวลา คราว ครั้ง หน” เป็นต้น

แฟรมจิต ชนะวงศ์ (๒๕๓๘ : ๑๓๑-๑๔๗) ให้ความหมายของคำซ้ำและคำซ้อนไว้ในหนังสือหลักภาษาไทยไว้ว่า

คำซ้ำ คือคำที่เกิดจากการนำคำมูล ๒ คำหรือที่มีรูปคำเหมือนกันมาประกอบเป็นคำเดียวกันนับเป็นคำใหม่ที่มีความหมายใหม่หรือหมายถึงการนำคำมูลคำเดียวมาออกเสียงซ้ำ ๒ ครั้ง

คำซ้อน หมายถึง คำที่เกิดจากการนำคำมูลหรือคำอิสระ ๒ คำหรือมากกว่าที่มีความหมายเหมือนกัน คล้ายคลึงกัน เป็นไปในทำนองเดียวกันหรือตรงกันข้ามกันมาประกอบกันเป็นคำใหม่ คำซึ่งเกิดจากการสร้างคำในลักษณะนี้จะเป็นคำที่มีความหมายใหม่แม้จะไม่ต่างจากคำเดิมมากนักแต่จะมีความหมายที่ใช้ต่างกันออกไป

พระวรเวทย์พิสิฐ (๒๕๔๗ : ๑๐๒-๑๐๓) ให้ความหมายของคำซ้ำและคำซ้อนไว้ในหนังสือหลักภาษาไทยว่า

คำซ้ำ หมายถึงคำที่พูดซ้ำกันด้วยเสียงของคำและรูปคำ เช่น คำคำ แดงแดง ฉาด ฉาด เปรี้ยวเปรี้ยว เป็นต้น คำชนิดนี้ไม่มีความหมายพิสดารมากนัก แต่ซ้ำเพื่อเพิ่มพียงค์เข้าให้เต็มคำอย่างหนึ่งกับทำให้คำนั้นมีความหมายแรงขึ้นหรือลดหย่อนลงก็ได้อย่างหนึ่ง ตัวอย่างเราพูดว่าอะไรตัวคำคำอยู่ที่ไฉน คำคำคำในที่นี้หมายความว่าไม่ขาวหรือไม่เป็นสีอื่นเท่านั้น แต่ถ้าพูดว่า ดีให้หนักหนัก คำหนักหนักในที่นี้มีความหมายว่าเอาจริงเอางัง

คำซ้อน หมายถึงคำชนิดหนึ่งที่นำเอาคำ ๒ คำมาต่อเข้าด้วยกัน โดยแต่ละคำต่างก็มีความหมาย เช่น คำว่า สาด กับคำว่า เสื่อ ซึ่งเมื่อนำมาพูดรวมกันเป็น เสื่อสาด ทำให้เข้าใจความหมายของคำที่ติดต่อกันได้แต่ความหมายของแต่ละคำก็ไม่เปลี่ยนแปลงไป การนำเอาคำ ๒ คำซึ่งมีความหมายเหมือนกันมาใช้ติดต่อกันจึงเรียกว่าคำซ้อน

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (๒๕๑๘ : ๔๕) กล่าวถึงการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติไว้ในหนังสือแนวทางศึกษาวรรณคดี : ภาษากวี การวิจักษณ์และวิจารณ์ ไว้ว่า การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาตินั้นก็เป็นส่วนหนึ่งที่เพิ่มความไพเราะในภาษากวี เพราะทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการหรือภาพพจน์ได้ดีกว่าการบรรยายธรรมดา แต่มีข้อสังเกตว่าการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติต้องใช้ให้เหมาะกับโอกาส

และให้พอเหมาะพอดี ไม่ควรใช้มากเกินไป ตัวอย่างคำเลียนเสียงธรรมชาติ เช่น โสก ๆ เมี้ยว ๆ เพี้ยง กรอบแกรบ อ้อแอ้ จ๊อกแจ้ก หึ่ง ๆ ออดแอด ชูซ่า ตึงตัง เป็นต้น

๑.๔ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้โวหาร โวหารภาพพจน์ และสำนวน

โวหารคือการใช้ภาษาที่ไม่ได้มีความหมายตามตัวอักษรแบบตรงไปตรงมาแต่เป็นการกล่าวเชิงเปรียบเทียบกับซึ่งมีผู้ให้ความหมายและแบ่งประเภทของโวหาร โวหารภาพพจน์ และสำนวน ไว้ดังนี้

ผกาศรี เย็นบุตร (๒๕๒๖ : ๑๒๔-๑๒๕) ให้ความหมายของคำว่าโวหารไว้ในหนังสือ ทักษะและความรู้ทางภาษาว่า โวหาร หมายถึงถ้อยคำ ชั้นเชิง หรือกระบวนแต่งหนังสือและพูด ในการเขียนหรือพูดอาจใช้โวหารต่างๆ กันแล้วแต่นี้อาสาจะ โวหารในการเขียนแบ่งได้เป็น ๕ ชนิด คือ

๑. บรรยายโวหาร เป็นโวหารที่ใช้ในการอธิบายเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจแจ่มแจ้ง เช่น ใช้ อธิบายคำถาม หลักเกณฑ์ ทฤษฎีต่างๆ ใช้ในการเล่าเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เช่น เล่านิทาน ดำเนินการ ประวัติที่มา หรือจดหมายเหตุต่างๆ

ในการเขียนโวหารชนิดนี้ควรใช้ภาษาง่ายๆ กระชับรัด มีการจัดระเบียบความคิดตาม ลำดับ

๒. พรรณนาโวหาร เป็นโวหารที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้สึกของผู้เขียนให้ผู้อ่าน คล้อยตาม เช่น ความรู้สึก โกรธ รัก ฯลฯ เป็นการวาดภาพด้วยตัวอักษรให้ผู้อ่านได้เห็นภาพตามที่ผู้ เขียนต้องการ เช่น พรรณนาชมความงามของสตรี ความงามของธรรมชาติ เป็นต้น

วิธีเขียนโวหารชนิดนี้ควรเลือกใช้คำให้ไพเราะ เหมาะในการแสดงภาพ อารมณ์ หรือความรู้สึกต่างๆ มีวิธีการเขียนให้เกิดความน่าสนใจโดยใช้การเปรียบเทียบหรือเขียนให้เกิด ภาพพจน์ เพื่อให้ผู้อ่านประทับใจ

๓. เทศนาโวหาร เป็นโวหารที่เกี่ยวกับการชักจูงให้ผู้อื่นคล้อยตาม เชื้อถือ ปฏิบัติ ตาม โดยชี้ให้เห็นคุณและโทษของสิ่งต่างๆ ด้วยเหตุผล

วิธีเขียนโวหารชนิดนี้ ผู้เขียนควรอธิบายหรือให้คำจำกัดความของสิ่งที่จะกล่าวเสีย ก่อน แล้วชี้ให้เห็นจริงด้วยเหตุผล อาจจะยกอุทาหรณ์ หลักฐาน คติธรรมประกอบหรือเปรียบเทียบ ให้เห็นจริง

๔. อุปมาโวหาร เป็นโวหารที่มีลักษณะเปรียบเทียบเพื่อให้เนื้อเรื่อนั้นมีใจความชัด เจนยิ่งขึ้น การเปรียบเทียบมีหลายอย่าง เช่น

ก.เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยใช้คำว่า เหมือน ราวกับ ราว คู่จ ดัง ประดุจ เช่นงงเหมือนไก่ตาแตก ต่างกันราวฟ้ากับดิน

ข.เปรียบเทียบโดยผู้อ่านต้องโยงความคิดไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง เช่นเสื้อจะกลายเป็นลูกกระนังยังไม่เคยมี ผู้ชายก็คงเป็นเช่นนั้น

ค.เปรียบเทียบโดยใช้สำนวน เช่น แรงดีเบื้อ ฉีกหน้า ทะลุกลางปล้อง

ง.เปรียบเทียบโดยใช้อวัยวะที่เรารู้จักกันดี เช่นวัดรอยตีน ทำหน้าที่ทำวมาลิวราช ลูกทรี

๕.สาธกโวหาร เป็นโวหารที่ยกตัวอย่างประกอบให้เห็นชัดเจน โดยยกเรื่องที่เป็นอุทาหรณ์ประกอบ เช่น นิทานชาดก ตำนาน

ในการเขียนโวหารชนิดนี้ ควรใช้คำที่ง่าย อ่านแล้วเข้าใจชัดเจนไม่มีข้อเคลือบคลุมสงสัย

พระยาอุปทิศศิลปสาร (๒๕๔๕ : ๓๓๘-๓๔๗)ได้แบ่งประเภทของโวหารในการเรียงความในหนังสือหลักภาษาไทยไว้ ๕ ชนิดคือ

๑.บรรยายโวหาร แปลว่า สำนวนที่อธิบายเรื่องราวโดยถ้อยคำ หมายถึงสำนวนที่เล่าเรื่องตามความรู้สึกของผู้แต่ง

๒.พรรณนาโวหาร คือสำนวนที่พูดรำพันถึงสิ่งต่างๆ ตามที่พบเห็นว่าเป็นอย่างไรหรือรำพันถึงความรู้สึกของตนหรือของผู้อื่นว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามความคิดเห็นของผู้แต่งซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้ความรู้ค้นคว้าเหตุผลเท่าใดนัก

๓.เทศนาโวหาร หมายถึงสำนวนที่ใช้แสดงหรืออธิบายข้อความให้กว้างขวางออกไป โดยเอาเหตุผลหรือหลักฐานมาประกอบตามความรู้ความเห็นของผู้แต่งด้วยความมุ่งหมายจะให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความหมายชัดเจนและเพื่อให้เห็นจริงและเชื่อถือตาม

๔.สาธกโวหาร หมายถึงโวหารที่ทำให้สำเร็จ คือเมื่อแสดงข้อความใดๆ ที่เห็นว่ายากแก่ผู้ฟังจึงยกตัวอย่างหรือหาข้อเปรียบเทียบมาให้ฟังง่ายๆ ให้เข้าใจและเชื่อถือเพื่อให้สำเร็จผลในการแสดงเช่นเดียวกัน

๕.อุปมาโวหาร หมายถึงข้อเปรียบเทียบใช้คู่กับคำว่า อุปมา แปลว่า ข้อความที่ต้องมีข้อเปรียบเทียบ เมื่ออธิบายข้อความใดๆ ให้เข้าใจไม่ได้ก็ต้องหาข้อเปรียบเทียบที่เห็นว่าง่ายมาเปรียบเทียบให้ฟัง

พรพรม ธารานุมาศ (๒๕๑๗ : ๕๑-๖๔)ให้ความหมายของโวหารไว้ในหนังสือ คำสอนวิชาภาษาไทย ที่จัดทำโดยอาจารย์แผนกวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไว้ว่า โวหาร หรือ ชั้นเชิง กระบวนการแต่งหนังสือของไทย โบราณบัณฑิตกำหนดไว้ ๕ ประเภท คือ

๑.บรรยายโวหาร หมายถึง ชั้นเชิงในการอธิบายเรื่องราวอย่างถี่ยวนตามความรู้ของผู้แต่งโดยไม่แสดงความรู้สึกลงไปด้วย เพื่อมุ่งให้ผู้อ่านได้รับความรู้เป็นสำคัญ ได้แก่

- ก.การเล่านิทาน หรือเล่าเรื่องต่างๆ ตามที่ทราบหรือพบเห็นมา
- ข.การเล่าประวัติ เช่น ประวัติบุคคล ประวัติสถานที่ ประวัติเรื่องราวต่างๆ
- ค.การเล่าตำนาน คือ ประวัติ เป็นต้น
- ง.การเขียนรายงานหรือจดหมายเหตุ

๒.พรรณนาโวหาร หมายถึง ชั้นเชิงในการร่าพัน อาจเป็นการร่าพันถึงความรู้สึกของตนหรือของผู้อื่น หรือร่าพันถึงสิ่งต่างๆ เพื่อมุ่งให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งประทับใจเป็นสำคัญ เป็นต้นว่า

- ก.ขอพระเกียรติ หรือ ขอเกียรติ สดุดี
- ข.ชมภูมิประเทศ ชมโฉม
- ค.ร่าพันความในใจ ร่าพันถึงอดีต หรืออนาคต

๓.เทศนาโวหาร หมายถึง ชั้นเชิงในการอธิบายข้อความให้กว้างขวางออกไปโดยยกเหตุผลหรือหลักฐานมาประกอบ เพื่อมุ่งให้ผู้อ่านเห็นจริง เชื่อถือและปฏิบัติตาม หลักการเขียนแบบเทศนาโวหาร ควรทำดังนี้

- ก.จำกัดความหมายและอธิบายข้อความที่สำคัญ
- ข.พิสูจน์ให้เห็นจริง
- ค.ชี้แจงเหตุและผล
- ง.อธิบายถึงคุณและโทษ
- จ.ชักจูงใจให้ปฏิบัติตาม

๔.สารกโวหาร หมายถึง การยกตัวอย่าง เพื่อสนับสนุนเรื่องราวของตนให้ผู้อ่านเข้าใจ และเชื่อถือ สิ่งที่ควรยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างเช่น

- ก.ประวัติศาสตร์
- ข.ข่าวที่ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์
- ค.เหตุการณ์ที่ผู้เขียนผ่านพบมา
- ง.เรื่องเกี่ยวกับบุคคลสำคัญ
- จ.เรื่องที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้

๕.อุปมาโวหาร หมายถึง การเปรียบเทียบ ควรหาอุปมาให้ง่ายเข้าใจแจ่มแจ้ง และจะต้องคาดคะเนให้เป็นที่ถูกใจของผู้อ่านโดยทั่วไปด้วย

สาธกโวหารและอุปมาโวหาร เป็นโวหารย่อยเพื่อสนับสนุนโวหารทั้งสาม และมักใช้ประกอบเทศนาโวหารเป็นส่วนใหญ่ มีประโยชน์เพื่อส่งเสริมให้เข้าใจข้อความแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดศรัทธาและเลื่อมใสในใจความที่กล่าวมา

รามข ไซยสินธุ์ (๒๕๒๗ : ๗๕) กล่าวถึงการสร้างภาพพจน์ไว้ว่า เป็นการใช้คำพูดที่เป็นสำนวนโวหาร ทำให้นึกเห็นเป็นภาพมีลักษณะเชิงเปรียบเทียบทั้งในแง่รูปธรรม และนามธรรม ผู้อ่าน ผู้ฟังวรรณกรรม จะมีส่วนร่วมในการคิด เชื่อมโยงความหมายของคำกับประสบการณ์ของตน ทำให้เข้าใจสารที่กริยาสื่อไว้ในวรรณกรรมมากยิ่งขึ้น การสร้างภาพพจน์เป็นกระบวนการจินตภาพที่กวีอีสานนิยมใช้มาก

วิภา กงกะนันทน์ (๒๕๓๓ : ๓๕-๕๕) กล่าวถึงโวหารภาพพจน์ไว้ในหนังสือวรรณคดีศึกษาว่าเป็นวิธีการพูดหรือเขียนที่ผู้พูดหรือผู้เขียนพูดหรือเขียนอย่างหนึ่งแต่หมายความว่าเป็นอย่างอื่นบ้าง ให้มีความหมายกำกวม นัยเบ้า คลุมเครือ หรือเข้มข้นต่างไปบ้างทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อจะขยายความให้ชัดเจนขึ้นบ้าง หรือเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความฝัน หรือความรู้ให้กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้นหรือน้อยลงตามภูมิปัญญาของผู้อ่านหรือผู้ฟัง โวหารเป็นภาษาที่ช่วยให้เกิดมโนทัศน์ หรือจินตภาพได้ชัดเจนหรือกว้างขวางกว่าภาษาตรงไปตรงมา เหตุผลประการหนึ่งคือเพราะการใช้โวหารนั้นส่วนใหญ่คือการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม และได้จัดประเภทของโวหารลักษณะต่างๆ ไว้ดังนี้

๑.อุปลักษณ์ เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสองสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบเทียบกับกันว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือเท่ากันทุกประการโดยใช้คำว่า เป็น เท่า คือ ฯลฯ ในการเปรียบเทียบ เช่น ถนนและเป็นสังขยา หน้าขาวเป็นน้ำข้าว เป็นต้น

๒.อุปมา เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสองสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบกันว่าเหมือนกัน คำที่ผู้ใช้โวหารประเภทนี้ใช้ในการเปรียบเทียบคือคำว่า เหมือน คล้าย ดูจ ดูราว กล ประหนึ่ง เพียง ดัง ราวกับ เฉก ฯลฯ เช่น เรวดี ศรีท้าว วังเร็วเหมือนพายุ เป็นต้น

๓.สมพจน์ัย คือการกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมดเพียงบางส่วนแต่ให้ความหมายคลุมหมดยกส่วน เช่น เป็นหูเป็นตา หมายถึงคนช่วยดูแล เป็นต้น

๔.นามนัย คือการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้ความหมายเป็นอย่างอื่นมีวิธีการใช้หลายวิธีคือ

๔.๑เอ่ยชื่อคน แต่หมายถึงผลงานของเขา

๔.๒เอ่ยชื่อสถานที่แต่หมายถึงคนที่อยู่ที่นั่น

๔.๓เอ่ยชื่อผลิตภัณฑ์หรือวัตถุ เมื่อหมายถึงผลผลิตประเภทเดียวกันหรือหมายถึงสิ่งอื่น

๔.๔ ใช้คำที่ในภาษาธรรมดามีความหมายอย่างหนึ่งให้มีความหมายอีก
อย่างในลักษณะคล้ายสัญลักษณ์

๔.๕ พุคหรือเขียนอย่างหนึ่งแต่ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่น

๕.ปฏิวาทะ คือการนำคำที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือค้านกันมารวมกัน เพื่อให้เกิดคำซึ่งมีความหมายใหม่หรือมีความหมายที่ให้ความรู้สึกขัดแย้งหรือเพิ่มน้ำหนักให้แก่ความหมายของคำแรก เช่น น้อย – มาก = น้อยมาก แปลว่า น้อยเหลือเกิน เป็นต้น

๖.ปฏิกากพจน์ คือข้อความที่มีความหมายขัดกัน ไม่ว่าผู้ใช้จะจงใจหรือไม่ก็ตาม เป็นข้อความที่กล่าวถึงสิ่งที่แปลกแต่จริง หรือไม่น่าเป็นไปได้แต่เป็นไปได้แล้ว เช่น ดิฉันแอนตี้การพูดภาษาไทยปนฝรั่ง เป็นต้น

๗.อวตพากย์ คือการใช้คำแทนผลของสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา เช่น รสเป็นผลของสัมผัสด้วยลิ้น กลิ่นเป็นผลของสัมผัสจากจมูก การใช้โวหารแบบนี้จะใช้ข้อความ เช่น รสของความสุข ซึ่งโดยปกติความสุขเป็นผลของสัมผัสด้วยใจ เป็นต้น

๘.อดิพจน์ คือการพูดเกินความจริงเพื่อเน้นความรู้สึก มิใช่เพื่อหลอกลวง เช่น ฉันรักเธอเท่าฟ้า เป็นต้น

๙.อธิพจน์ คือการพูดหรือเขียนประหนึ่งโอ้อวด โดยมีเจตนาจะให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังรู้สึกขื่น

๑๐.ปฏิรูปพจน์ เป็นการใช้ข้อความที่ดัดแปลงมาจากข้อความอันเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว เช่น วาตะของนักปราชญ์ รัฐบาล กวี หรือสุภาษิต คำพังเพย หรือผลงานของผู้อื่น ดังตัวอย่างว่า ฝนจะตก แดดจะออก พระจะสึก หลิงจะคลอดลูก นักศึกษาจะหลับในห้องเรียน ปราบกฏการณ์ห้าอย่างนี้ท่านว่าห้ามไม่ได้ เป็นต้น

๑๑.บุคลาธิษฐาน เป็นการใช้ภาษาในลักษณะที่ทำให้ดูเหมือนว่าสรรพสิ่งทั้งหลายที่ไม่ใช่คนเป็นคน โดยให้สรรพสิ่งเหล่านั้นแสดงอาการปฏิกิริยาต่างๆ ราวกับเป็นคนบ้าง เช่น พุดได้ ร้องให้ได้ รู้สึกได้ หรือกำหนดบทบาทและฐานะให้สรรพสิ่งเหล่านั้นทั้งรูปธรรมและนามธรรมจนดูประหนึ่งว่าเป็นคนบ้าง เช่น เรียกข้าวในนาว่า แม่โพสพ เรียกความตายว่า พระยามัจจุราช หรือพระยม เรียกแผ่นดินว่า แม่พระธรณี เป็นต้น

๑๒.อุทาหรณ์ เป็นวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์ หรือความคิดสองอย่างที่ไม่จำเป็นต้องเปรียบเทียบว่าคล้ายกันโดยการยกข้อความที่เชื่อว่าง่ายแก่การเข้าใจ เปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เขียนหรือผู้พูดต้องการจะอธิบาย คล้ายอุปมาแตกต่างกันตรงที่อุปมาเป็นการเปรียบเทียบถ้อยคำในขณะที่อุทาหรณ์เป็นการเปรียบเทียบข้อความ

๑๓. ปฏิปฐา เป็นศิลปะของการใช้คำถาม คือเป็นคำถามที่มีได้หวังคำตอบ ผู้ถามมีเจตนาจะเรียกร้องความสนใจมากกว่าต้องการคำตอบ แต่หากจะมีคำตอบ คำตอบนั้นก็มักจะเ็นคำตอบปฏิเสธ เช่น ขัรบรณภาษาอะไร อยาตายหรือ เป็นต้น

กาญจนา นาคสกุล และคณะ (๒๕๒๑ : ๒๔๐.๑-๒๔๐.๔) กล่าวถึงภาพพจน์ไว้ในหนังสือการใช้ภาษาว่า ภาพพจน์คือ คำ หรือ กลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำ เพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟังเป็นผลของการใช้คำอย่างมีศิลปะ โดยกลวิธีการเปรียบเทียบซึ่งมีต่างๆ กันมีหลายประเภทคือ

๑. อุปมา คือภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันโดยมีคำเชื่อมโยงเช่นคำว่า เหมือนดุจ ดัง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียบ เช่น ร้านหลังนี้เงียบราวกับป่าช้า

๒. อุปลักษณ์ คือภาพพจน์เปรียบเทียบที่นำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันทีโดยไม่มีคำเชื่อมโยงหรือบางครั้งอาจมีคำว่า เป็น เช่น ชีวิตเป็นกีฬา เกิดมาเพื่อแข่งขัน

๓. อนุนามนัย คือภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คุณสมบัติเด่นๆ ส่วนหนึ่งเพื่อแทนความหมายทั้งหมด เช่น กาลเวลาค่าทุกสิ่งไปจากฉัน ทั้งไว้แต่ความทรงจำและรอยยิ้มที่ขอบตา

๔. อธินามนัย คือภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้ชื่อเรียกรวมๆ แทนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือคนหนึ่ง เช่น ไทยนี้รักสงบ

๕. บุคลาธิษฐาน คือภาพพจน์ที่เกิดจากการเปรียบเทียบโดยนำสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิตแต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็นคน เช่น ทะเลไม่เคยหลับไหล ใครตอบได้ไหมใจฉันจึงตื่น

๖. อติพจน์ คือภาพพจน์เปรียบเทียบเกินความจริง เช่น รักคุณเท่าฟ้า

๗. สัทพจน์ คือภาพพจน์เปรียบเทียบโดยใช้คำเลียนเสียง

๘. วิทยาษ คือภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกันนำมาคู่กันได้อย่างกลมกลืนเช่น ลมหนาวพัดอ้าวจนหนาวเหน็บเจ็บกระดูก

๙. อรรถวิทยาษ คือภาพพจน์ที่เกิดจากการแสดงความหมายที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันหรือเป็นไปได้ แต่เมื่อวิเคราะห์ความหมายลึกลงไปอาจตีความได้อย่างกลมกลืน

ประเทือง คล้ายสุบรรณ (๒๕๒๕ : ๑-๑๔) ให้ความหมายของสำนวนไว้ว่าหมายถึงถ้อยคำในภาษาไทยที่ใช้พูดจาสื่อสารกันโดยมีความหมายเป็นนัยเกินความกว้างหรือลึกซึ้ง มีไข่แปลความหมายของคำตรงตัว เป็นความหมายในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ หมายถึงรวมไปถึงคำคม สุภาษิต คำพังเพย คำกล่าวและโวหารต่างๆ ด้วย และได้แบ่งลักษณะของสำนวนไทยไว้ดังนี้

๑. มีความหมายโดยนัย คือความหมายไม่ตรงตัวตามความหมายโดยอรรถ พูดอย่างหนึ่งมีความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง เช่น กินปูนร้อนท้อง หมายถึง รู้สึกเดือดร้อนเพราะมีความผิดอยู่

๒. ใช้ถ้อยคำกินความมาก การใช้ถ้อยคำในสำนวนส่วนใหญ่เข้าลักษณะใช้คำน้อยกินความมาก เนื้อความมีความหมายเด่น เช่น ขึ้นคาน ก่อหอคค คมในฝัก กิ่งก่าได้ทอง ซึ่งล้วนมีความหมายอธิบายได้มาก ส่วนที่ใช้ถ้อยคำหลายคำแต่ละคำก็ล้วนมีความหมายและช่วยให้ได้ความกระจ่างชัดเจน

๓. ถ้อยคำมีความไพเราะ การใช้ถ้อยคำในสำนวนไทยมักใช้ถ้อยคำสละสลวยมีสัมผัสคล้องจอง เน้นการเล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสอักษร ให้เสียงกระทบกระทั่งกันเกิดความไพเราะน่าฟังทั้งสัมผัสภายในวรรคและระหว่างวรรค มีการจัดจังหวะคำหลายรูปแบบ เช่น เป็นกลุ่มคำซ้อน ๔ คำ เช่น ก่อร่างสร้างตัว เป็นกลุ่มคำซ้อน ๖ คำ เช่น ลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง เป็นกลุ่มคำซ้อน ๘ คำหรือมากกว่า เช่น ไก่งามเพราะชนคนงามเพราะแต่ง เป็นต้น ลักษณะสัมผัสคล้องจองมีทั้งคล้องจองกันในข้อความเดียวกัน เช่น ตื่นก่อนนอนหลัง และคล้องจองกันในข้อความที่เป็นสองตอนซึ่งมีอยู่จำนวนมาก หรือในข้อความมากกว่าสองตอน เช่น เอาหูไปนา เอาตาไปไร่ หรือมีเมียเด็ก ใช้ควายเล็กไถนาตอน สอนคนแก่ เป็นต้น

๔. สำนวนไทยมักเป็นการเปรียบเปรยหรือมีประวัติที่มาส่วนใหญ่มาจากการเปรียบเทียบปรากฏการณ์ธรรมชาติ ประเพณี ศาสนา นิยานิทานต่างๆ กิริยาอาการและส่วนต่างๆ ของร่างกาย ตัวอย่างเช่น กลับหน้ามือเป็นหลังมือ ใจดีสู้เสือ เป็นต้น

บรรพต เปรมชู (๒๕๒๒ : ๕๘) กล่าวถึงสำนวนภาษาอีสานไว้ในหนังสือคำวิเศษณ์และสำนวนพูดภาษาอีสานว่า สำนวนภาษาอีสานมาจากการทำมาหากินและอาชีพที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวัน บางสำนวนก็มาจากการละเล่น บางสำนวนก็มาจากการประพจน์หรือข้อปฏิบัติ บางสำนวนก็มาจากลักษณะท่าทางที่แสดงออก บางสำนวนก็มาจากลักษณะรูปร่างหน้าตา เป็นต้น บางครั้งบางสำนวนก็สามารถเข้ากับลักษณะต่างๆ ได้หลายลักษณะ จนไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าจะจัดเข้าในประเภทใดบ้าง สำนวนภาษาอีสานมีสองลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นสำนวนที่ซ้ำกับสำนวนในภาษาไทยกลางและลักษณะที่สองเป็นสำนวนของชาวอีสานโดยเฉพาะ

๒.งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาและเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดก

มหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติชาดกเป็นชาดกที่มีผู้แต่งขึ้นหลายฉบับหลายสำนวน ซึ่งแต่ละภาคของประเทศไทยจะมีหนังสือมหาชาติฉบับภาษาท้องถิ่นของตนเอง มีการใช้ภาษาที่แตกต่างกันตามท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งมีผู้ทำวิจัยเรื่องมหาเวสสันดรชาดกในประเด็นต่างๆ ดังนี้

มณี พยอมยงค์ (๒๕๑๕) ได้วิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติ ฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้" ผลการศึกษาพบว่า ในด้านรูปแบบการแต่ง ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสาน กวีนิยมแต่งด้วยร้อยยาวเป็นพื้น แต่ภาคอีสานและภาคเหนือมีข้อความสั้นกว่ามหาชาติภาคกลางซึ่งใช้สัมผัสรับช่วงยาว ส่วนภาคใต้ผิดไปจากทั้งสามภาคคือกวีแต่งด้วยกาพย์ ๓

ชนิดและมาลินีฉันท์ ในด้านเปรียบเทียบลีลา กลอน ร่าย ฉันท์ กาพย์ของมหาชาติแต่ละภาคแตกต่างจากมหาชาติภาคกลาง ซึ่งแต่งด้วยร้อยบรรจุข้อความยาวและมีศัพท์สูง มหาชาติภาคเหนือและอีสานใช้ลีลาสัมผัสสั่นต่อเนื่องกันเหมือนกลอนใช้ภาษาถิ่นต่างๆ มหาชาติภาคใต้แต่งด้วยกาพย์และใช้ภาษาถิ่นมาก ในด้านสำนวนโวหาร กวีมีศิลปะการแต่งตามความนิยมในท้องถิ่นของตน สำนวนภาษาและการใช้คำกวีทั้ง ๔ ภาคใช้ถ้อยคำสละสลวยและยากง่ายต่างกันไป มีความไพเราะ ประณีต ในด้านการใช้ภาษาและมีความรอบรู้เชิงการประพันธ์เป็นอย่างดี กวีได้สร้างสรรค์ให้เกิดมโนภาพแก่ผู้อ่านเห็นภาพพจน์แล้วเกิดจินตนาการ มหาเวสสันดรชาดกภาคกลางมีประโยชน์ยาวกว่าภาคอื่นทั้งหมด มหาชาติภาคอีสานมีประโยชน์ยาวกว่าของภาคเหนือ แต่สั้นกว่าประโยชน์ของภาคกลาง ส่วนมหาชาติภาคใต้นั้นไม่อยู่ในเกณฑ์เปรียบเทียบเพราะเป็นคำกาพย์และฉันท์ซึ่งกวีแต่งให้เหมาะกับการเล่นหนังหรือโน้ราห์หรือการขับร้องอย่างอื่น

สุนันท์ อัญชลีนิกุล (๒๕๒๐) ได้วิจัยเรื่อง "การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง" ผลการศึกษาพบว่า ในด้านการสร้างคำในมหาชาติคำหลวงที่นำมาศึกษามี ๔ ประเภทคือ คำแผลง คำซ้ำ คำซ้อน และคำราชาศัพท์ การสร้างคำแผลงได้แก่คำแผลงชนิดเพิ่มพยางค์คำเดิมด้วยการเติมหน่วยหน้าศัพท์ หน่วยกลางศัพท์ และหน่วยท้ายศัพท์ลงในคำเดิม การสร้างคำซ้ำในมหาชาติคำหลวงสร้างเพื่อประโยชน์ในด้านเสียง การสร้างคำซ้อนในมหาชาติคำหลวงเป็นการนำคำสองคำหรือมากกว่า ที่มีความหมายเหมือนหรือคล้ายกันมาซ้อนกัน คำซ้อนบางคำมีลักษณะเป็นคำเสริมสร้อย การสร้างคำราชาศัพท์ในมหาชาติคำหลวงเป็นการเริ่มรับแบบอย่างจากภาษาเขมรคงยังไม่ได้รับเข้ามาใช้อย่างเต็มที่สังเกตจากความไม่เคร่งครัดในการใช้คำราชาศัพท์ ในด้านการใช้คำในมหาชาติคำหลวงได้แก่หมวดคำสรรพนาม คำลักษณนาม คำเชื่อม คำบุพบท และคำปฏิเสธ ในด้านความหมายของคำบางคำมีความหมายกว้างกว่าในสมัยปัจจุบัน บางคำมีความหมายตรงกันข้ามกับคำในสมัยปัจจุบัน บางคำมีความหมายอย่างเดียวกันแต่ใช้ต่างกัน บางคำในมหาชาติคำหลวงใช้เป็นคำเดี่ยวแต่ในปัจจุบันใช้เป็นคำซ้อน บางคำในมหาชาติคำหลวงใช้เป็นคำเดี่ยวแต่ในปัจจุบันใช้เป็นคำหลายพยางค์ ในด้านสำนวน บางสำนวนในมหาชาติคำหลวงยังคงใช้อยู่ในสมัยปัจจุบันในความหมายอย่างเดียวกันแต่มีบางส่วนเปลี่ยนรูปไป

ราแพย ไชยสินธุ์ (๒๕๒๗) ได้วิจัยเรื่อง "กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน" ผลการศึกษาพบว่า กวีอีสานใช้กระบวนจินตภาพแบบตรงไปตรงมาและสร้างภาพพจน์ ภาพพจน์ที่ใช้มากที่สุดคืออุปมาและอุทาหรณ์ มีการสรรคำมาใช้สร้างจินตภาพด้วยการเล่นเสียง เล่นคำ ใช้คำซ้ำและหลាកคำ กวีเลือกใช้จินตภาพความเคลื่อนไหว และพลังงานรูปต่างๆ มาแสดงอารมณ์ความรู้สึก ความงาม ความยิ่งใหญ่และอธิบายพฤติกรรมมนุษย์โดยใช้คำเกี่ยวกับธรรมชาติ จินตนาการและเครื่องมือเครื่องใช้มาเปรียบเทียบได้อย่างเหมาะสม กระบวนจินตภาพสะท้อนให้เห็นทัศนะกวีอีสานที่มีต่อธรรมชาติ มนุษย์ และสังคมตลอดจนแสดงความสัมพันธ์กับสังคมอีสาน

และให้เห็นสภาพสังคม ความเป็นอยู่ การงาน อาชีพ ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีและค่านิยมของชาวอีสานได้อย่างชัดเจน

พระมหาธวัช เขมรโซ (พุทธโส) (๒๕๓๗) ได้วิจัยเรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย" ผลการศึกษาพบว่า พุทธศาสนิกชนไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เป็นเพราะอิทธิพลของมัลลยสูตรที่กล่าวถึงพระมัลลยเถระผู้นำข่าวสารมาจากพระศรีอริยเมตไตรยให้มาแจ้งแก่ชาวโลกว่าด้านารชนชายหญิงทั้งปวงปรารถนาจะพบพระศรีอริยเมตไตรยผู้จะบรรลुพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาล จึงให้มนุษย์ทั้งหลายจัดแจงเครื่องสักการะบูชา นำมาบูชาพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก แล้วนั่งสวดฟังให้จบในเวลาวันเดียว ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติจึงมีสืบต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีจนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้การเทศน์มหาชาติยังมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านจริยศาสตร์ ด้านวรรณคดี ด้านจิตรกรรมฝาผนัง ด้านการศึกษา และด้านการเมืองการปกครองด้วย

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๓๙) ได้วิจัยเรื่อง "ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร" ผลการศึกษาพบว่า คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านรูปลักษณะที่เป็นเสียงและรูปเขียน ไวยากรณ์ และความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านเสียงเป็นไปอย่างกว้างขวาง การเปลี่ยนแปลงทางเสียงมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางรูปเขียนด้วยคือทำให้รูปเขียนของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมีลักษณะหลากหลายมากขึ้น จนไม่อาจหาเหตุผลในการอธิบายความแตกต่างทางรูปเขียนที่เกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์และการเปลี่ยนแปลงทางความหมายมีลักษณะที่ไม่กว้างขวางมากนัก การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านชนิดของคำและการเรียงลำดับคำ ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางความหมายเป็นการเลื่อนขอบเขตของความหมายออกไปใช้ในความหมายใหม่และใช้ในความหมายที่กว้างขวางกว่าเดิม การที่มหาชาติคำหลวงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทำให้คำศัพท์ที่ใช้ล้วนเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ทั้งชื่อเฉพาะ และชื่อชื่อธรรมะ คำประพันธ์ส่วนใหญ่ที่เป็นร้อยจะเอื้อต่อผู้แต่งให้สามารถสร้างคำที่เลียนแบบคำสมาสแบบยาวๆ ในภาษาสันสกฤตเพื่อสร้างความอลังการแก่มหาชาติคำหลวง

พระมหาบุญทัน อานนุโท (พาหา) (๒๕๔๐) ได้วิจัยเรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี" ผลการศึกษาพบว่า คนไทยมีอรรถาธิบายโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ผักใฝ่ในทางบุญทานการกุศล จากพฤติกรรมทางสังคมของคนไทยดังกล่าวส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลจากเรื่องเวสสันดรชาดก เนื้อหาสาระของมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกได้สอนเกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมีโดยจุด

มุ่งหมายก็เพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลอย่างหนึ่งและเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมอีกอย่างหนึ่ง การที่พระเวสสันดรให้ทานบุตรธิดาและภรรยาของตนแก่ผู้อื่นนั้นเป็นความชอบธรรม มีความสมเหตุสมผลเพราะจารีตประเพณีหลักปฏิบัติของผู้ที่เป็นพระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องกระทำเช่นนี้ การที่บุตรธิดาคร่ำครวญนั้นก็เพราะความที่ยังเป็นเด็กอยู่หากรู้ความและทราบประโยชน์ที่พระบิดากระทำก็必有ความยินดี กรณีของพระนางมัทรีก็อยู่ในลักษณะเดียวกันคือไม่เป็นการล่วงละเมิดสิทธิของสตรีแต่ประการใดซ้ำพระนางยังร่วมยินดีในการกระทำนั้นด้วย เพราะรู้ความประสงค์ของผู้เป็นสามี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ผู้วิจัยรวบรวมมา จะนำไปใช้เป็นแนวทางในงานวิจัยเรื่องการใช้ภาษาในมหาวงศ์สันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ซึ่งเป็นการศึกษาวิเคราะห์การใช้ภาษาในด้านการใช้คำ การใช้โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวน จากต้นฉบับใบลานเรื่องมหาวงศ์สันดรชาดก ฉบับภาคอีสานต่อไป

บทที่ ๓

ความรู้เกี่ยวกับมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกได้รับความนิยมมากกว่าชาดกเรื่องอื่นเพราะเป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดกจึงได้รับการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันดังที่กล่าวไว้ในบทนำของหนังสือมหาชาติคำหลวงว่า

พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจนประเทศที่ใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดกสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ ด้วยปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๐ อย่าง จึงเรียกกันว่า มหาชาติ แลถือว่าถ้าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติแล้วก็ได้ผลานิสงส์มากจึงเกิดเป็นประเพณีมีการประชุมกันฟังเทศน์มหาชาติทุก ๆ ปีทำการพิธีอย่างหนึ่งด้วยหนังสือมหาเวสสันดรชาดกแม้ตัวคาถาที่แต่งในภาษามคธยาวถึง ๑๓ กัณฑ์ต้องเทศน์หลายชั่วโมงจึงจบถือกันว่าต้องฟังให้จบในวันเดียวจึงจะมีานิสงส์กล้า ถ้าได้ทำพิธีเทศน์มหาชาติสำเร็จนิยมกันว่าเป็นสิริมงคล น้ำที่ดื่งไว้ในมณฑลก็เป็นน้ำมันค่าจะกำบังเสนียดจัญไรได้ ประเพณีอันนี้เห็นจะมีมาในเมืองไทยตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระร่วงครองพระนครสุโขทัยเป็นปฐมแล้วมีต่อคืบมาจนทราบเท่าทุกวันนี้ (กรมศิลปากร. ๒๕๑๖ : คำนำ)

เรื่องมหาเวสสันดรนี้มีผู้แต่งไว้หลายฉบับ หลายสำนวน เพราะเป็นชาดกที่ได้รับความนิยมมาก นักปราชญ์ของแต่ละท้องถิ่นจึงได้แต่งมหาเวสสันดรฉบับท้องถิ่นภาคต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น มหาชาติภาคกลาง มหาเวสสันดรฉบับล้านนา ฉบับภาคใต้ และฉบับภาคอีสาน ส่วนหนังสือมหาชาติฉบับเก่าแก่ที่สุดคือมหาชาติคำหลวงดังที่กล่าวไว้ในบทนำของหนังสือมหาชาติคำหลวงว่า

หนังสือมหาชาติเดิมแต่งในภาษามคธ ใครแต่งหาปรากฏไม่น่าจะได้แปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่ครั้งพระนครสุโขทัยแต่หากฉบับสูญไปเสีย หนังสือมหาชาติแปลเป็นภาษาไทยเก่าที่สุดที่มีอยู่ในเวลานี้คือมหาชาติคำหลวงที่พิมพ์ในเล่มนี้มีจดหมายเหตุปรากฏว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีรับสั่งให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ในกรุงศรีอยุธยา แปลแต่งเมื่อปีขาล จุลศักราช ๙๔๔ พ.ศ. ๒๐๒๕ คือว่าตั้งแต่แต่งนับได้ ๔๓๕ ปี มาจนบัดนี้ (พ.ศ. ๒๔๖๐) เรียกชื่อว่ามหาชาติคำหลวง (กรมศิลปากร. ๒๕๑๖ : คำนำ)

ปริณยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาการใช้ภาษาอีสานในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) ในกรณีที่มีการใช้คำภาษาถิ่นอีสานผู้วิจัยจึงคงคำภาษาอีสานเหล่านั้นไว้เพื่อให้ได้อรรถรสและความไพเราะโดยจะอธิบายความหมายของคำภาษาถิ่นอีสานไว้ด้านหลังของคำนั้น

งานบุญมหาชาติเป็นบุญพิธีที่จัดเข้าในประเพณี ๑๒ เดือนหรือที่เรียกกันในภาคอีสานว่า ฮีตสิบสองคลงสิบสี่ ดังที่บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล (๒๕๔๔ : ๑๘-๒๕) กล่าวไว้ในหนังสือ ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีไทอีสานว่าบุญแหวด หรือบางท้องถิ่นเรียกว่า บุญแหวด คือ บุญที่ทำเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดร ซึ่งคนในภาคอีสานเรียกการทำบุญนี้ว่า บุญแหวด หรือ บุญเทศน์มหาชาติก็เรียก ซึ่งจะทำกันในวันใดวันหนึ่งของเดือนสี่ จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนสี่

มูลเหตุที่ทำบุญแหวด

จากเรื่องในหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสนกล่าวว่าครั้งหนึ่งพระมาลัยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกตุแก้วจุฬามณีที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และได้พบปะสนทนากับพระศรีอริยเมตไตรยผู้ที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตและพระศรีอริยเมตไตรยได้บอกกับพระมาลัยเถระว่าถ้ามนุษย์อยากจะได้พบและร่วมเกิดในศาสนาของพระองค์แล้วต้องปฏิบัติตนดังต่อไปนี้คือ

- ๑.จงอย่าฆ่าพ่อดีแม่และสมณพราหมณ์
- ๒.จงอย่าทำร้ายพระพุทธเจ้าและบูชาให้สงฆ์แตกแยกกัน
- ๓.ให้ตั้งใจฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรให้จบในวันเดียว

ด้วยเหตุที่ชาวอีสานต้องการจะได้พบพระศรีอริยเมตไตรยและเกิดร่วมศาสนาของพระองค์ จึงมีการทำ “บุญแหวด” ขึ้นเป็นประจำทุกปี

การเตรียมงานทำบุญแหวด

ขั้นตอนและพิธีการต่าง ๆ ของการจัดงานบุญแหวดหรือบุญเดือนสี่ของชาวอีสานมีผู้กล่าวไว้ดังนี้

บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุลกล่าวถึงขั้นตอนต่าง ๆ ในการเตรียมจัดงานบุญแหวดไว้ว่าเนื่องจากบุญแหวดเป็นบุญประจำปีที่สำคัญจึงมีพิธีกรรมหลายขั้นตอนดังนี้

๑.แบ่งหนังสือ นำหนังสือลำแหวดหรือลำมหาชาติ (หนังสือเรื่องพระเวสสันดรชาดก) ซึ่งมีจำนวน ๓๓ กัณฑ์ หรือ ๑๓ ผูกใหญ่ ออกเป็นผูกเล็ก ๆ มีจำนวนเท่ากับพระเณรที่จะนิมนต์มาเทศน์ในคราวนั้น ๆ

๒.การใส่หนังสือ (ฎีกาณิมนต์) นำหนังสือผูกเล็กที่แบ่งออกจากกันต่าง ๆ ๑๓ กันต์ ไปนิมนต์พระเณร ทั้งวัดบ้านตนเองและจากวัดในหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงให้มาเทศน์ โดยจะมีใบฎีกาบอกรายละเอียด วันเวลาเทศน์ตลอดจนบอกเจ้าภาพกันต์เทศน์ผู้ที่จะเป็นเจ้าของกันต์นั้น ๆ ไว้ด้วย

๓.การจัดแบ่งเจ้าภาพถวายกันต์เทศน์ เพื่อให้กันต์เทศน์ทุกกันต์มีผู้รับผิดชอบเป็นเจ้าของกันต์ เวลาพระเณรท่านเทศน์จบในแต่ละกันต์ ผู้เป็นเจ้าภาพก็จะนำเครื่องปัจจัยไทยทาน ไปถวายตามกันต์ที่ตนเองรับผิดชอบ ฉะนั้นชาวบ้านจะจัดแบ่งกันออกเป็นหมู่ ๆ ละ ๓-๔ หลังคาเรือน เพื่อรับเป็นเจ้าภาพกันต์เทศน์ร่วมกันและเจ้าภาพเหล่านี้จะต้องจัดหาที่พัก ข้าวปลาอาหารไว้คอยเลี้ยงต้อนรับญาติโยมที่ติดตามพระเณรจากหมู่บ้านอื่นมาเทศน์เฝ้าสวดครั้งนี้ด้วย

๔.การเตรียมสถานที่พัก พวกชาวบ้านจะพากันทำความสะอาดบริเวณวัดแล้วช่วยกันปลูกผามหรือประรำ ไว้รอบ ๆ บริเวณวัด เพื่อใช้เป็นที่ต้อนรับพระเณรและญาติโยมผู้ติดตามพระเณรจากหมู่บ้านอื่น ให้เป็นที่พักแรมและที่เลี้ยงข้าวปลาอาหาร

๕.การจัดเครื่องกิริยาบูชา หรือเครื่องครุภัณฑ์ในการทำบุญเฝ้าสวดนั้น ชาวบ้านต้องเตรียม “เครื่องร้อยเครื่องพัน” หรือ “เครื่องบูชาคาถาพัน” ซึ่งนิยมเรียกขานกันในหมู่ชาวบ้านว่า “เครื่องครุภัณฑ์” ประกอบด้วย รูปหนึ่งพันดอก เทียนหนึ่งพันเล่ม ดอกบัวโป่ง (บัวหลวง) ดอกบัวแบ้ (บัวผัน) ดอกบัวทอง (บัวสาย) ดอกผักตบและดอกกาบของ (ดอกปีป) อย่างละหนึ่งพันดอก เมี่ยงหมากอย่างละหนึ่งพันคำ มวนยาสูบหนึ่งพันมวน ข้าวดอกใส่กระทงหนึ่งพันกระทง ธงกระดาษหนึ่งพันธง

๖.การจัดเตรียมสถานที่ที่จะเอาบุญเฝ้าสวด

๖.๑บนศาลาโรงธรรม ต้องตั้งธรรมาสน์ไว้กลางศาลารอบ ๆ ธรรมาสน์จัดตั้งธงชัย ไว้ทั้งแปดทิศ (คือทิศอุดร อีสาน บุรพา อาคนะ ทักษิณ หรดี ปัจฉิม พายัพ) และจุดที่ตั้งธงชัยแต่ละด้านนั้นต้องมี “เสดอะสัด” (เสดฉัตร) “ผ่านดาเว็น” (บังสุริย์) และตะกร้าสำหรับใส่ข้าวพันก้อนหนึ่งใบพร้อมทั้ง “บังดอกไม้” ซึ่งเป็นกระบอกไม้ไผ่ยาวประมาณ ๓-๔ ปล้อง ตรงกึ่งกลางของแต่ละปล้องปาดให้เป็นรูปปากปลาฉลามขนาดครึ่งหนึ่งของปล้องไม้ไผ่นั้น สำหรับใส่ดอกไม้แห้งซึ่งส่วนมากทำจากต้นโสนและใส่ธงหวัคิบบังซึ่งเป็นธงที่มีคันทำด้วยไม้ไผ่ยาวประมาณหนึ่งศอกเศษหรือเท่ากับหนึ่งปล้องไม้ไผ่ ขนาดโตเท่าแท่งดินสอผ่าครึ่งและที่ปลายด้านหนึ่งผ่าหัวลงไป แล้วใช้กระดาษหรือผ้าที่ตัดเป็นรูปธงสามเหลี่ยมเสียบไว้ จากนั้นใช้ด้ายมัดปลายคันธงไว้เพื่อกันไม่ให้กระดาษหรือผ้าหลุด ธงชนิดนี้ชาวอีสานเรียกว่า “ธงหวัคิบบัง” นอกจากนี้ที่บังดอกไม้อย่างปักปลาซึ่งสานจากใบมะพร้าวหรือใบตาลไว้อีกจำนวนหนึ่ง และตั้งโอ่งน้ำไว้ ๕ ใบรอบธรรมาสน์ซึ่งสมมติ

เป็นสระ ๕ สระ ในหมอน้ำใส่จอกแหน กุ้ง เหนียง ปลา ปู หอย ลอยด้วยใบบัวและดอกบัวด้วยยิ่งดี

เครื่องสักการะบูชาคาถาพันที่ควรจักแต่งไว้ซึ่งประกอบด้วยข้าวดอกดอกไม้อย่างละพัน ดอกไม้ส่วนมากใช้ดอกกาบของ ดอกบัว หมายพันคำ เมียงพันคำ รูปพัน เทียนพันและขันหมาก เถียงวางไว้ตามมูมธรรมมาสน์ ณ จุดที่วางหมอน้ำ

ศาลาโรงธรรมต้องตกแต่งให้มีสภาพคล้ายป่าโดยนำเอาต้นอ้อย ต้นกล้วยมามัดตามเสาทุกต้น และขึงด้วยสายสิญจน์รอบศาลาระหว่างเสาศาลาโรงธรรม ทำราวไม้ไผ่สูงเหนือศีรษะประมาณหนึ่งศอก ที่ราวนี้ผูกฟางมัดเล็ก ๆ เพื่อใช้เสียบดอกโน (ดอกโสน) และดอกไม้แห้งต่าง ๆ นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่ย่อยนกที่สานด้วยใบมะพร้าวหรือใบตาล ห้อยปลาคะเพียนที่สานด้วยใบมะพร้าว ใบตาล ตลอดจนดอกไม้แห้ง เช่น ดอกบานไม่รู้โรยที่ใช้เส้นด้ายร้อยเป็นสายยาวลงมา นอกจากนี้ก็จะใช้เมล็ดแห้งของฝักเพการ้อยด้วยเส้นด้ายยาวเป็นสายนำไปแขวนไว้เป็นระยะ ๆ และถ้าหากหาดอกไม้แห้งไม่ได้ ชาวบ้านก็จะใช้เส้นด้ายชุบแป้งเปียกแล้วนำไปคลุกกับเมล็ดข้าวสาร ทำให้เมล็ดข้าวสารติดเส้นด้ายแล้วนำเส้นด้ายเหล่านั้นไปแขวนไว้ โดยปล่อยให้ยาวลงมาเป็นสาย ๆ คล้ายม่าน

ด้านทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรมและห่างจากศาลาประมาณ ๖-๑๐ เมตร ต้องปลูก "หออุปคุต" โดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นเสาสี่ต้นให้มี ความสูงเพียงตา ขนาดกว้างยาวด้านละประมาณหนึ่งเมตร ใช้ดอกไม้ไผ่สานขัดแตะทำพื้นและฝาสามด้าน ส่วนฝาด้านที่สี่ปล่อยโล่งไว้ โดยหันด้านนี้ไปทางทิศตะวันตกหาศาลาโรงธรรม ที่หออุปคุตนี้เป็นที่สมมติว่าจะเชิญพระอุปคุตมาประทับเพื่อปราบมารที่จะมาขัดขวางการทำบุญ ฉะนั้นจึงเป็นที่ไว้เครื่องใช้ของพระอุปคุตหลังจากแห่พระอุปคุตมาถึงศาลาโรงธรรมแล้ว

๖.๒ บริเวณรอบศาลาโรงธรรมก็ปักธงชัยขนาดใหญ่ ๘ ธงเป็นธงที่ทอด้วยเส้นด้ายที่ขนาดกว้าง ๓๐-๔๐ ซม. มีความยาวตั้งแต่ ๕ เมตรขึ้นไป เสาธงใช้ไม้ไผ่ขนาดใหญ่ทั้งลำ ผูกธงไว้ที่ปลายเสาไม้ไผ่แล้วปล่อยให้ชายธงห้อยยาวลงมาตามความสูงของเสา ธงนี้ปักไว้ตามทิศทั้งแปดซึ่งแต่ละหลักธงจะปักกรวยไม้ไผ่สำหรับใส่ข้าวพันก้อน ปักเสดละศักดิ์ (เสวดฉัตร) ปักผ่านดาวเงิน (บังสุริย์) และ "บังดอกไม้" เช่นเดียวกับบนศาลาโรงธรรม นอกจากนี้ก็ปักธงช่อ (เป็นธงที่ทอให้มีลักษณะเป็นผืนยาว ๆ และใช้ดอกบาง ๆ สอดเข้าไปทอในผืนธง โดยทอเป็นรูปช่อหรือยอดปราสาท ธงชนิดนี้มีไว้เพื่อบูชาในงานบุญตามประเพณี) ไว้ ณ จุดเดียวกับที่ปักธงชัย

การเชิญพระอุปคุต

ครั้นถึงเวลาประมาณ ๑๔-๑๕ นาฬิกาของวันรวมบุญ ผู้เฒ่าผู้แก่จะพากันนำเครื่องสักการะบูชาประกอบด้วยขันห้า ขันแปด บาตร จีวร ร่ม กระโดน กาน้ำ และไม้เท้าเหล็กไปเชิญ

พระอุปคุตซึ่งสมมติว่าพระอุปคุตอาศัยอยู่ในแหล่งน้ำซึ่งอาจเป็น บึง หนอง แม่น้ำ อ่างเก็บน้ำ ที่ อยู่ใกล้วัด เมื่อไปถึงแหล่งน้ำดังกล่าวผู้เป็นประธานจะกล่าวนะโม ๓ จบ กล่าวชุมนุมเทวดา เชิญ เทวดามาเป็นสักขีพยานแล้วจึงกล่าวอาราธนาเชิญพระอุปคุต เมื่อกล่าวจบแล้วก็ต้องตั้งเครื่อง นำ เครื่องสักการะแห่จากแหล่งน้ำดังกล่าวมาที่วัด เวียนรอบศาลาโรงธรรม ๓ รอบ แล้วจึงนำเครื่อง สักการะทั้งหมด ได้แก่ขันห้า ขันแปด บาตร จีวร ร่ม กระโถน กาน้ำ และไม้เท้าเหล็ก วางไว้บน หออุปคุต

การแห่แห่สวดเข้าเมือง

หลังจากเชิญพระอุปคุตเสร็จแล้วก็จะถึงพิธีแห่แห่สวดเข้าเมือง ซึ่งจะเป็นเวลาประมาณ ๑๖.๐๐ - ๑๗.๐๐ น. จุดเริ่มต้นแห่แห่จะเป็นบริเวณป่าใกล้ ๆ หมู่บ้าน เพราะมีความเชื่อและสมมติกันว่า ตอน นั้นแห่หรือพระเวสสันดร อยู่ที่ป่าหิมพานต์พร้อมทั้งนางมัทรี ชาวเมืองเห็นคุณความดีจึงพร้อมใจ กันมาแห่แห่สวดให้กลับเข้าไปครองเมืองดังเดิมหลังจากที่ถูกขับออกจากเมืองนานถึง ๗ ปี พอถึง เวลาจะเริ่มแห่ ผู้เป็นประธานจะพาญาติโยมที่มาพร้อมกันในบริเวณชายป่าให้ไว้พระรับศีลและฟัง เทศน์ การเทศน์ ณ จุดนี้เป็นการเทศน์เชิญแห่แห่สวดเข้าเมือง เมื่อฟังเทศน์จบแล้วจะต้องตั้งจิตขบวณ แห่ตามลำดับคือ อันดับแรกเป็นคานหามหรือเสลี่ยงสำหรับวางพระพุทธรูปซึ่งสมมติว่าเป็น พระเวสสันดร ตามด้วยเสลี่ยงหามพระภิกษุที่เป็นเจ้าอธิการวัดของหมู่บ้าน จากนั้นก็จะเป็นคนหาม ฆ้องตามด้วยขบวนกลองยาว ส่วนญาติโยมที่มาร่วมขบวนแห่แห่สวดก็จะพากันถือดอกไม้ธูปเทียน ซึ่งได้จากป่าส่วนมากเป็นดอกพะยอมเพราะกลิ่นหอมดี และมีอีกข้างหนึ่งจะช่วยกันถือผ้าแห่ซึ่งมี ความยาวตั้งแต่ ๕๐ วาขึ้นไป และที่ผ้าแห่สวดจะมีรูปวาดเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดกตั้งแต่ กัณฑ์ที่ ๑ ถึงกัณฑ์ที่ ๑๓ ขบวนแห่แห่สวดเข้าเมืองจะเดินผ่านหมู่บ้านเข้าสู่วัดแล้วแห่เวียนขวา รอบ ศาลาโรงธรรมที่จะเป็นสถานที่ใช้เทศน์สามรอบ จากนั้นจึงนำพระพุทธรูปขึ้นตั้งไว้ในศาลาโรง ธรรม ญาติโยมที่เก็บดอกไม้ธูปเทียนจากป่า เช่น ดอกพะยอม ดอกจิก (ดอกเต็ง) ดอกชิง (ดอกกรัง) ดอก จาน ดอกคูณ เป็นต้น ก็จะนำดอกไม้ไปวางไว้ข้าง ๆ ธรรมาสน์ที่จะใช้เทศน์ บางแห่งวางไว้ตาม ชุ่มที่จัดไว้รอบ ๆ ศาลาโรงธรรมทั้งสี่ทิศ แล้วจึงผ้าแห่สวดรอบศาลาโรงธรรม

การเทศน์ม้ายหมื่นม้ายแสน

หลังจากแห่แห่สวดเข้าเมืองแล้วชาวบ้านจะพากันกลับบ้านเรือนของตนบางแห่งจะเริ่มพิธีใน ทันทีที่แห่แห่สวดมาถึงวัด หลังจากรับประทานอาหารเย็นพร้อมทั้งเลี้ยงดูญาติพี่น้องที่เดินทางมาร่วม ทำบุญ เวลาประมาณหนึ่งทุ่มเศษ ๆ พระสงฆ์จะตั้งเครื่อง (รวม) เป็นสัญญาณบอกให้ชาวบ้านรู้ว่า ถึงเวลา “ลงวัด” ญาติโยมจะมารวมกันที่ศาลาโรงธรรมการมารวมกันครั้งนี้เรียกว่า ลงวัด คือมา รวมกันที่วัดเพื่อร่วมกันทำพิธีไหว้พระสวดมนต์ พระภิกษุสงฆ์สวดพระปริตรมงคล หลังจากเจริญ

พระพุทธมนต์ฉบับจะมีการเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสน เป็นการเทศน์ที่กล่าวถึงประวัติในชาติปางก่อนของพระเวสสันดร หลังจากฟังเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสนจบก็จะมีมหรสพ เช่น หมอลำ ภาพยนตร์ให้ชมจนถึงสว่าง

การแห่ข้าวพันก้อน

เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. ของวันบุญเผสหรือเทศน์มหาชาติ ชาวบ้านจะนำปิ่นข้าวเหนียวก้อนเล็ก ๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือหรือจะขนาดเท่านิ้วก้อยก็ได้จำนวนหนึ่งพันก้อน ซึ่งเท่ากับหนึ่งพันพระคาถาในเรื่องพระเวสสันดรชาดกใส่ถาดจากบ้านเรือนของตนออกแห่จากหมู่บ้านเข้ามาที่ศาลาโรงธรรม เวียนรอบศาลาโรงธรรมสามรอบ แล้วจึงนำข้าวพันก้อนเหล่านั้นไปใส่ไว้ในกรวยไม้ไผ่ที่หลักธงชัยทั้งแปดทิศและใส่ไว้ในตะกร้าที่วางอยู่บนศาลาตามจุดที่มีธงชัยและเสวตฉัตร เมื่อแห่ข้าวพันก้อนเสร็จแล้วก็จะมีการเทศน์สังกาศ คือการเทศน์บอกปีศักราช เมื่อจบสังกาศก็จะหยุดพักให้ญาติโยมกลับไปบ้านเรือนของตน นำข้าวปลาอาหารมาใส่บาตรจังหัน (ภัตตาหารเช้า) หลังจากพระสงฆ์ฉันจังหันเสร็จแล้วก็จะเริ่มเทศน์เผสโดยเริ่มจากกัณฑ์ทศพรไปจนถึงนกรกัณฑ์รวม ๑๓ กัณฑ์ซึ่งจะใช้เวลาตลอดทั้งวันจนถึงค่ำและมีความเชื่อกันว่าหากใครฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจบในวันเดียวผู้นั้นจะได้รับอานิสงส์มาก

พิธีกรรมขณะฟังเทศน์มหาชาติ

ในการฟังเทศน์ “บุญเผส” ต้องมีทายกทายิกาคอยปฏิบัติพิธีกรรมในขณะที่ฟังเทศน์แต่ละกัณฑ์ โดยจุดรูปเทียนเพื่อบูชากัณฑ์นั้น ๆ ตามจำนวนคาถาในแต่ละกัณฑ์ดังนี้

๑. กัณฑ์ทศพร มี ๑๕ คาถา จุดรูป ๑๕ ดอก จุดเทียน ๑๕ เล่ม จุดเทียนง่าม ๑ เล่ม

๒. กัณฑ์หิมพานต์ มี ๑๓๔ คาถา จุดรูป ๑๓๔ ดอก จุดเทียน ๑๓๔ เล่ม จุดเทียนง่าม ๒ เล่ม

๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์ มี ๒๐๕ คาถา จุดรูป ๒๐๕ ดอก จุดเทียน ๒๐๕ เล่ม จุดเทียนง่าม ๓ เล่ม

๔. กัณฑ์วนปเวส มี ๕๖ คาถา จุดรูป ๕๖ ดอก จุดเทียน ๕๖ เล่ม จุดเทียนง่าม ๔ เล่ม

๕. กัณฑ์ชูชก มี ๗๕ คาถา จุดรูป ๗๕ ดอก จุดเทียน ๗๕ เล่ม จุดเทียนง่าม ๕ เล่ม

๖. กัณฑ์จุลพน มี ๓๕ คาถา จุดรูป ๓๕ ดอก จุดเทียน ๓๕ เล่ม จุดเทียนง่าม ๖ เล่ม

๗. กัณฑ์มหาพน มี ๘๐ คาถา จดรูป ๘๐ ดอกจุดเทียน ๘๐ เล่ม จุดเทียนง่าม ๗ เล่ม

๘. กัณฑ์กุมาร มี ๑๐๑ คาถา จดรูป ๑๐๑ ดอกจุดเทียน ๑๐๑ เล่ม จุดเทียนง่าม ๘ เล่ม

๙. กัณฑ์มัทรี มี ๙๐ คาถา จดรูป ๙๐ ดอกจุดเทียน ๙๐ เล่ม จุดเทียนง่าม ๙ เล่ม

๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ มี ๔๓ คาถา จดรูป ๔๓ ดอกจุดเทียน ๔๓ เล่ม จุดเทียนง่าม ๑๐ เล่ม

๑๑. กัณฑ์มหาธาต มี ๖๕ คาถา จดรูป ๖๕ ดอกจุดเทียน ๖๕ เล่ม จุดเทียนง่าม ๑๑ เล่ม

๑๒. กัณฑ์ฉกษัตริย์ มี ๓๖ คาถา จดรูป ๓๖ ดอกจุดเทียน ๓๖ เล่ม จุดเทียนง่าม ๑๒ เล่ม

๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์ มี ๔๘ คาถา จดรูป ๔๘ ดอกจุดเทียน ๔๘ เล่ม จุดเทียนง่าม ๑๓ เล่ม

นอกจากจุดรูปเทียนตามจำนวนคาถาแล้ว เมื่อพระเทศน์จบกัณฑ์หนึ่ง ๆ ต้องหว่านข้าวดอก ดอกไม้ ข้าวสารและตี่ฆ้องชัยในแต่ละกัณฑ์ ผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวต้องนั่งอยู่ประจำที่ตลอดเวลาที่ พระเทศน์ หรือบางแห่งก็ให้เจ้าภาพกัณฑ์เทศน์แต่ละกัณฑ์ทำหน้าที่นี้ ส่วนเครื่องร้อยเครื่องพัน หรือเครื่องครุภัณฑ์นั้นก็ต้องตั้งบูชาไว้ตลอดงาน เมื่อเทศน์จบแล้วบางวัดก็นำเครื่องร้อยเครื่องพันใส่ ไว้ในภาชนะที่สานด้วยดอกไม้ไผ่มีลักษณะเหมือนกะออมปากเป็นกรวยแหลมใช้ผ้าขาวหุ้มแล้วใช้ ด้ายถักหุ้มไว้อีกชั้นหนึ่งเพื่อจะได้นำมาใช้เป็นเครื่องสักการะบูชาเวลามีบุญเผาสในปีต่อ ๆ ไป

การแห่กัณฑ์หลอน

คำว่า "หลอน" เป็นภาษาถิ่นไทยอีสาน แปลว่า แอบมาหา หรือลักลอบไปหาโดยไม่บอก กล่าวล่วงหน้า กัณฑ์หลอนคือกัณฑ์พิเศษนอกเหนือจากกัณฑ์เทศน์ในบุญเผาสซึ่งมีเพียง ๑๓ กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์จะมีเจ้าภาพเป็นเจ้าของกัณฑ์นั้น ๆ อยู่แล้ว กัณฑ์หลอนจึงเป็นกัณฑ์เทศน์ที่ไม่ได้จองไว้ ก่อนแต่จะเป็นกัณฑ์เทศน์ที่ชาวบ้านแต่ละคุ้มร่วมกันจัดขึ้นในวันที่มีการเทศน์เผาสนั่นเอง โดยผู้มี จิตศรัทธาจะตั้งกัณฑ์หลอนไว้ที่บ้านของตนแล้วบอกกล่าวพี่น้องที่มีบ้านเรือนอยู่ในคุ้มนั้น ๆ จัดหา ปัจจัยไทยทานต่าง ๆ เท่าที่มีจิตศรัทธาหาได้ ซึ่งส่วนมากจะใช้กระบุงหรือกระจาดไม้ไผ่หรืออาจจะ เป็นถึงน้ำพลาสติกใส่ข้าวสารลงไปประมาณครึ่งถังแล้วหาดันกล้วยขนาดสูงประมาณ ๑ เมตรตั้งไว้ กลางกระบุง กระจาด หรือถึงน้ำนั้นแล้วนำเงินชนิดต่าง ๆ เช่นใบละ ๑๐, ๒๐, ๕๐, ๑๐๐, ๕๐๐, หรือ ๑,๐๐๐ บาท คีบด้วยไม้ไผ่แล้วนำไปเสียบไว้ที่ลำต้นของต้นกล้วย ส่วนที่โคนต้นกล้วยยก จากข้าวสารแล้วอาจจะนำปัจจัยอื่น ๆ เช่น ธูปเทียน ผงซักฟอก มะพร้าวอ่อน กล้วยสุก ยาสามัญ ประจำบ้าน เป็นต้น ใส่ไว้เป็นเครื่องไทยทาน เมื่อได้เวลานัดหมาย คณะผู้มีจิตศรัทธาจะพากันแห่

กัณฑ์หลอนจากที่ตั้งโดยมีกลองยาว แคน ฉิ่ง ฉาบ เป็นต้น นำขบวน บางคนก็จะฟ้อนรำไปตามจังหวะเสียงกลองอย่างสนุกสนานพอถึงวัดจะแห่รอบศาลาโรงธรรมโดยเวียนขวา ๓ รอบ แล้วนำกัณฑ์หลอนขึ้นบนศาลาดวายแต่ภิกษุรูปที่กำลังเทศน์อยู่ขณะนั้น กัณฑ์หลอนสามารถนำไปทอดได้ตลอดทั้งวันขณะที่มีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งอาจจะถึงมีดคำก็ได้และอาจจะมีกัณฑ์หลอนจากหมู่บ้านอื่นแห่มาสมทบอีกก็ได้โดยไม่จำกัดจำนวนถือเป็นการสร้างความสามัคคีของคนระหว่างหมู่บ้านที่อยู่ในละแวกเดียวกัน ปัจจุบันกัณฑ์หลอนส่วนมากจะไม่ถวายพระรูปที่กำลังเทศน์ในขณะนั้นแต่จะถวายให้สงฆ์แล้วนำไปจัจที่ไปใช้ในการก่อสร้างของวัดนั้น ๆ แทน

สถิติ แส่นศรี้อยเอ็ด (๒๕๔๕ : ๒๕๕๐)กล่าวถึงพิธีการในการทำบุญมหาชาติของภาคอีสานไว้ในหนังสือมหาเวสสันดรคำกลอนภาคอีสานว่า

บุญมหาชาติ คือบุญเทศนามหาเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องยาวเทศน์ ๑ วัน จึงจบและต้องแต่งเครื่องบูชาให้ครบสิ่งละพันเพราะมีพระคาถาหนึ่งพัน เครื่องละพัน เช่น ดอกโน ดอกบัว ดอกผักตบ ดอกกางของ หมาก ยา (บุหรี) อย่างละ ๑ พัน และใช้กรูณัณฑ์มีหินแห่ (กรวด) ทราบ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวตอกอย่างละ ๔ กระจอก ขันหมากแก้ง เสวตฉัตร โอง อย่างละ ๔ ในโองมีบัว จอก แหน ปลา ใช้น้ำ ๗ สระ ๘ สระ ธงหางใหญ่ ธงช่อ ธงชัย ธงริ้วประดับตามบริเวณ มีสัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ป่า แมลงต่างๆ ต่อ แตน ผึ้ง นก ปลา เป็นต้น

จัดศาลเพียงตาเป็นหออุปลุดมีบริวาร ๘ ครอบได้แก่ หมอนใหญ่ ร่ม รองเท้า กาน้ำ ผ้าไตร และบาตร

การจัดแจงเครื่องบูชา

การทำบุญมหาชาติเป็นพิธีกรรมที่ใหญ่ ชาวบ้านต้องเตรียมงานไว้แต่เนิ่นๆ เพื่อความสะดวกดังนี้

๑.เด็กลองประชุมเฒ่าแก่บ่าวสาวหันลำโน ลำบอน หรือเรียกว่าผ่านดอกโน ผ่านทุกวันให้ได้มากพอสมควรเมื่อใกล้จะถึงวันงานก็พากันข้อมสืใช้สีต่างๆ ตามที่เห็นว่าสวยงาม

๒.ทำราวไม้รอบบริเวณศาลาโรงธรรมด้านใน สูงประมาณท่วมหัว ๕ สอก ธรรมาสันตั้งอยู่กลาง มัดฟางติดกับราวไม้ใช้ดอกไม้ไผ่ ประมาณ ๑ สอกเสียบดอกโน เสียบสีต่างๆ สลับกันจัดเป็นตาข่ายให้รอบอย่างสวยงาม

๓.เครื่องบูชามหาชาตินั้นต้องจัดหาตกแต่งให้ครบ เรียกกันว่าเครื่องร้อยเครื่องพัน นิยมเรียกกันว่า เครื่องกรูณัณฑ์ ต้องจัดหาให้ครบตามตำราแล้วนิยมเก็บใส่ถุงไว้สำหรับสำรองใช้ในงานปีต่อ ๆ ไปถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ชนิดหนึ่งอีกด้วย

๔.เครื่องบูชาการทำบุญมหาชาตินั้น ต้องจัดหาให้ครบตามพระคาถาในลำมหาชาติ คือหนึ่ง พันพระคาถา ที่เรียกว่าครุภัณฑ์ คือจัดหาดังนี้

รูป	๑,๐๐๐ ดอก	เทียนเล็ก	๑,๐๐๐ ดอก
ดอกบัวหลวง	๑,๐๐๐ ดอก	ดอกบัวอับ	๑,๐๐๐ ดอก
ดอกบัวทอง	๑,๐๐๐ ดอก	ดอกผักตบ	๑,๐๐๐ ดอก
ดอกกาบของ	๑,๐๐๐ ดอก	เหมียง	๑,๐๐๐ คำ
หมากพลู	๑,๐๐๐ คำ	มวนบุหรี	๑,๐๐๐ มวน
ข้าวตอกใส่กระทงเล็ก ๆ ให้ได้		๑,๐๐๐ กระทง	
ข้าวเหนียวทำเป็นคำหรือเป็นก้อนให้ได้		๑,๐๐๐ ก้อน	
ธูปกระดาม ๓ เหลี่ยมเล็กให้ได้		๑,๐๐๐ ธง	

ธงชัย คือ ธงหางยาวผูกไว้กับปลายเสาไม้ไผ่สูงรอบ ๆ ศาลาโรงธรรม ๘ ธง คือ ผิงไว้ใน ๘ ทิศ ชุ่มวางข้าวพันก้อนปลูกไว้ติดกับเสาธง ๘ อัน ฉัตรใหญ่ติดกับเสาธงอีก ๘ อัน ธงช่อก็ทำให้ได้จำนวนเท่ากับธงชัยด้วย

๕.ทำพวงมาลัยด้วยดอกไม้ต่าง ๆ เช่น ดอกสะแบง หมากหวาย หมากเดือย หมากลิ้นฟ้า ตัดกระดากเป็นพวงมาลัย พวงมาลัยข้าวตอกแขวนไว้ในบริเวณศาลาโรงธรรม

๖.รอบธรรมาสน์ให้ตั้งโองไว้ ๔ ใบ สมมติเป็นสระ ๔ สระ แต่ละสระต้องมีจอก แหน บัวผัน บัวทอง บัวหลวง ปลา กุ้ง หอย ใส่ไว้ให้ครบทุกโองทำตาข่ายล้อมให้ดีและมีโองอีกหนึ่งใบสำหรับจุดเทียนน้ำมัน

๗.นิยมนำรูปสัตว์ต่าง ๆ แขวนไว้ในศาลาโรงธรรมเพื่อประดับ เช่น รูปนกกะจิบ นก กระจาบ เสือ สิงห์ แรด ช้าง นกยูง นกเค้า เต่า ปลาตะเพียน มังกร จระเข้ ชวงมัม (รวงผึ้ง) เป็นต้น

๘.นำต้นกล้วย ต้นอ้อยมาผูกติดกับต้นเสาศาลาชั้นในให้ได้ ๘ ทิศ ทะลายมะพร้าว ทะลายตาล เครือกล้วยผูกแขวนตามราวหรือซื่อศาลาโรงธรรม

๙.วันรวันนั้นตอนบ่ายเย็น ๆ จัดให้ทายกทายิกาหนุ่มสาวไปหาดอกไม้จากป่า เรียกว่าไปแห่ ดอกไม้มาบูชาบุญเฝ้า เช่น ดอกคัตเค้า ลำควน ดอกจาน ชวงส้ม ดอกกระยอม ดอกรัง เป็นต้น มามัดไว้ตามเสาศาลาและธรรมาสน์ หออุปคุต วันรวันนี้จะจัดพิธีใหญ่โตแห่เฝ้าเข้าเมืองสู่ขวัญบายศรีเฝ้าได้ถึงดี

๑๐.แผ่นผ้ายาวแถม(วาด)รูปเรื่องพระเวสสันดรให้มัดไว้รอบ ๆ ศาลาโรงธรรมตกแต่งให้ดี ขณะฟังเทศน์จะได้มองดูภาพประกอบทำให้ซาบซึ่งเข้าใจในอรรถรสเรื่องพระเวสสันดรยิ่งขึ้น

การจัดหออูปคุต

ในงานทำบุญมหาชาตินั้นสิ่งที่ถือว่าจำเป็นและสำคัญขาดไม่ได้คือ หออูปคุต เพราะถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ป้องกันภัยอันตราย กำจัดมารเสนามารที่จะมารบกวนงาน ในวันเริ่มงานคือวันรวมงานบุญมหาชาติชาวบ้านต้องพร้อมกันทำหออูปคุต โดยมีระเบียบประเพณีจะต้องจัดทำดังนี้

๑.ยกเสาไม้ไผ่ก็ได้ ๔ เสา สูงประมาณ ๑ เมตร ๑๐ เซนติเมตร มีข้าง (คาน) ตรงปูด้วยแผ่นกระดานหรือฝาไม้ไผ่ก็ได้ สานดอกไม้ไผ่กันฝา ๓ ด้าน ทำเหมือนศาลเพียงตา

๒.ปลูกไผ่ทางด้านทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรม ห่างจากศาลาประมาณ ๑-๘ เมตร พอดีแก่กันขั้วหลอนกันขั้วเทศน์ได้สะดวก ด้านหน้าหออูปคุตนั้นต้องหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันตกเสมอ คือหันหน้าให้ตรงศาลาโรงธรรมนั่นเอง

๓.หออูปคุตจะมุงหลังคาหรือไม่มุงหลังคาก็ได้ถ้าไม่มุงหลังคาจะต้องใช้จ้อง (ร่ม) หรือร่มกระดานกางไว้และจัดหาต้นอ้อยอย่างละ ๔ ต้น มัดไว้ที่ต้นเสาเพื่อสักการบูชา

๔.จัดเครื่องอัฐบริวารคือ ไตรจีวร บาตร ร่ม รองเท้า ผ้ากรองน้ำ เสนาสนะ หมอนพิง ขันหรือกาน้ำ เป็นต้น ไว้ให้ครบ

๕.การเชิญหรืออาราธนาพระอุปคุตเข้าหอ ก่อนอาราธนาต้องเขียนคาถาพระอุปคุตหนึ่งแผ่นหรือเขียนไว้ที่หออีก ๘ แผ่น เขียนติดไว้ที่หลังธงใหญ่ทั้ง ๘ ทิศ

๖.การเชิญอาราธนาพระอุปคุตเข้าหอ นิยมทำในวันรวมงานเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ - ๑๖.๐๐ น. ธรรมเนียมดั้งเดิมนิยมไปเชิญจากท่าน้ำหรือสระน้ำ ห้วยหนองคลองบึง แต่งขันธ ๕ ขันธ ๘ ไปเชิญ แต่ต่อมาแต่งขันธ ๕ ขันธ ๘ ไปพร้อมกับไปแห่ดอกไม้จากป่ามาบูชาในงาน พอไปถึงห้วยหรือหนองหรือสระแห่งใดแห่งหนึ่งที่เห็นสมควร หัวหน้าก็จะพาหุดทำพิธีเชื้อเชิญพระอุปคุตก่อน เสร็จแล้วจึงนำขบวนเก็บดอกไม้ไค้กลับแห่เข้าวัด บางครั้งก็นำผ้าขาวแด่รูปเผลวสไปแห่พร้อมกันด้วยรวมกันเป็น ๓ อย่างคือ แห่ดอกไม้ เชิญพระอุปคุตและแห่เผลวสเข้าเมืองเพราะเวลาจำกัดก็ใช้ได้เพราะถ้าจะทำพิธีแห่เผลวสเข้าเมืองอย่างใหญ่โตจะต้องมีช้าง ม้า รถ คนเดินเท้ามากมาย หรือจะทำเพียงสมมตินำผ้าแด่รูปเผลวสไปแห่ก็ได้

๗.ก่อนที่จะกล่าวคำอาราธนาเชื้อเชิญพระอุปคุตนั้น ภายในหอจะต้องตั้งเครื่องอัฐบริวารไว้ให้ครบเรียบร้อยถ้าหาไม่ได้มุงหลังคาให้ใช้ร่มกางกันแดดไว้ จัดพระพุทธรูปไว้บนหอเพื่อกราบบูชาอย่าให้ขาดและการแห่พระอุปคุตเข้าหอ นั้นให้ตีฆ้องกลองออกหน้าแห่รอบศาลาโรงธรรม ๓ รอบ เป็นทักษิณแล้ววางขันธ ๕ ขันธ ๘ ไว้ในหอแล้วพร้อมกันกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยไหว้พระจบแล้ว หัวหน้าตั้งนะโม ๓ จบ แล้วกล่าวชุมนุมเทวดา คือ ลักเค กาม ฯ ก่อนจึงกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุตจนจบ

๘.เมื่อกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุตจบแล้วขึ้นไปบนศาลาโรงธรรม นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว เตรียมฟังเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสนต่อไปจนจบ หรือเทศน์พระโพธิสัตว์บันด้นบันปลายถ้ามีเวลาพอ

๙.ในเวลากลางคืนอาจมีมหรสพสมโภชด้วยเพื่อเป็นการสนุกสนานแก่เฒ่าแก่ป่าวสาว แต่อย่าให้ตลอดคืนกำหนดให้เล่นถึงเวลาประมาณ ๐๓.๐๐ น. เพื่อจะได้เตรียมฟังเทศน์มหาชาติต่อไป เพราะเรื่องมหาชาติเป็นเรื่องยาวและให้เทศน์จบภายในหนึ่งวันถ้าเริ่มเทศน์ตั้งแต่เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. จะจบเวลาประมาณ ๒๒.๐๐ น. ของค่ำวันนั้น

๑๐.ในวันฟังเทศน์มหาชาติต้องจัดสำหรับคาวหวานถวายเจ้าเพล ไว้ที่หออุปคุตด้วย เพื่อสักการะบูชาตามธรรมเนียม

ธรรมเนียมเก่าแก่ในการต้อนรับพระ

๑.ในวันรวมดอนเย็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์จัดน้ำเต้าหรือกาน้ำ กระจอน หมาก พลู บุหรี่ เสือสาค อาสนะ น้ำสรง คอยต้อนรับถือออกไปคอยรับรองอยู่นอกบ้านหรือประตูวัดพร้อมทั้งคานเสลี่ยงหาม

๒.เมื่อพระมาถึงให้พักผ่อนแล้วนิมนต์ขึ้นคานเสลี่ยงหามไปพักที่ตูปหมาม (ประรำพิธี) เชิญญาติโยมที่ติดตามพระสงฆ์มาไปเลี้ยงอาหารเย็นที่เรือนของตน

๓.พระรูปที่ไปเทศน์นั้น ถ้าวัดบ้านไกลนิยมติดขี้น้อยไปตามทางโดยให้ศิษย์วัดถือออกหน้าก่อนเพื่อเป็นสัญญาณเตือนเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์จะได้รู้ว่าพระวัดบ้านอื่นที่ตนเป็นเจ้าภาพนั้นมาถึงแล้วจะได้รับออกไปต้อนรับทันทั่วทั้งที่

๔.ดอนเย็นหัวค่ำวันรวมนั้น บางแห่งเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์จัดทอดบังสุกุลแด่พระสงฆ์ที่ตนเป็นเจ้าภาพโดยเฉพาะเจาะจงเพื่อถวายตามธรรมเนียม

พิธีกรรมตอนเย็นในวันรวมบุญ

๑.ดอนเย็นพร้อมกันบูชาพระรัตนตรัย ไหว้พระรับศีลอาราธนาเทศน์ธรรมาคือ พรหม จโลกา ฯ นิมนต์พระเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสน พระผู้เทศน์ใช้เทศน์ทำนองเทศน์มหาชาติธรรมวัตรคือไม่เป็นทำนองที่เล่นเสียงมากนัก

๒.เวลาประมาณ ๑๘.๐๐-๑๙.๐๐ น. ตั้งบาตรน้ำมนต์ ค่ายสายสิญจน์ วงรอบโรงพิธีศาลาโรงธรรมนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระปริตรมงคล ชัยน้อย ชัยใหญ่ จบแล้วอาราธนาเทศน์ธรรมคานิมนต์เทศน์พระโพธิสัตว์บันด้น "อิติปิโส"

๓.จบเทศน์พระโพธิสัตว์บันด้นแล้วจัดให้มีมหรสพสมโภชไปจนเวลาสมควรจะเตรียมฟังเทศน์ หนุ่มสาวจะได้สนุกสนานกัน

พิธีกรรมตอนเช้ามีคของวันฟังเทศน์

๑.รุ่งเช้าในวันฟังเทศน์มหาชาตินั้นเวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. เฒ่าแก่หนุ่มสาวพากันไปวัดแห่ข้าวพันก้อน แห่รอบศาลาโรงธรรม ๓ รอบ ดิฉัน้องกลองออกหน้าไป ขณะแห่นั้นให้บูชาข้าวพันก้อนแห่รอบศาลาโรงธรรมบูชาข้าวพันก้อนไว้ตามเสาธงทั้ง ๘ ทิศบ้าง บูชาที่หออุปลาคู่บ้างเหลือไปขึ้นบนศาลาบูชาไว้ธรรมาสน์เทศน์มหาชาติบ้าง

๒.เมื่อขึ้นบนศาลาพร้อมกันแล้ว กราบไหว้พระพร้อมกันหัวหน้านำกล่าวคำบูชาข้าวพันก้อนดังนี้ อิมัสมิง ฐาเน อิมานิ สาทัมพลาณี ภัตตะสัตถุ ภัตตานิ คันธะมาลาทีนิ พุทธะธัมมะ สังฆัสสะ เจวะ มหาวะสสันตระชาตะกัสสะ จะ เจติยะ โพธิรุกขัสสะ อภิปุชะยามะ

ทุติยัมปิ อิมัสมิง ๗๑

ตะติยัมปิ อิมัสมิง ๗๑

๓.เมื่อบูชาข้าวพันก้อนแล้ว ประธานพิธีตั้งนะโม ๓ จบ กล่าวชุมนุมเทวดาไปจนจบแล้วจึงกล่าวคำอาราธนาเทศน์สังกาส

๔.นิมนต์พระเทศน์สังกาสให้เทศน์จนจบ การเทศน์สังกาสต้องเทศน์คู่คัดเสียงให้เข้ากัน ทำนองเทศน์สังกาสนี้คนสมัยก่อนเรียกว่าทำนอง "สี่พันคร" มีบทเล่นเสียงพร้อมสลับกันไป ฟังแล้วไพเราะยิ่งสามเณรน้อยเสียงน่านยังทำให้เกิดความซาบซึ่งประทับใจ

๕.เทศน์สังกาสจบแล้ว ประธานพิธีกล่าวประกาศอันเชิญเทวดา

๖.กล่าวประกาศอันเชิญเทวดาแล้วให้หว่านข้าวดอกคอกไม้รับฝูงเทวดาจึงกล่าวคำอาราธนาเสวส

๗.พระภิกษุผู้เป็นประธานขึ้นบนธรรมาสน์โยมอาราธนาสี่ลรับศีลจบแล้วเริ่มบอกศักราช จบแล้วขึ้นนะโม ๓ จบ จึงเทศน์กัณฑ์ทศพรต่อไป

พิธีกรรมขณะฟังเทศน์มหาชาติ

๑.การฟังเทศน์มหาชาติซึ่งเริ่มเทศน์ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรเป็นต้นไปจนถึงกัณฑ์นครกัณฑ์นั้น ทายกทายิกาจะต้องปฏิบัติหน้าที่รักษาพิธีกรรมในขณะฟังก็ต้องคอยจดรูปเขียนประจำกัณฑ์นั้น ๆ เพื่อบูชาศาลาพัน เทียนศาลาพันนั้นนิยมพันด้วยสี ใช้เทียนเล็กยาวประมาณ ๓-๔ นิ้ว พันเทียนกับด้วยสีให้ครบพันเล่มไม่เกี่ยวกับเทียนเครื่องร้อยเครื่องพันที่นิยมเรียกว่าครุภัณฑ์ รูปเขียนที่จะจุดนั้นต้องเตรียมไว้ให้ครบตามพระคาถาในกัณฑ์นั้น ๆ เช่น กัณฑ์ทศพรมี ๑๕ พระคาถา ก็จัดเทียนไว้ ๑๕ เล่ม รูป ๑๕ ดอก เป็นต้นต่อไปก็จัดเตรียมไว้ให้ครบตามพระคาถาในกัณฑ์นั้น ๆ และโบราณนิยมให้มีเทียนงามประจำกัณฑ์อีกด้วย กัณฑ์ที่ ๑ คือ ทศพร ก็ให้มี ๑ เล่ม กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ ก็ให้มี ๒ เล่ม ทวีขึ้นตามลำดับจนถึงกัณฑ์สุดท้ายคือกัณฑ์นครกัณฑ์ก็ให้มี ๑๓

เล่ม เทียนงามจะเล่มใหญ่กว่าเทียนประจำคาถาประมาณ ๓ เท่า ใช้จุดบูชาประจำกัณฑ์เหมือนกับ เทียนคาถาพัน

๒.เฉพาะเทียนงามนั้น ควรให้ครบตามพระคาถาคือพันเล่ม แต่ปัจจุบันใช้จุดประจำกัณฑ์ หนึ่ง ๆ เท่านั้น เชื่อว่าเป็นเทียนบูชาเทวดาจุดบูชารับเทวดาที่ได้เชื่อเชิญมาปกป้องรักษาในการฟัง เทศน์มหาชาติ และจุดเพื่อให้ผู้ฟังเกิดเทวดานุสสติ

๓.หนังสือลำนมหาชาติผูกหนึ่ง ๆ เป็นกัณฑ์หนึ่ง เวลาจะทำบุญฟังเทศน์ต้องจัดแบ่งออกให้ พระเถระเทศน์ จึงแบ่งออกเป็นผูกละ ๓ ลาน (ใบ) ๔ ลานก็มี เมื่อเทศน์จบแต่ละรูปก็จะหว่าน ข้าวดอกคอกไม้ทุกรูปจนกว่าจะเทศน์หมดทุกรูปทุกกัณฑ์

๔.ผู้จุดรูปเทียนคาถาพันและเทียนงาม หว่านข้าวดอกคอกไม้ต้องนั่งประจำถ้าจำเป็นต้องลุก ไปต้องมอบให้ผู้อื่นทำหน้าที่แทนเพื่อปฏิบัติดังกล่าว ต้องเตรียมข้าวดอกไว้สักกระบุงหาดอกไม้ ไม้สักตะกร้าเพื่อโปรยบูชาธรรมและรับเทวดา

๕.หมอนำมนต์ซึ่งทำด้วยเทียนพระคาถาพันนี้ เมื่อเสร็จงานทำบุญมหาชาติแล้วนิยมนำไป รดบ้านเรือน กินและอาบถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาก ปี(ปฏิทินมนต์)หนังสือเทศน์และด้ายสายสนอง(เชือก ร้อยผูกใบลาน)หนังสือเทศน์ก็นิยมขอเอาไปไว้ที่บ้านเพื่อป้องกันเสนียดจัญไร ป้องกันภัยอันตราย ต่าง ๆ ส่วนเครือกล้วย ทะลายมะพร้าว ทะลายตาล ก็ถวายพระสงฆ์ในวัด ต้นกล้วยกล้วยเล็กพระ ก็นำไปปลูกใกล้ ๆ กำแพงวัด หรือที่สวนธรณีสงฆ์ของวัด ต้นอ้อยแจกกันกินบ้าง นำไปปลูกบ้าง

การทำความเคารพหนังสือเทศน์

หนังสือลำนมหาชาติเดิมเป็นอักษรสมัย (ตัวธรรม) จาร (เขียน) ลงในใบลาน ใช้ผ้าห่อหรือ เก็บไว้ในตู้เมื่อถึงเทศกาลทำบุญมหาชาติประจำปี ก็นำออกมาแบ่งพระเถระเทศน์ บูรพาจารย์เคารพ หนังสือและคัมภีร์มากมีระเบียบเก่าแก่ที่แสดงความเคารพพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าดังนี้

๑.หนังสือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่บรรจุไว้ในคัมภีร์ใบลานเป็นคำสอนทั้งสาม ปิฎก เมื่อนำออกมาใช้เรียนหรือเทศน์ต้องมีที่วางให้เหมาะสม ที่วางหนังสือธรรมใบลานเรียกว่า ขากะเขี่ย สูงประมาณหนึ่งศอก ก่อนเทศน์หรือเทศน์จบแล้วต้องวางหนังสือไว้บนขากะเขี่ยเสมอไป

๒.ผ้าห่อหนังสือธรรมเรียกว่าผ้าห่อพระคัมภีร์ เมื่อเทศน์มหาชาติจนจะจบกัณฑ์หนึ่ง ๆ ทายกต้องนำผ้าห่อพระคัมภีร์หรือกล่องพระคัมภีร์ไปยังพระผู้จะถึงอันดับเทศน์รูปต่อไป พระก็หยิบ หนังสือใบลานมอบให้ทายก ทายกก็เชิญมาวางไว้บนธรรมาสน์ที่ขากะเขี่ย

๓.พระผู้เทศน์ห่มจีวรเลียบบ่าพาดสังฆาฏีขึ้นบนศาลาโรงธรรมกราบพระพุทธรูป กราบ พระเถระผู้เป็นประธาน เมื่อรูปก่อนเทศน์จบก็ขึ้นธรรมาสน์ทันที ก่อนจะเทศน์ยกหนังสือขึ้นจรด สิริษะก่อนเทศน์จบแล้วยกขึ้นจรดสิริษะแล้ววางไว้บนขากะเขี่ย

๔.ลงจากธรรมาสน์แล้ว กราบพระพุทธรูปและพระสงฆ์ผู้เป็นประธานจึงนั่งหรือไปที่พัก

๕. การถือหนังสือไปเทศน์นิยมใช้ผ้าห่อคัมภีร์ห่อไปถือให้สูงเสมอหน้าอกของตนหรือจะใช้แบกขึ้นไปได้ยิ่งดี ถือต่ำกว่านั้นไม่สมควรเป็นการขาดการระธรรม

๖. จะไปเทศน์ที่ใดต้องให้ลูกศิษย์หรือผู้ใดผู้หนึ่งถือคัมภีร์หนังสือออกหน้าเสมอ พระผู้เทศน์เดินตามหลัง ถ้ามีฉะนั้นนั้นจะเป็นการขาดการระธรรม

๗. ระเบียบการพหนังสือเทศน์ใบลานและคัมภีร์ต่างๆนี้ เป็นธรรมเนียมเก่าแก่ซึ่งบูรพาจารย์ถือโดยเคร่งครัดและสั่งสอนลูกบุตรตลอดมา

การจัดทำบัญชีบุญมหาชาติ

งานทำบุญมหาชาติประจำปีต้องทำบัญชีไว้ เพื่อสะดวกในการจัดงานและเป็นการป้องกันการเข้าใจผิดของชาวบ้าน อันจะพึงเกิดพียงมีในการบำเพ็ญกุศลส่วนรวมดังนี้

๑. บัญชีแจกหนังสือเทศน์กัณฑ์ไหนนิมนต์พระรูปใดในวัดหรือพระวัดอื่น ๆ เทศน์ ให้บอกอันดับวาระเทศน์ให้ละเอียดว่าเทศน์อันดับที่เท่าใดต่อจากองค์ไหนเวลาประมาณเท่าไร เพื่อจะให้ผู้เทศน์มาทัน

๒. บัญชีรับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์พระวัดอื่นที่นิมนต์มาเทศน์ ใครเป็นเจ้าภาพกัณฑ์ต้องรับรองถวายภัตตาหารเช้า — เพลไม่ให้บกพร่อง

๓. บัญชีศรัทธารับกัณฑ์เทศน์ให้ใครเป็นผู้รับถวายภัตตาหารกัณฑ์เทศน์ต้องจัดหาเจ้าภาพรับให้ครบตั้งแต่กัณฑ์มาลัยหมื่นจนถึงกัณฑ์ฉลอง ถ้าไม่ครบจะทำให้เสียงานอับอายในภายหลัง

๔. เจ้าบัญชีต้องแจ้งให้เจ้าภาพทราบถึงเวลาและพระรูปที่ตนรับเป็นเจ้าภาพจะได้นำกัณฑ์เทศน์ไปถวายได้ถูกต้องเพราะพระบางรูปเทศน์จบลงจากธรรมาสน์นั่งคอยไม่นานก็เดินทางกลับวัดโดยยังไม่ได้รับเครื่องกัณฑ์ ต้องนำไปถวายลำบาก บางรูปเจ้าของกัณฑ์นำเครื่องกัณฑ์ไปถวายก่อนโดยยังไม่ได้เทศน์ก็ไม่ถูกต้อง การถวายเครื่องกัณฑ์เทศน์นี้ชาวบ้านทั่วไปมักจะเรียกว่า ถวายคายเทศน์หรือประเคนคายเทศน์

๕. พระวัดอื่นที่ได้รับนิมนต์มาเทศน์เมื่อเทศน์จบแล้วก่อนจะกลับวัด ควรกราบลาพระสงฆ์ผู้เป็นประธานงานก่อน เพื่อท่านจะได้ถามว่าได้รับเครื่องกัณฑ์หรือยัง ถ้ายังไม่ได้รับประธานต้องบอกให้ทายกถวายทันทีและถือว่าการกราบลาเป็นการการระต่อผู้ใหญ่

การถวายกัณฑ์เทศน์

๑. การเทศน์ทุกกัณฑ์มีเจ้าภาพรับถวายเครื่องกัณฑ์ดังกล่าวแล้วเพื่อรักษาธรรมเนียมประเพณีอันดี เจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ต้องสอบถามอยู่เรื่อยว่าพระเทศน์ถึงกัณฑ์ไหนแล้วใกล้จะถึงกัณฑ์ที่ตนเองรับเป็นเจ้าภาพหรือยังเมื่อทราบว่าได้ใกล้แล้วก็นำเครื่องกัณฑ์ออกไปวัดให้ทันเวลาที่

พระรูปที่ตนรับเป็นเจ้าภาพขึ้นเทศน์เพื่อจุดรูปเทียนบูชาและฟังเทศน์ด้วยจนจบกันเท่านั้น เมื่อพระเทศน์จบลงธรรมาสน์มานั่งก็นำเครื่องกัณฑ์เข้าไปถวายทันที

๒.เจ้าภาพที่ไม่ทราบว่าตนเป็นผู้ถวายกัณฑ์พระวัดใด ต้องนำเครื่องกัณฑ์ออกไปที่วัดให้ตามเจ้าบุญชื่อก่อนถ้าเจ้าบุญชื่อบอกว่ายังอีกนานหลายชั่วโมงถ้าจำเป็นมีกิจทางบ้านก็ควรฝากกัณฑ์ไว้กับเจ้าบุญชื่อก่อนนั่งฟังเทศน์พอสมควรแล้วกลับเข้าบ้านจนจะถึงพระเทศน์กัณฑ์ของตนจึงค่อยออกมาจุดรูปเทียนบูชากัณฑ์เทศน์กัณฑ์ของตนและถวายกัณฑ์เทศน์ก็ได้

๓.เจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ก่อนจะถวายเครื่องกัณฑ์ให้จุดรูปเทียนไหว้พระรับศีลก่อน จึงกล่าวคำถวายและประเคนและควรรู้สิ่งที่รับได้ในกาลนอกกาล เมื่อเสร็จแล้วพระรูปที่รับกล่าวอนุโมทนาผู้ถวายกัณฑ์ตรวจน้ำ เมื่อพระท่านกล่าวบทหลาย จบแล้วขึ้นบทสัพพีฯ — ให้รินน้ำจนหมดแล้วนั่งประนมมือรับพรจนกว่าจะจบ จบแล้วกราบก็เสร็จพิธี

๔.กัณฑ์หลอน คือเครื่องกัณฑ์บริวารต่าง ๆ มีปัจจัยเป็นต้น ของผู้มีศรัทธาจัดทำแห่กัณฑ์มาวันฟังเทศน์ไม่เจาจะจงถวายพระเนรรูปใดเพียงแต่กำหนดไว้ว่ารูปกำลังเทศน์อยู่บนธรรมาสน์ กัณฑ์หลอนแห่รอบศาลา ๓ รอบ ผู้เทศน์เทศน์จบลงจากธรรมาสน์ก็นำไปถวายรูปนั้นไม่ยอมถวายรูปอื่นเป็นอันขาด เมื่อแห่ไปถึงเขตวัดแล้วขึ้นไปจุดรูปเทียนบนศาลา พระผู้เทศน์ที่ได้รับกัณฑ์พิเศษนี้เรียกว่าถูกกัณฑ์หลอน วันฟังเทศน์มหาชาตินั้นวัดบางบ้านนิยมทำกัณฑ์หลอนกันมากแห่กัณฑ์หลอนมาถวายพระเทศน์ตั้งแต่เช้าจนกระทั่งตอนเย็นมีจิตเจตนาเทศน์จบก็มีหนุ่มสาวพากันแห่อย่างครึกครื้น สนุกสนานกันมาก บางก็ตีกลองยาวแห่ บางก็ميمโหรี ฉิ่ง ฉาบ

๕.กัณฑ์จอบ คือผู้ที่นำกัณฑ์มาถวายนั้นมาแอบดู เสียก่อนว่าพระที่กำลังเทศน์อยู่นั้นเป็นพระรูปไหน เป็นพระรูปที่เราต้องการจะถวายหรือไม่ถ้าไม่ใช่ก็ยังไม่นำกัณฑ์ออกมาถ้าใช่แล้วก็จึงแห่เข้ามาถวายรูปนั้น นี้เรียกว่ากัณฑ์จอบหรือเรียกว่ามุกโขโลกนะ

๖.การแถมสมภาร ธรรมเนียมการแถมสมภารนั้นคือไม่ได้รวบรวมไว้เป็นกัณฑ์แต่เป็นของนอกกัณฑ์ เมื่อฟังเทศน์ไปเกิดศรัทธาก็เอาปัจจัยออกมาแถมให้รูปที่กำลังเทศน์อยู่นั้นตามกำลังศรัทธาและต้องมีทายกหรือคนใดคนหนึ่งเป็นผู้รับประกาศชื่อให้ศีลให้พรแก่ผู้นั้นประจำทุกคน ปัจจัยและสิ่งของเหล่านี้ไม่ได้นับเข้ากัณฑ์เทศน์เป็นของแถมจะมากหรือน้อยก็สุดแล้วแต่ละรูปจะได้รับ

ความเป็นมาและเนื้อหาของลัทธิมหาชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสาน

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกเดิมแต่งเป็นภาษาบาลีต่อมามีคนปราชญ์ผู้รู้และเข้าใจภาษาบาลีมากขึ้นจึงได้แปลและแต่งเป็นภาษาไทยดังที่ประจักษ์ ประภาพิตยาคม (๒๕๒๒ : ๔ - ๕) กล่าวว่าไว้ว่า

เรื่องมหาดินนี้ของเดิมเป็นภาษาบาลีแต่งเป็นคาถารวมเป็นพันคาถา ต่อมาเมื่อรรณกษัตริย์แต่งอรรณกษัตริย์
ภาษาบาลี อธิบายความเป็นร้อยแก้วเพิ่มเติมเมื่อครั้งพุทธศาสนาฝ่ายบาลีตกมาเมืองไทย พุทธศาสนิกชน
ก็คงใช้เทศน์และสวดแต่เฉพาะที่เป็นคาถาบาลีล้วนเรียกว่า “เทศน์คาถาพัน” ต่อมาก็มีท่านผู้รู้ภาษาบาลี
แปลเป็นภาษาไทยและมีวิธีร้อยกรองให้ไพเราะตามแบบกวีนิพนธ์ จึงเกิดมีมหาดินหลายสำนวน

มหาดินฉบับ “ล้ามมหาดินหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสาน” จัดพิมพ์ขึ้นโดยสำนักงาน
ส. ธรรมภักดี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยจัดพิมพ์ขึ้นในผูกใบลานซึ่งหนึ่งกัณฑ์มีหนึ่งผูก เป็นฉบับที่
สมบูรณ์ประกอบด้วยกัณฑ์พิเศษต่าง ๆ ทั้งกัณฑ์สังกาศ กัณฑ์มาลัยหมื่น กัณฑ์มาลัยแสน และ
กัณฑ์ฉลอง ผูกใบลานเรื่องล้ามมหาดินหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสานแตกต่างจากมหาดิน
ฉบับอื่นเพราะมีทั้งหมด ๑๔ กัณฑ์ โดยแบ่งกัณฑ์กุมารออกเป็น ๒ กัณฑ์คือกัณฑ์กุมารบันได
และกัณฑ์กุมารบันปลาย ดังนี้

๑. กัณฑ์ทศพร
๒. กัณฑ์หิมพานต์
๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์
๔. กัณฑ์วนาเวสน์
๕. กัณฑ์ชูชก
๖. กัณฑ์จุลพน
๗. กัณฑ์มหาพน
๘. กัณฑ์กุมารบันได
๙. กัณฑ์กุมารบันปลาย
๑๐. กัณฑ์มัทรี
๑๑. กัณฑ์สักกบรรพ
๑๒. กัณฑ์มหาพรหม
๑๓. กัณฑ์จิตติย
๑๔. กัณฑ์นครกัณฑ์

คาถาพันในกัณฑ์ต่าง ๆ

มหาดินชาดกที่มีหนึ่งพันพระคาถาแยกออกเป็นกัณฑ์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. กัณฑ์ทศพร	มี	๑๕	คาถา
๒. กัณฑ์หิมพานต์	มี	๑๓๔	คาถา
๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์	มี	๒๐๕	คาถา

๔. กัณฑ์วันปเวศน์	มี	๕๗	คาถา
๕. กัณฑ์ชูชก	มี	๗๕	คาถา
๖. กัณฑ์จุลพน	มี	๓๕	คาถา
๗. กัณฑ์มหาพน	มี	๘๐	คาถา
๘. กัณฑ์กุมาร	มี	๑๐๑	คาถา
๙. กัณฑ์มัทรี	มี	๕๐	คาถา
๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ	มี	๔๓	คาถา
๑๑. กัณฑ์มหาพรต	มี	๖๕	คาถา
๑๒. กัณฑ์ฉกษัตริย์	มี	๓๖	คาถา
๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์	มี	๔๘	คาถา

เนื้อเรื่องย่อลัทธิมหาชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสาน

กัณฑ์ที่ ๑ กัณฑ์ทศพร

พระศาสดาประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์โดยมีพระอรหันต์ ๒ หมื่นรูปเป็นบริวารต่อมาจึงเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ตามคำทูลนิมนต์ของพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดา ประทับอยู่ที่นิโครธารามทรงเห็นความมีทักขิณมานะของพระญาติวงศ์ทั้งหลายที่ไม่ยอมกราบไหว้พระองค์เพราะทรงเห็นว่าอ่อนแอกว่าจึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ให้พระญาติเลื่อมใสและทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษคือน้ำฝนที่มีสีแสดบริสุทธิ์ตกลงในท่ามกลางหมู่ญาติ ใครไม่ปรารถนาจะเปียกฝนโบกขรพรรษก็จะไม่ตกค้างบนร่างกายของผู้นั้น พระญาติทั้งหลายเกิดความอัศจรรย์และหม่อมิกนุที่ตามเสด็จก็สนทนากันว่าไม่เคยเห็นฝนชนิดนี้ตกลงมาก่อนคงเป็นเพราะอาณุภาพบุญบารมีของพระพุทธเจ้าจึงทำให้เกิดฝนโบกขรพรรษในครั้งนี้ พระองค์จึงทรงแสดงเรื่องมหาเวสสันดรชาดกให้หม่อมิกนุสงฆ์ฟังเป็นครั้งแรก

ทรงตรัสอดีตชาติของพระนางผุสสดีที่ได้ถวายกะจวนจันทน์(ผงเครื่องหอมที่ทำจากต้นจันทน์)เพื่อบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ภายหลังเมื่อตายจากโลกมนุษย์จึงได้ไปเกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์สุรินทาทิราช เมื่อพระนางจะต้องจุติลงมาเกิดในเมืองมนุษย์อีกครั้งจึงได้ทูลขอพรสืบประการจากพระอินทร์สุรินทาทิราช และพระอินทร์สุรินทาทิราชก็ประทานให้พระนางตามต้องการพรสืบประการนั้นมีดังนี้

๑.ขอให้พระนางได้เป็นอัครมเหสีราชเทวีเสวยราชสมบัติประทับอยู่ในปราสาทของพระเจ้าสีวิราช

๒.ขอให้พระนางมีดวงพระเนตรทั้งสองเขียวงามบริสุทธิ์เหมือนตาของลูกเนื้อที่เพิ่งเกิดได้หนึ่งวัน

- ๓.ขอให้พระนางมีศิวกลมงามบริสุทธิ์เหมือนดั่งธนุศิลาและเขียวงามเหมือนดอกอุบลเขียวที่กำลังเบ่งบาน
- ๔.ขอให้พระนางมีพระนามว่ามุสสดีเหมือนดั่งเดิม
- ๕.ขอให้พระนางได้พระโอรสที่ใคร่ในการให้ทาน ทรงพระเกียรติยศกว่ากษัตริย์ทั้งหลาย
- ๖.ขอย่าให้พระครรภ์ของพระนางนูนเหมือนหญิงทั่วไป ขอให้ศิวกลมงามบริสุทธิ์ดุจดังขรรณู
- ๗.ขอย่าให้พระถันทั้งคู่ดำ เมื่อประสูติพระโอรสแล้วขอให้พระถันเต่งตึงไม่หย่อนยาน ให้เหมือนสาวอายุ ๑๗ ปี
- ๘.ขอให้พระเกษของพระนางเขียวงามไม่มีเส้นผมหงอกตั้งแต่เกิดจนถึงชรา
- ๙.ขอให้พระวรกายของพระนางใสเกลี้ยงเกลาย่าให้ผงรุสีปลิวมาติดได้
- ๑๐.ขอให้พระนางมีอำนาจอภิโทษให้แก่กษัตริย์ที่ถูกจองจำได้

กัณฑ์ที่ ๒ กัณฑ์หิมพานต์

พระนางมุสสดีครั้นจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วได้เกิดเป็นธิดาของกษัตริย์มัททราช มีผิวพรรณเหมือนโปรยด้วยกะจวนจันทน์พระญาติจึงขนานนามว่า “มุสสดี” เมื่อมีอายุได้ ๑๖ ปี พระยาสีวีราชจึงไปทูลขอพระนางมุสสดีมาเป็นมเหสีให้แก่สญชัยกุมารโดยให้เป็นใหญ่กว่านางสนมถึงหนึ่งหมื่นหกพันคน ต่อมาพระนางทรงครรภ์และได้ประสูติพระโอรสที่ตรอกพ่อค้า พระญาติทั้งหลายจึงขนานพระนามพระโอรสว่า “เวสสันดร” ครั้นประสูติจากครรภ์ก็ทูลขอเงินเพื่อจะบริจาคทาน พระนางมุสสดีจึงให้คนสร้างศาลาโรงทานถึงหกแห่งให้แก่พระเวสสันดร ในวันที่พระเวสสันดรประสูตินางช้างฉัททันต์เชือกหนึ่งนำลูกช้างสีขาวบริสุทธิ์มาไว้ในโรงช้างแล้วก็หนีไปอำมาตย์ทั้งหลายจึงตั้งชื่อช้างนั้นว่า “ปัจฉินาเคนทร์” เพราะช้างนั้นเกิดมาเพื่อพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรจะมีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี จึงอภิเษกพระนางมัททิดาของพระยามัททราชให้เป็นมเหสีของพระเวสสันดรและมอบราชสมบัติให้ปกครอง ตั้งแต่ทรงเสวยราชสมบัติพระเวสสันดรก็บริจาคทรัพย์วันละหกแสนทุกวัน ต่อมาพระนางมัททิดาก็ประสูติพระโอรสพระนามว่า “ชาลี” และพระธิดาพระนามว่า “กัณหา”

ครั้งนั้นเมืองกลิงคราษฎ์เกิดฝนแล้งข้าวกล้าเสียหายผู้คนอดอยากไม่สามารถเลี้ยงชีวิตได้เกิดโอรภัยขึ้นทั่วเมือง ชาวเมืองจึงมาประชุมกันที่ราชวังหลวง พระเจ้ากลิงคราษฎ์ถึงแม้จะรักษาศีลห้าครบ ๗ วันก็ไม่สามารถบันดาลให้ฝนตกได้ อำมาตย์จึงกราบทูลให้ทรงทราบเรื่องพระเวสสันดรที่เมืองเชตุพนครมมีธรรมาศัยใคร่ในการให้ทาน มีช้างมงคลตัวขาวปลอดที่เดินไปที่ใดก็บันดาลให้ฝนตกใน

ที่นั่นขอให้พระองค์ทรงส่งพราหมณ์ไปทูลขอช้างตัวนั้นกับพระเวสสันดรเถิด พระเจ้ากลิงราชจึงส่งพราหมณ์ ๘ คนไปทูลขอและพระเวสสันดรก็ทรงประทานให้ แต่ชาวเมืองเชตุพนครไม่ยอมให้เพราะถือว่าเป็นช้างมงคลคู่บ้านคู่เมืองพากันโกรธแค้นพระเวสสันดรจึงขอให้พระเจ้าสุญชัยเนรเทศพระเวสสันดรไปอยู่ที่ภูเขาวงกตคีรี เมื่อพระเวสสันดรทรงทราบจึงขอพักอยู่ในเมืองเชตุพนครสักคืนหนึ่งก่อนเพื่อจะได้ทำสัตตสถกมหาทานอันยิ่งใหญ่ก่อนชาวเมืองทั้งหลายจึงยินยอมพระเวสสันดรบอกให้พระนางมัททิลีกเลือกชายอื่นเป็นคู่ครองเพราะตนจะไปอยู่ที่ภูเขาวงกตคีรีแต่พระนางมัททิลิขอติดตามพระเวสสันดรไปด้วย พระเจ้าสุญชัยขอให้พระนางมัททิลิและพระกุมารทั้งสองอยู่ในเมืองแต่พระนางไม่ยอมและยังได้พรรณนาถึงป่าที่ภูเขาวงกตคีรีว่างดงามและน่าอยู่อย่างยิ่ง

กัณฑ์ที่ ๓ กัณฑ์ทานกัณฑ์

พระนางสุสสดีทราบว่าพระเวสสันดรถูกขับไล่ออกจากเมืองไปอยู่ที่ภูเขาวงกตคีรีจึงเสด็จไปหา แล้วจึงทูลขอมาโทษต่อพระเจ้าสุญชัยเมื่อไม่สามารถจะช่วยเหลือได้จึงเสด็จมาที่ตำหนักของพระเวสสันดรรำพึงรำพันต่าง ๆ นานาถึงความลำบากที่พระเวสสันดรและพระนางมัททิลิพร้อมทั้งท้าวชาลีและพระนางกัณหาจะได้รับ รุ่งเช้าพระเวสสันดรก็ได้บริจาคสัตตสถกมหาทานดังนี้คือ

๑.ช้าง	๗๐๐	เชือก
๒.ม้า	๗๐๐	ตัว
๓.รถ	๗๐๐	คัน
๔.สตรี	๗๐๐	คน
๕.แม่โคนม	๗๐๐	ตัว
๖.ทาสชาย	๗๐๐	คน
๗.ทาสหญิง	๗๐๐	คน

เสร็จแล้วทรงนำพระนางมัททิลิพร้อมทั้งกัณหาชาลีไปทูลลาพระเจ้าสุญชัยและพระนางสุสสดี พระเจ้าสุญชัยทรงห้ามพระนางมัททิลิไม่ให้ไปเมื่อไม่สำเร็จจึงตรัสขอสองกุมารไว้ พระนางมัททิลิก็ไม่ยอมให้พระเจ้าสุญชัยตรัสขอพระนางมัททิลิทั้งกินจนถึงสว่าง เมื่ออำมาตย์ตกแต่งรถม้าเสร็จจึงทูลลาทั้งสองพระองค์เดินทางไปที่ภูเขาวงกตคีรีโดยรถเทียมด้วยม้าสินธพ พระนางสุสสดีรับสั่งให้ทาสนำเสื้อผ้าแก้วแหวนเงินทองไปให้พระเวสสันดร พระองค์ก็ประทานสิ่งของเหล่านั้นให้เป็นทานทั้งหมด พระเวสสันดรทรงขับรถไปถึงบอกให้พระนางมัททิลิมองดูช้างหลังเผื่อว่าจะมีคนตามมาทูลขอทานอีก พราหมณาจารย์มาไม่ทันพระเวสสันดรให้สัตตสถกทานจึงวิ่งตามมาทูลขอม้าสินธพ พระองค์ก็ประทานม้าให้แก่พราหมณ์ เทพบุตรจึงเนรมิตเพศเป็นละมั่งทองคำตัวใหญ่มาเทียมรถลากไป ต่อมาพราหมณ์แก่เข้ามาทูลขอรถแก้วพระเวสสันดรก็ประทานให้อีกแล้วพาพระนางมัททิลิเดิน

ไป พระองค์ทรงอุ้มท้าวชาติส่วนพระนางมัททิตีทรงอุ้มพระนางกันหาเดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์เพื่อ
บวชเป็นดาบสต่อไป

กัณฑ์ที่ ๔ กัณฑ์วนปเวศน์

พระเวสสันดรและพระนางมัททิตีพาสองกุมารเดินทางไปถึงสถานที่ใดก็ทรงถามคนที่อยู่ในที่
นั้นว่าหนทางที่จะไปยังภูเขาวงกตคีรีอยู่ที่ใด คนทั้งหลายก็พากันร้องไห้สงสารบอกว่าภูเขาวงกตคีรี
นั้นอยู่ไกลมากและทางก็ลำบากมาก เมื่อเดินทางไปถึงป่าไม้ที่มีผลไม้ดกสองกุมารร้องอยากกินผลไม้
ไม้ต้นไม้อันใดก็โน้มกิ่งลงมาให้สองกุมารเก็บกินได้โดยง่าย ธรรมชาติทางตั้งแต่เมือง
เชตุพนครไปยังคอบสุวรรณคีรีมีประมาณ ๕ โยชน์ และเส้นทางจากเชตุพนครไปยังมาตุลนคร
ประมาณ ๓๐ โยชน์ แต่กษัตริย์ทั้งสองเดินทางไปยังเมืองมาตุลนครในวันเดียวเท่านั้นเพราะเทวดา
ย่นระยะทางให้สั้นเข้า เมื่อมาถึงมาตุลนครก็ทรงพักที่ศาลานอกเมือง เมื่อกษัตริย์ชาวเจตราชฎ์ทราบ
จึงเข้าไปทูลถามเรื่องราว พระเวสสันดรจึงตรัสเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ฟัง กษัตริย์ชาวเจตราชฎ์จึง
อาสาพาไปขอขมาพระเจ้าสญชัย พระเวสสันดรตรัสบอกว่าพระเจ้าสญชัยไม่ได้ตัดสินพระทัยเองแต่
ชาวเมืองต่างหากที่ต้องการให้พระองค์ออกจากเมือง จึงทูลขอให้ปกครองเมืองมาตุลนครแทน
พระเวสสันดรก็ไม่ทรงรับและตรัสถามถึงหนทางที่จะไปยังภูเขาวงกตคีรี จึงจัดที่ประทับภายนอก
พระนครให้แก่พระเวสสันดรและพระนางมัททิตีพร้อมทั้งอารักขาอย่างเข้มแข็ง รุ่งเช้าจึงพาเสด็จ
ดำเนินไปไกลถึง ๑๕ โยชน์ หยุดอยู่ที่ประตูภายนอกทางเข้าไปยังป่าหิมพานต์บอกว่าอีก ๑๕
โยชน์จะถึงภูเขาวงกตคีรีและมีกษัตริย์เมืองบุรมนาถทรงละราชสมบัติมาบวชเป็นฤาษีบูชาไฟในป่า
แล้วจึงบอกหนทางไปยังป่าหิมพานต์ว่าขอให้พระองค์เดินไปทางทิศเหนือตรงไปจักเห็นคอบวิบุลละ
บรรพตผ่านไปอีกจะพบแม่น้ำกมุขตีที่ใส่น้ำกินน้ำอาบ พระองค์ก็จักเห็นคอบนาฬิกะบรรพตอัน
แวดล้อมด้วยเขาวงกตเต็มไปด้วยนกชนิดต่าง ๆ และมีสระชื่อนมูจลินท์อยู่ทางทิศเหนือของคอบนั้น
เมื่อไปถึงแล้วก็จะเห็นสระโบกขรณีที่อุดมสมบูรณ์มีกลิ่นหอมปราศจากกลิ่นเหม็นขอให้พระองค์
สร้างบรรณศาลาอยู่ที่ใกล้สระโบกขรณีนั้นเถิด ทรงแต่งตั้งนายพรานเจตบุตรให้คอยรักษาประตูทาง
เข้าไปยังป่าหิมพานต์

พระอินทร์ทรงรับสั่งให้พระวิสสุกรรมเทพบุตรสร้างบรรณศาลาไว้รับรองพระเวสสันดร
สองหลังพร้อมทั้งเครื่องบริวารของฤาษี เขียนหนังสืออนุญาตให้ผู้ที่ต้องการบวชเป็นฤาษีใช้เป็นที่อยู่
อาศัยได้บันดาลให้สัตว์ร้ายและนกที่มีเสียงไม่ไพเราะหนีไปอยู่ที่อื่น และสั่งให้เจ้าป่าคอยรักษาอย่าง
เข้มแข็งอย่าให้สัตว์ร้ายมารบกวนพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรเดินทางมาถึงก็เปลื้องเครื่องทรง
กษัตริย์ออกนุ่งงาบริวารเป็นดาบส พระนางมัททิตีก็เข้าไปยังศาลาอีกหลังหนึ่งแต่งเป็นนางดาบสสินีพร้อม
ทั้งโอรสและธิดา พระนางมัททิตีรับอาสาออกหาผลไม้มาเลี้ยงส่วนพระเวสสันดรก็ปฏิบัติตามธรรมเนียม
ของดาบสอย่างเคร่งครัด อาศัยอยู่ที่ภูเขาวงกตคีรีเป็นเวลานานถึง ๗ เดือน ด้วยอำนาจบุญ

บารมีของพระเวสสันดรศักดิ์ที่อาศัยอยู่ในระยะ ๑ โยชน์รอบภูเขาวงกตก็ีรต่างก็มีเมตตาต่อกันและกัน

กัณฑ์ที่ ๕ กัณฑ์ชูชก

พราหมณ์ชูชกอาศัยอยู่ที่บ้านทุนนวิภูคาม เมืองกลิงครัฐราชธานีเที่ยวขอทานเก็บรวบรวมเงินได้ถึง ๑๐๐ กหาปณะ แล้วนำไปฝากไว้กับพราหมณ์ที่เป็นเพื่อนกัน ตนเองก็ไปเที่ยวหาขอทานต่อไป ต่อมาพราหมณ์ที่รับฝากเกิดขัดสนและพราหมณ์ชูชกก็ไม่กลับมารับเงินคืนจึงนำไปใช้สอยจนหมด เมื่อพราหมณ์ชูชกกลับมาทวงเงินไม่สามารถหามาใช้คืน ได้จึงได้ยกลูกสาวของตนคือนางอมิตตดาซึ่งมีอายุเพียง ๑๖ ปี ให้เป็นภรรยาของพราหมณ์ชูชก ชูชกพานางมาอยู่ที่บ้านของตน นางอมิตตดานั้นได้ปฏิบัติต่อสามีเป็นอย่างดีทำให้พราหมณ์หนุ่มทั้งหลายอิจฉาและด่าว่าเมียของตนที่ไม่รู้จักปรนนิบัติสามีเหมือนนางอมิตตดาทำให้นางพราหมณ์ทั้งหลายโกรธแค้นและด่าว่าเยาะเย้ยนางอมิตตดาให้อับอายที่ได้ผัวแก่กว่าตน พราหมณ์ชูชกเห็นนางร้องไห้จึงถามเรื่องราวและบอกว่าตนเองจะทำงานทั้งหมดเองไม่ให้นางอมิตตดาต้องทำอะไรแต่นางไม่ยอมบอกให้พราหมณ์ชูชกไปขอทาสรับใช้มาให้นาง เทพดาต้องการจะช่วยให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบุตรทานบารมีจึงคลใจให้นางอมิตตดาบอกให้พราหมณ์ชูชกไปทูลขอท้าวชาลีและพระนางกัณหามาเป็นทาสรับใช้พราหมณ์ชูชกไม่อยากจะไปแต่ครั้งไม่ไปนางอมิตตดาก็จะหนีไปกับพราหมณ์หนุ่มจึงจำใจไป นางอมิตตดาก็จัดเสบียงทางให้ ก่อนไปพราหมณ์ชูชกก็ซ่อมแซมบ้านเรือนให้มั่นคงและให้โอวาทและทำประทักษิณแก่เมียสาวสามรอบ แต่งตัวเป็นชีปะขาวเดินทางไปยังกรุงสรีรปุระเที่ยวสอบถามหาพระเวสสันดรถูกชาวเมืองที่โกรธแค้นจับไล่จึงวิ่งหนีไป เทพดาจึงคลให้พราหมณ์ชูชกหลงทางไปยังป่าที่นายพรานเจตบุตรเฝ้าอยู่ถูกสุนัขของนายพรานไล่กัดหนีขึ้นไปบนต้นไม้เมื่อนายพรานเจตบุตรมาและกำลังจะยิงด้วยธนูจึงหลอกว่าตนเองเป็นทูตของพระเจ้าสญชัยถือพระราชสาส์นมาทูลเชิญพระเวสสันดรกลับไปเสวยราชสมบัติ นายพรานเจตบุตรหลงเชื่อจึงเชื่อเชิญให้ลงมาทำปฏิสันถารและให้บริโภคอาหาร

กัณฑ์ที่ ๖ กัณฑ์จุลพน

เมื่อนายพรานเจตบุตรทำปฏิสันถารและให้พราหมณ์ชูชกกินอาหารจนอิ่มแล้วก็ได้จัดเสบียงให้พร้อมกับขับออกเส้นทางไปยังป่าหิมพานต์อีกด้วยว่าภูเขามองเห็นนั้นชื่อว่าคันธมาทประดับด้วยคันธชาติของหอมสิบชนิด ท่านจงหันหน้าไปทางทิศเหนือเดินเลียบริมดินคดออกไปก็จะเห็นอาศรมของพระเวสสันดรและก่อนที่จะไปถึงก็จะพบกับอัจจุตรัสสีที่บวชบำเพ็ญบูชาไฟอยู่ไม่ขาดหากต้องการรู้เส้นทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดรก็จงถามอัจจุตรัสสีที่บวชบำเพ็ญบูชาไฟแล้วก็พรรณนาถึงป่าที่อยู่ใกล้อาศรมของพระเวสสันดรให้พราหมณ์ชูชกฟังว่าที่ภูเขาคันธมาทสมบูรณไปด้วยไม้หอมนานา

ชนิด และพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ทั้งไม้ตะแบก ไม้เตย ไม้ต้างเทียน ไม้ตะเคียน ไม้हुกวาง ไม้รัง ไม้ค้อ เป็นต้นและยังมีปามะม่วง ปามะพร้าว นอกในป่านั้นก็มีหลายชนิดส่งเสียงดังไพเราะตลอดเวลา ที่สระน้ำก็มีดอกบัวหลายชนิดสวยงามอย่างยิ่ง พราหมณ์ชุกจำที่นายพรานเจตบุตรบอกแล้วเดินเวียนประทักษิณ ๓ รอบ อำลานายพรานเจตบุตรเดินทางไปยังที่อยู่ของอัจจุตรัสดี

กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์มหาพน

พราหมณ์ชุกเดินทางตามเส้นทางที่นายพรานเจตบุตรบอกก็พบอัจจุตรัสดีดาบสรู้สึกยินดีเข้าไปสนทนาด้วยด้อยคำที่ไพเราะถามทุกข์สุขแล้วหลอกอัจจุตรัสดีดาบสว่าตนเองอยากพบพระเวสสันดรไม่ใช่เพราะอยากได้พระนางมัทรีและกุมารทั้งสองแต่เพราะต้องการพบพระเวสสันดรจริง ๆ เพราะไม่เคยได้เห็นมาก่อนเมื่อรู้ว่ามาอยู่ที่ภูเขาวงกตก็รีบจึงอยากมาพบเพื่อสนทนาธรรม อัจจุตรัสดีดาบสหลงเชื่อจึงให้นอนพักด้วยคันทันหนึ่งรุ่งเช้าจึงรีบออกไปอาศรมบาทของพระเวสสันดรพร้อมพรรณนาป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ให้พราหมณ์ชุกฟังว่าที่มองเห็นนั่นคือภูเขาคันธมาถมีต้นไม้หลายชนิด ถัดไปก็เป็นสระมูจลินท์อยู่ใกล้ ๆ อาศรมของพระเวสสันดรมีดอกบัวอยู่หลายชนิดข้างบนก็มีพันธุ์ไม้ต่าง ๆ และผลไม้อีกหลายอย่าง ต่อไปก็จะถึงป่าหิมพานต์มีสัตว์ชนิดต่าง ๆ มากมายทั้งช้าง เสือ สิงโต ภู นกอีกหลายชนิดร้องรับสลับกันไปมาและสัตว์อื่น ๆ อีกมากมาย เมื่อเดินไปตามเส้นทางนี้จะเห็นอาศรมของพระเวสสันดร พราหมณ์ชุกทำประทักษิณ ๓ รอบ แล้วก็ออกเดินทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดร

กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์กุมารบันทึน

พราหมณ์ชุกเดินทางตามที่อัจจุตรัสดีบอกก็มาถึงสระมูจลินท์เมื่อมาใกล้ถึงอาศรมของพระเวสสันดรเป็นเวลาคิดว่าไม่ควรที่จะเข้าไปทูลขอกุมารทั้งสองเพราะพระนางมัทรียังอยู่คงไม่ยอมให้กุมารทั้งสองเป็นทานแน่ จึงจัดแจงมองหาที่พักที่สะดวกสบายแล้วนอนพักในที่นั้น ส่วนพระนางมัทรีเมื่อนอนหลับในคืนนั้นก็ฝันไปว่าชายผู้หนึ่งตัวใหญ่ผิวดำนุ่งผ้าข้อมผาดสองผืน ทัดทรงคอกบัวใส่หูทั้งสองข้างถือดาบวิ่งเข้ามาผลักเกล้าพระนางให้ล้มลงตัดแขนทั้งสองข้าง ถักนัยน์ตาทั้งสองข้างแล้วควักเอาหัวใจของพระนางออกมาเลือดไหลไม่ขาดสาย เมื่อสะดุ้งตื่นจึงไปเฝ้าพระเวสสันดรในทันทีตรัสเล่าให้ฟัง พระเวสสันดรทราบว่าจะมีคนมาทูลขอสองกุมารแต่กลัวพระนางมัทรีจะเสียใจจึงบอกว่าพระนางฝันร้ายเพราะเคยอยู่ปราสาทราชวังพอมาลำบากจึงทำให้ฝันร้าย รุ่งเช้าพระนางมัทรีนำกุมารทั้งสองมาฝากไว้กับพระเวสสันดรพร้อมกำชับกุมารทั้งสองว่าอย่าไปเที่ยวเล่นในที่ไกล ๆ แล้วเข้าไปเก็บผลไม้ในป่าตามเดิม

ฝ่ายพราหมณ์ชุกเมื่อเห็นว่าพระนางมัทรีออกไปหาผลไม้แล้วจึงเข้าไปทูลขอกุมารทั้งสองกับพระเวสสันดร พระเวสสันดรก็ยินดีให้เพราะต้องการบำเพ็ญบุตรทานบารมี กุมารทั้งสองทราบว่า

พระบิดาประทานตนเองให้กับพราหมณ์เผ่าชุกจึงพากันหนีลงไปหลบซ่อนในสระโบกขรณี เมื่อพระบิดาเรียกให้ขึ้นมาจึงยอมเพราะความรักในพระบิดายอมเป็นข้ารับใช้พราหมณ์ชุก พระเวสสันดรได้กำหนดราคาค่าตัวของกุมารทั้งสองไว้ดังนี้ คือท้าวชาลีมีค่าเท่ากับพันตำลึงทอง ส่วนพระนางกัณหาหิมะมีค่าร้อยตำลึงทอง ทาสหญิง ทาสชาย ช้าง ม้า โคควาฬ โคอุสุภราช อีกอย่างละร้อย เพราะทรงคาดการณ์ไว้ว่าคนสามัญจะไม่สามารถไถ่ตัวกุมารทั้งสองได้มีแต่พระเจ้าสุชนัยเท่านั้น แล้วจึงทรงหลั่งน้ำบนหลังมือพราหมณ์มอบกุมารทั้งสองให้แก่พราหมณ์ชุก เทพดาทั้งหลายต่างสาธุการต่อพระเวสสันดร ทั้งภูเขาคันธมาทและแผ่นดินต่างก็ส่งเสียงร้องสรรเสริญเสียงดังสนั่นหวั่นไหว

กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์กุมารบันปลาย

เมื่อพราหมณ์ชุกได้กุมารทั้งสองแล้วก็ใช้เถาวัลย์มัดมือท้าวชาลีและพระนางกัณหาติดกัน ใช้เครือไม้ฟาดตีไปต่อที่พระพักตร์ของพระเวสสันดรนั่นเอง กุมารทั้งสองถูกตีจนเลือดไหลออกมาอย่างน่าเวทนา ร้องไห้ไม่หยุดท้าวชาลีเห็นพราหมณ์ชุกตีน้องก็เอาหลังตัวเองไปบังไว้ ต่างรำพันถึงพระบิดาที่ไม่ทรงรักลูกปล่อยให้พราหมณ์ชุกตีลูกของตนไม่เหมือนพ่อคนอื่น ๆ ที่รักและเอ็นดูลูกของตนและรำพันถึงแม่มัทที่ที่ไปหาผลไม้กลับมาไม่เห็นลูกทั้งสองคงเสียใจและถ้าแม่มัทที่อยู่ด้วยคงไม่ยอมให้พราหมณ์ชุกตีลูกของตนอย่างแน่นอน พราหมณ์ชุกเดินไปเหยียบก้อนหินล้มลงเชือกผูกข้อมือของสองกุมารหลุดรื้พากันวิ่งหนี พราหมณ์ชุกไล่จับมามากแล้วก็ตีทั้งค่าลากไปสองกุมารพากันคร่ำครวญหาพระมารดาอยู่ไม่ขาด ทั้งสองก็พองแตกมีเลือดไหลออกไม่ขาด เพราะเหยียบก้อนหินและหนามต้องจำใจเดินตามพราหมณ์ชุกไปพราหมณ์ชุกลากพร้อมทั้งตีสองกุมารไปโดยไม่สงสาร

กัณฑ์ที่ ๑๐ กัณฑ์มัทรี

เมื่อพระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่า พระอินทร์เกรงว่าพระนางจะกลับมาตั้งแต่หัววัน เมื่อไปพบกุมารทั้งสองจะออกติดตามรอยเท้ากุมารทั้งสองไป จึงสั่งบังคับให้เทวดา ๓ องค์จำแลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลืองและราชสีห์มาขวางทางไว้พร้อมบอกว่าถ้ายังไม่มิดคำอย่าได้ให้ทางแก่พระนางมัทรี ต่อเมื่อพระจันทร์ส่องแสงแล้วจึงค่อยให้ทางแก่พระนาง เทวดาทั้งสามจึงแปลงกายไปนอนขวางทางกลับไปยังอาศรมไว้ วันนั้นพระนางรู้สึกกระวนกระวายใจทั้งเกิดอุปนิมิตต่าง ๆ เช่น เสียนหลุดจากมือ กระเช้าหลุดจากบ่าถึง ๓ ครั้ง ตาเบื่องวามขมจะเป็นเหตุให้เสียน้ำตาเป็นคันและจะรีบกลับก็ไม่ได้เพราะเสือโคร่ง เสือเหลืองและราชสีห์นอนขวางอยู่จึงจะอ่อนนวลนอนอย่างไรก็ไม่ยอมให้ทางพอหลบคำจึงยอมให้ทางแก่พระนาง พระนางมัทรีรีบกลับไปหาอาศรมไม่เห็นสองกุมารมารอรับเหมือนเคยก็ร้องเรียกทั้งออกตามหาในที่ที่กุมารทั้งสองเคยไปวิ่งเล่นก็ไม่พบทำให้เกิด

ทุกข์ใจอย่างมากจึงออกตามหาสองกุมารเพียงคนเดียว เมื่อไม่พบอีกจึงเข้าไปถามพระเวสสันดร พระเวสสันดรก็ไม่ตรัสตอบเมื่อถามบ่อย ๆ พระเวสสันดรจึงแกล้งบอกว่าพระนางมัทรีที่ออกไปหาผลไม้ตั้งแต่เช้าจนเย็นก็ไม่กลับมัวเล่นกับพวกวิทยาธรหรือพรานป่า ถึงพระนางจะทูลขอโทษและแก้ตัวว่าไม่ได้ไปเที่ยวเล่นกับใครและทูลบอกความจริงพระเวสสันดรก็ทรงนิ่งไม่ตรัสกับพระนางอีก พระนางมัทรีที่ทั้งทรงเหน็ดเหนื่อยและเสียใจที่พระเวสสันดรไม่ตรัสกับพระนางจึงหมดสติล้มลงนิ่งไป พระเวสสันดรเมื่อเห็นพระนางมัทรีล้มลงหมดสติไปก็ตกใจหาน้ำมาชะโลมให้ทั้งบิบนวดทั้งรำพึงรำพันต่าง ๆ นานา จึงยกพระเศียรขึ้นวางบนดักใช้น้ำรดพระอู่ระ พอพระนางมัทรีที่ฟื้นกลับมีสติอีกครั้งจึงทูลถามหากุมารทั้งสอง พระเวสสันดรจึงตรัสบอกความจริงแก่พระนางว่าได้ประทานกุมารทั้งสองให้แก่พราหมณ์ชุกไปแล้ว เมื่อพระนางมัทรีทราบความจริงจึงสบายพระทัยและร่วมอนุโมทนาในทานของพระเวสสันดร

กัณฑ์ที่ ๑๑ กัณฑ์สักกบรรพ

พระอินทาชราชดำริว่าพระเวสสันดรได้ประทานสองกุมารให้เป็นทานแล้วหากมีพราหมณ์เข้ามาทูลขอพระนางมัทรีอีกพระองค์ก็คงจะประทานพระนางให้แก่พราหมณ์เป็นแน่ เมื่อนั้นจะไม่มีใครคอยอุปฐากจะทรงลำบากในการหาอาหารมาบริโภคนจึงแปลงพระองค์เป็นพราหมณ์เข้ามาทูลขอพระนางมัทรี เมื่อพระเวสสันดรประทานพระนางมัทรีให้แล้วทั้งพระนางมัทรีเองก็เต็มใจไม่โกรธเคืองแต่ประการใดจึงทรงหลั่งน้ำให้เป็นสิริแก่พราหมณ์ ขณะนั้นเกิดแผ่นดินไหวสรรพสัตว์ ทานของพระเวสสันดรไปทั่ว พระอินทาชราชทรงทราบน้ำพระทัยของทั้งสองพระองค์จึงเลื่อมใสแล้วถวายพระนางคืนตรัสไม่ให้ประทานพระนางมัทรีแก่พราหมณ์ที่เข้ามาทูลขออีก เสด็จเหาะขึ้นไปบนอากาศแสดงตนว่าเป็นพระอินทาชราชได้ประทานพรให้แก่พระเวสสันดร ๘ ประการก่อน เสด็จกลับไปยังวิมานของตน พรทั้ง ๘ ประการที่พระเวสสันดรขอมิดังนี้

๑. ให้พระเจ้าสุญชัยเสด็จมารับพระองค์กลับไปเสวยราชสมบัติเป็นครั้งที่สองและให้มีเกียรติคุณยิ่งใหญ่กว่าเดิม

๒. ขอให้มิไจกรุณาปลดปล่อยคนที่มิโทษประหารชีวิตให้รอดชีวิต

๓. ขอให้ได้เป็นที่พึ่งอาศัยของคนทุกเพศทุกวัยทั้งเด็ก หนุ่มสาว ตลอดถึงคนแก่

๔. ขอให้สันโดษในคู่ครองของตนไม่ลู่อำนาจของมาตุคามไม่ยินดีภรรยาผู้อื่น

๕. ขอให้ท้าวชาติและพระนางกัณหากลับถึงกรุงสีพีโดยสวัสดิภาพและได้ปกครองนครมีอำนาจและตั้งมั่นในธรรม

๖. เมื่อเสด็จกลับพระนครขอให้ทรัพย์สิน แก้วแหวนเงินทอง และภัตตาหารตกลงมาให้พอกแก่การบริจาทาน

๑.ขอให้ทรัพย์สินที่ท่านไปไม่หมด ไม่พ่อง และให้มีพระทัยเลื่อมใสในการให้ทานอยู่เสมอ

๔.เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วขอให้ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

กัณฑ์ที่ ๑๒ กัณฑ์มหาราช

พราหมณ์ชูชกพา कुमार ทั้งสองเดินทางไกลถึง ๖๐ โยชน์ เทวดาที่รักษาภูเขาสงสารสอง कुमार คอยรักษาไม่ให้ได้รับอันตราย ตกเห็นพราหมณ์ชูชกมัด कुमार ทั้งสองไว้ที่โคนต้นไม้ส่วนตนเองปลุกะร้านอนบนกิ่งไม้เพราะกลัวอันตรายจากสัตว์ร้าย ขณะที่พราหมณ์ชูชกนอนหลับเทพบุตรก็แปลงกายเป็นพระเวสสันดรและนางเทพธิดาก็แปลงกายเป็นพระนางมัทรีมาแก้มัดให้ บิบบนควมมือและเท้า ให้อาบน้ำเปลี่ยนอาภรณ์อันเป็นทิพย์พอใกล้รุ่งจึงค่อยกลับไป พราหมณ์ชูชกตั้งใจพาสอง कुमार ไปเป็นทาสรับใช้ตักน้ำอาบให้นางอมิตตดาที่เมืองกลิงคราชแต่ถูกเทวดาคลใจให้หลงทางไปยังกรุงสีพี

คืนนั้นพระเจ้าสุทนต์ทรงพระสุบินนิมิตว่ามีชายแก่ผิวดำเหมือนกาน้ำดอกบัวบานมาถวาย พระองค์ก็ทรงรับเอาทั้งคู่แล้วสอดใส่ในหูทั้งสอง ละอองเกษรของดอกบัวพุ่งขึ้นสู่อากาศแล้วหยาดลงมาทับร่างของพระองค์ โหรหลวงทำนายว่าจักมีทั้งเคราะห์และโชค มีเคราะห์คือจะเสียทรัพย์สินทั้งข้าทาสหญิง ชาย ช้าง ม้า วัว ควาย อย่างละร้อย และทองคำพันตำลึง มีโชคคือลูกหลานที่พลัดพรากไปจักได้กลับคืนมาในไม่ช้าวันนี้ พระเจ้าสุทนต์ได้ยินดั่งนั้นก็สรงน้ำดอกแด่าง่ายอย่างดีประทับนั่งเหนืออาสนะในห้องพระโรง พอตีพราหมณ์ชูชกพาสอง कुमार เสด็จมาถึง พระเจ้าสุทนต์เห็นจึงให้ข้าบริวารเรียกเข้ามาถาม พอรู้ว่าเป็นท้าวชาลีและพระนางกัณหาทั้งสองก็ทรงดีพระทัยได้ไถ่ตัวหลานทั้งสองตามราคาที่พระเวสสันดรตั้งไว้ แล้วถามถึงทุกข์สุขของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ท้าวชาลีจึงกราบทูลความลำบากของทั้งสองพระองค์ให้ฟัง พระเจ้าสุทนต์บอกให้ท้าวชาลีไปเชิญพระบิดาพระมารดากลับพระนครตามเดิม ท้าวชาลีขอให้ไปเชิญเองเพราะกลัวพระเวสสันดรจะไม่ยอมกลับมา พระเจ้าสุทนต์จึงยกทัพไปที่ภูเขาวงกตคีรีเพื่อเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับพระนคร ฝ่ายช้างป๋องจัญนาเคนทร์ที่พระเวสสันดรประทานให้แก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชซึ่งช่วยบันดาลให้ฝนตกจนข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์ พราหมณ์ทั้งแปดก็ได้นำมาคืน พระเจ้าสุทนต์จึงให้ช้างป๋องจัญนาเคนทร์เป็นทัพหน้าในการไปรับพระเวสสันดร

ส่วนพราหมณ์ชูชกหลังได้รับรางวัลค่าไถ่ตัวสองกุมารยังได้รับปราสาทอีกหลังหนึ่งและอาหารอีกมากมายได้บริโภคอาหารมากเกินไปจนไม่สามารถย่อยได้ทำให้ถึงแก่ความตาย พระเจ้าสุทนต์จึงสั่งให้คนนำร่างพราหมณ์ชูชกไปเผาและประกาศหาญาติมารับทรัพย์สินทั้งหมดแทน แต่ไม่มีใครมารับจึงรับทรัพย์สินเหล่านั้นเข้า เพราะคลังหลวง

กัณฑ์ที่ ๑๓ กัณฑ์ฉกัณฑ์

ท้าวชาลียกทัพมาถึงสระมัจฉลินท์ก็สั่งให้ตั้งทัพหยุดรอพระเจ้าสุญชัย เลียงกองทัพบกกัน มาดังกึกก้องไปทั่วพระเวสสันดรได้ยินก็ตกพระทัยคิดว่ามีข้าศึกบุกยึดกรุงสีพีปลงพระชนม์ พระเจ้าสุญชัยแล้วมาเพื่อต้องการปลงพระชนม์พระองค์อีกจึงกลัว พาพระนางมัทนีหนีไปหลบซ่อนบนภูเขาเพื่อแอบดู พระนางมัทนีจึงทรงปลอมว่าข้าศึกที่ยกมานั้นอาจเป็นรีพลของพระเจ้าสุญชัยที่ยกมารับกลับกรุงสีพีตามพรที่ทรงขอจากพระอินทาชรัชก็ได้และด้วยบุญบารมีของพระองค์ไม่มีข้าศึกที่ไหนจะทำร้ายได้ พระเวสสันดรทรงเบาพระทัยแล้วจึงเสด็จกลับมาที่อาศรมดังเดิม

พระเจ้าสุญชัยทรงปรึกษากับพระนางมุลสดีว่าหากทั้งสี่พระองค์เสด็จเข้าไปพร้อมกันจะทำให้พระเวสสันดรและพระนางมัทนีไม่สามารถระงับความโศกเศร้าไว้ได้ พระองค์จะเสด็จเข้าไปก่อน หลังจากนั้นพระนางมุลสดีและหลานทั้งสองค่อยตามเสด็จเข้าไป เมื่อตรัสดังนั้นแล้วพระเจ้าสุญชัยก็เสด็จเข้าไปในอาศรม พระเวสสันดรและพระนางมัทนีต้อนรับด้วยความยินดีทรงถามทุกข์สุขของกันและกันแล้วพระเวสสันดรจึงทูลถามข่าวกุมารทั้งสอง พระบิดาก็ตรัสบอกเรื่องราวทุกอย่างจากนั้นพระนางมุลสดีก็เสด็จเข้าไปหลังจากกระทำการปฏิสนธารกันแล้วกุมารทั้งสองก็เสด็จเข้าไปในอาศรม ศาลาพบพระมารดาต่างก็วิ่งเข้าไปสวมกอด พระนางมัทนีพอเห็นกุมารทั้งสองก็ทรงกันแสงร้องไห้จนสลบหมดสติไป ท้าวชาลีและพระนางกัณหาเห็นพระมารดาสลบไปก็สลบไปตามพระเวสสันดรเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ไม่อาจดำรงสติอยู่ได้จึงสลบตามไป พระเจ้าสุญชัยและพระนางมุลสดีเห็นดังนั้นก็พลอยหมดสติสลบไปตาม เมื่อกษัตริย์ทั้งหกพระองค์หมดสติสลบไป อำมาตย์หกหมื่นพร้อมข้าราชการที่ตามเสด็จต่างก็สลบลงไปด้วยพร้อมกันทุกคน ครั้นนั้นแผ่นดิน ภูเขาและแม่น้ำต่างหวนไหว้ไปทั่ว พระอินทาชรัชเมื่อเห็นความเศร้าโศกของกษัตริย์ทั้งหกพระองค์และเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นจึงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงในที่ชุมนุมนั้นกษัตริย์ทั้งหกและข้าราชการต่างก็ฟื้นคืนสติ ประชาชนชาวสีพีเมื่อเห็นอานุภาพของพระเวสสันดรก็พากันเกรงกลัวกราบขอภัยโทษในหนหลังและอาราธนาให้กลับไปปกครองเมืองสีพีดังเดิม

กัณฑ์ที่ ๑๔ กัณฑ์นครกัณฑ์

พระเจ้าสุญชัยอัญเชิญพระเวสสันดรให้กลับไปครองเมืองสีพีแต่พระเวสสันดรปฏิเสธถึงสองครั้งสองคราทูลว่าประชาชนชาวสีพีไม่พอใจที่พระองค์ประจานช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้พราหมณ์จึงขับไล่ให้มาบวชเป็นดาบสอยู่ในป่าทั้งที่ไม่ได้ทำผิดอะไร จนครั้งที่สามจึงตกลงรับคำของพระราชบิดา ครั้นนั้นหมู่อำมาตย์หกหมื่นและข้าราชการทั้งหลายต่างยินดี พระเวสสันดรทรงเปลื้องชุดของดาบสทรงสวมเครื่องทรงกษัตริย์ได้รับการมุทมาภิเษกให้กลับเป็นกษัตริย์อีกครั้ง โปรดให้จัดรงคเสนาเล่นมหรสพครบทั้ง ๓ วัน เมื่อจะเสด็จกลับกรุงสีพีทรงขึ้นขี่คอช้างปัจจัยนาเคนทร์ทรงพระขรรค์ชัยเสด็จกลับพร้อมโยชาริพลเป็นอันมาก ฝ่ายพระนางมัทนีก็ทรงพระภูษาที่พระนาง

มุสสดีเตรียมไว้ให้ หมูสัตว์ที่อยู่ที่ถูกเขาวงกตคิริต่าง โศกเศร้าเมื่อรู้ว่าพระเวสสันดรจะเสด็จกลับกรุงสีพี พระเจ้าสญชัยรับสั่งให้ตกแต่งหนทางที่พระเวสสันดรจะเสด็จกลับกรุงสีพีให้สวยงาม เมื่อเสด็จกลับชาวเมืองสีพีต่างก็ออกมาต้อนรับอย่างมากมายพระเวสสันดรทรงวิตกว่าจะมีสิ่งใดให้เป็นทานแก่ไพร่ฟ้า พระอินทาชราชจึงบันดาลให้ฝนรדתะแก้วเจ็ดประการตกลงมาไม่ขาดสาย พระเวสสันดรทรงครองราชย์นานถึง ๑๐๗ ปี จึงสวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ปรากฏชื่อว่า สันดุสิตเทพบุตร ได้รับอาราธนาจากพระอินทร์จึงจุติลงมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะกุมารทรงชำนาญไตรสัจเป็นพระพุทธรเจ้าสั่งสอนเวไนยสัตว์เป็นอันมากให้ได้บรรลุธรรม

เมื่อพระพุทธรองค์รัสเรื่องมหาเวสสันดรจบแล้วก็ทรงตรัสถึงการกลับชาติมาเกิดของพระองค์และบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในครั้งนั้น ดังนี้

พระเวสสันดร	กลับชาติมาเกิดเป็น	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนางมัทรี	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระนางยโสธรา
พระเจ้าสญชัย	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระเจ้าสุทโธทนะ
พระนางมุสสดี	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระนางสิริมหามายา
พระชาลี	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระราहुล
พระนางกัณหา	กลับชาติมาเกิดเป็น	นางอุบลวรรณเถรี
ชูชก	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระเทวทัต
นางอมิตตดา	กลับชาติมาเกิดเป็น	นางจิณฺฆมาณวิกา
พรานเจตบุตร	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระฉันทะเถระ
อัญจตรัสสี	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระสารีบุตร
พระวิสสุกรรม	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระโมคคัลลานะ
พระอินทาชราช	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระอนรทชะ
พระยาราชสีห์	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระอุบาลี
พระยาเสือเหลือง	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระจุลนาคะ
พระยาเสือโคร่ง	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระสิมพลี
พระขามัททราช	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระเจ้ามหานามะ
ช้างปิงจันนาเคนทร์	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระมหากัสสปะ
นางช้างกาเรณูกา	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระนางกัสาโคตมี
สหชาติหกหมื่น	กลับชาติมาเกิดเป็น	พุทธบริษัท
เทพธิดาที่เณรมิตเป็นพระนางมัทรี	กลับชาติมาเกิดเป็น	นางวิสาขา
อำมาตย์ผู้ใหญ่ที่มอบราชการให้	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระอานนท์

อำมาตย์ที่จัดสัตตสดกมหาทาน	กลับชาติมาเกิดเป็น	อนาถบิณฑิกเศรษฐี
เทวดาที่เนรมิตเป็นพระเวสสันดร	กลับชาติมาเกิดเป็น	พระมหากัณยาณะ

บทที่ ๔

วิเคราะห์การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ)

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) ใช้ภาษาอีสานในการแต่งเพื่อให้สอดคล้องต่อการเทศน์ทำนองภาคอีสานหรือที่เรียกว่าลำมหาชาติโดยมีคำภาษาบาลีแทรกอยู่ด้วย มีการใช้คำในการแต่งที่น่าสนใจหลายชนิดทั้งคำวิเศษณ์ คำซ้ำ คำซ้อน คำหลัก คำเลียนเสียงธรรมชาติ เป็นต้น มีการใช้โวหารลักษณะต่างๆ ทั้งบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร เทศนาโวหาร สาธกโวหาร มีการใช้โวหารภาพพจน์คือ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อติพจน์ นามนัย อาวัตพากย์ มีการใช้สำนวนทั้งสำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะและสำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทย ในการวิเคราะห์การใช้คำภาษาถิ่นอีสานในปริยญาณิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยอ้างอิงความหมายของคำภาษาถิ่นอีสานจากหนังสือพจนานุกรมภาคอีสาน — ภาคกลาง ฉบับปณิธานสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (ดิศสมเด็จพระ) ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ดังการวิเคราะห์ต่อไปนี้

๑. การใช้คำ

การใช้ถ้อยคำภาษาอีสานในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) มีการใช้คำชนิดต่างๆ หลายชนิดได้แก่คำวิเศษณ์ คำซ้ำ คำซ้อน คำหลักและคำเลียนเสียงธรรมชาติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ คำวิเศษณ์ หมายถึงการใช้คำเพื่อขยายคำนาม คำวิเศษณ์และคำกริยาให้เข้าใจความหมายและเห็นภาพชัดเจนมากยิ่งขึ้น บรรจบ พันธุมธา (๒๕๔๐ : ๑๒๕-๑๔๒) กล่าวว่าคำวิเศษณ์ คือคำที่ทำหน้าที่ขยายความให้ชัดเจนสมบูรณ์ขึ้นแยกออกเป็น ๒ ประเภทคือ คำวิเศษณ์ขยายนาม เรียกคุณศัพท์ และคำวิเศษณ์ขยายกริยา เรียกคุณศัพท์ และคำวิเศษณ์ด้วยตัวเอง เรียกกริยวิเศษณ์ ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน แบ่งการใช้คำวิเศษณ์ออกเป็น ๒ ประเภทคือ การใช้คำวิเศษณ์ขยายนามและการใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์ ดังต่อไปนี้

๑.๑.๑ การใช้คำวิเศษณ์ขยายนาม หมายถึงการใช้คำเพื่อขยายคำนามให้มีความหมายชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน มีการใช้คำวิเศษณ์ขยายนามดังนี้

๑.๑.๑.๑ การใช้คำวิเศษณ์เดี่ยวขยายนาม หมายถึงการใช้คำวิเศษณ์คำเดียวเพื่อขยายลักษณะรูปร่างหรือคุณภาพของสิ่งของและเสียงให้มีความหมายชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

ครุฑนางอมิตตดา เย ทวี อันว่ามิ่งนางผู้ใด ทหริย์ อันยังหนุ่ม หน้าซ้อยชุ่มฉ่ำงาม เป็นสาวฮามพืง
ขึ้นใหม่ อมณาปวาสี วลี แลมาอยู่ได้กับเฒ่าปู่เป็นผัว

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๓

คำว่า ฮาม หมายถึงงาม (การศัพทอักษาน ฉบับปณิธานสมเด็จ. ๒๕๐๐) เชื่องใหญ่ เทื่อ (พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง ฉบับปณิธานสมเด็จฯ พระมหาวิรวงศ์ (ดิศฺสมหาเถระ). ๒๕๑๕) เป็นคำวิเศษณ์ขยายคำนามคือคำว่า “สาว” เป็น “สาวฮาม” หมายถึงสาวงาม ผู้หญิงที่หน้าตาสวยงามและหมายถึงสาวแก่ ในบริบทนี้ผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์ขยายสภาวะของวัยให้ชัดเจนมากขึ้นหมายถึงนางอมิตตดาที่เป็นสาวรุ่นแต่ได้พรหมณ์เฒ่าชูชกเป็นผัว

สพเพ เต สกุนา อันว่านกทั้งหลายนั้น ทิชา อันเกิดมาสองคาบ กรวิภา นาม ชื่อว่ากรวิก กุชชนดิ
ฮ้องมีเสียงอันหม่วนชิงนักหนาอุกโต อยู่แต่สองตราบข้างแทบฝั่งน้ำมัจฉินนั้นแล

กัณฑ์มหาพน แผ่นที่ ๕

คำว่า หม่วน หมายถึงไพเราะ สนุก เป็นคำวิเศษณ์ขยายคำนามคือคำว่า “เสียง” เป็น “เสียงอันหม่วน” หมายถึง มีเสียงไพเราะเพราะพริ้งมาก ในบริบทนี้ผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์ขยายลักษณะของเสียงหมายถึงเสียงร้องของนกการเวกที่ไพเราะ

จำสา จ ซาคิเหลือกทั้งหลาย แสงกะทำอันดาขบไซ้ ตัวใหญ่นั้นเหลือกควาย ปีกกลายนนั้นเหลือก
คาหลูป ฮูปแคว้นน้อยนั้นเหลือกห้วงว้ ตัวลายขาตีนก่าน ท่านว่าฮ้ายนั้นเหลือกแมว คาเหล่านนั้น
แมงจอด กีบมาขบเกี่ยวคอดฮาวี แก่สมเด็จพระรัสสีเจ้ากั๊กข้าอา

กัณฑ์สักรบรพ แผ่นที่ ๒

คำว่า ก่าน หมายถึงมีสีขาวรอบเฉพาะแห่ง ดัง ลายพริ้ว มีลายพาด เป็นคำวิเศษณ์ขยายคำนามคือคำว่า “ขาตีน” เพื่อบอกให้รู้ลักษณะของเหลือก (แมลงชนิดหนึ่งชอบกินเลือดสัตว์ เช่น โค เป็นต้น รูปร่างคล้ายแมลงวันแต่โตกว่ามาก)ว่ามีลายต่าง ๆ หรือเป็นจุดต่าง ๆ ที่บริเวณขา ในบริบทนี้ผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะของเหลือกที่มีจุดลายต่างที่บริเวณขาทำให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้น

ลฤทโท อันว่านายพรานเนื้อทั้งหลายขายเอาหอก คาน อาวุธปฏิบัติปิควา แวดวงของเขายังเนื้อ
ทั้งหลายในป่า วาคราหิ ด้วยนางเนื้อทั้งหลาย ปาเตควา ให้ตกไปในขุมอันคนหากตกแต่งเดา
วิโกสมานา ฮ้องเอ็นปาวยังกันว่า เขาจงฆ่าแทงเอาซึ่งเนื้อตัวสัตว์ที่ด้วยหอกควงกล้าพราควงคม

กัณฑ์จัตตีย์ แผ่นที่ ๑ : ๒ – ๒

คำว่า พี หมายถึงอ้วน ใหญ่ เป็นคำวิเศษณ์ขยายคำนามคือคำว่า “เนื้อ”
หมายถึงเนื้อสัตว์ที่อ้วนๆ ตัวใหญ่ ๆ ในบริบทนี้ผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะของสัตว์ทำให้ผู้อ่าน
เห็นภาพของสัตว์ที่ตัวอ้วนใหญ่ได้ชัดเจนมากขึ้น

๑.๑.๑.๒ การใช้กลุ่มคำวิเศษณ์ขยายนาม หมายถึงการใช้กลุ่มคำ
วิเศษณ์เพื่อบอกลักษณะหรือสภาพของนามให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

โส พราหมโณ อันว่าพราหมณ์ผู้นั้น พราหมณียา โจทิตอันเมียหากัธระยง กามคหุธินา อัน
ซ้องอยู่ในกามราคะ ปฏิเสวิตถุ กัเสพ อมนต์ ยังทุกข์อันมากในป่าใหญ่ไพรรณา อันอาเกียรณ
เคียรคาน เต็มไปด้วยเนื้อปากล้าคะนองทั้งหลาย

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๕ : ๒

คำว่า อาเกียรณเคียรคาน เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ขยายสภาพของป่า คำว่า
“อาเกียรณ” หมายถึงเกลื่อนกล่น และคำว่า “เคียรคาน” หมายถึงเกลื่อนกลาด เกลื่อน คีนคาน
ในบริบทนี้ผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะสภาพของป่าที่มีสัตว์ชนิดต่าง ๆ อาศัยอยู่มากมาย

๑.๑.๒ การใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์ หมายถึงการใช้คำเพื่อ
ขยายคำกริยาและคำคุณศัพท์ให้มีความหมายชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาค
อีสาน มีการใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์ดังนี้

๑.๑.๒.๑ การใช้คำวิเศษณ์เดี่ยวขยายกริยาและคำคุณศัพท์ หมายถึง
การใช้คำวิเศษณ์คำเดียวเพื่อขยายคำกริยาและบอกลักษณะและภาวะของสิ่งต่าง ๆ ให้ชัดเจนมากขึ้น
ดังตัวอย่าง

นางเฮือนหลวงมวลงมี เสียงหมีก้องอื้อทื่อ พาหาขมมือคือนคาวคนคะต้าวอาษณ สิริกณญา นางเฮือน
หลวงเทียมแม่ คั่งแค้นแผ่ใจดาบ สาลาว เกือไม้ยังสูงคั่งฮ่มฮั้น ลมค้องอ้อนฟายๆาญโต หมูลม
หนาวสวาสดิ คัดไม้ขาดเสียบลง เสติ นางนักษมนลูกเค้าไ้ไค้นเท่าถึงสวย เวสสันดรหอดคนตาย

อาดหลาดกลางพื้นผาสาทเขื่อนหลวง

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๒ : ๒

คำว่า อาดหลาด หมายถึงตรง สูง ยาว เช่น ชื่ออาดหลาด สูงอาดหลาด ยาวอาดหลาด เป็นคำวิเศษณ์ขยายกริยาของพระเวสสันดร คือคำว่า “ทอดตนดายอาดหลาด” หมายถึงนอนยาวราบไปกับพื้น นอนแผ่ราบไปกับพื้น จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะการนอนของพระเวสสันดรว่านอนเหยียดตรงอยู่บนพื้นปราสาทในพระราชวัง

ทำสา จ ชาติเหลือกทั้งหลาย แสงกะทำอันดาขบไข ตัวใหญ่เน้นเหลือกควาย ปีกกลายนั่นเหลือกคาหลูป

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๒

คำว่า ไข หมายถึง บวม บวมเป่ง เป็นคำวิเศษณ์ขยายกริยา “ขบ” หมายถึงกัด ซึ่งเมื่อถูกแมลงกัดหรือต่อยจะทำให้บวมขึ้นในบริเวณที่ถูกกัด จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะกริยาที่ถูกเหลือกกัดว่าจะทำให้มีรอยซ้ำบวมหรือเป็นตุ่มเกิดขึ้นตรงที่ถูกกัด

อด ในกาละเมื่อนั้น เทวทูตดา อันว่าเทพบุตรทั้งหลายฝูงนั้น โอโกลเกตุวา ก็หลั่งคูลยงเวลากาละญตุวา ผู้ด้วยคำว่ากาลบัดบัดนี้ ค่อมพอดิ รัสมิพระจันทร์ผาดผ่อง ทุกที่ป่องหนทาง แก่ราชมัทที่อุปคจฺณิสฺส ก็หลีกฝีกหนีแด

กัณฑ์มัทที่ แผ่นที่ ๔ : ๒

คำว่า ผ่อง หมายถึงขาว เกลี้ยงเงลา งาม เป็นคำวิเศษณ์ขยายกริยาชื่อคำว่า “ผาด” หมายถึงโคจรหรือหมุนไป เป็นคำว่า “ผาดผ่อง” หมายถึงโคจรหมุนไปโดยการส่องแสงอย่างงดงาม ในบริบทนี้หมายถึงพระจันทร์ที่ส่องแสงสว่างทำให้พระนางมัทที่สามารถมองเห็นทางเดินได้ในเวลากลางคืน

เอโก กุมารโ อันวเจ้ากุมารผู้พี่ เขียรยอมมาเลือกเล่นบิหนุ่ห้วมัน คือว่าหมากทันแลหมากกอกหมากพอกแลบัวบาน หมากขางหวานสุกแซบซ้อย เป็นเครื่องเล่นเด็กน้อยแม่นำเอามา

กัณฑ์มัทที่ แผ่นที่ ๕ ๒

คำว่า แซบซ้อย หมายถึง มีรสอร่อย เป็นคำวิเศษณ์ขยายกริยาว่าสุกของผลไม้ ซึ่งแก้จัดแต่ยังไม่หอม “สุกแซบซ้อย” หมายถึงผลไม้ที่สุกมีรสอร่อย หอมหวาน น่ารับประทาน จากตัวอย่างกล่าวถึงผลไม้ชนิดหนึ่งคือ หนามขาง(มะปราง)สุกมีรสอร่อย ซึ่งผู้แต่งเลือกใช้กลุ่มคำวิเศษณ์ประกอบกับคำกริยาสุกเมื่อกล่าวถึงรสชาติของผลไม้ที่สุกมีรสอร่อย

เหว ข้าไว้สมเด็จมหาราชเจ้า โก มม โทโส อันว่าโทษอันใดข้าน้อยมัททิหากกะทำผิดทุจริต
ประมาท สมเด็จมหาราชเจ้าจึงปากด้านจารจากี้ข้าดา สลุลวิทุโธ ขณาวณโณ เหมือนคังบาด
เจ็บขนาดเหลือแอง ปั้นชำแทงคั้นคั้น พินปวดทั่วทั้งคิง

กัณท์มัททิ แผ่นที่ ๗

คำว่า คั้น หมายถึงเร่า ๆ เป็นคำวิเศษณ์ขยายกริยา คือคำว่า “คั้น” หมายถึงแสดงอวัยวะสะบัดหรือฟาดไปมา เป็นคำว่า “คั้นคั้น” หมายถึงคั้นไปมา คั้นเร่า ๆ ในบริบทนี้หมายถึงคั้นไปมาด้วยความเจ็บปวด จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระนางมัททิทูลต่อพระเวสสันดรว่า การที่พระองค์ไม่ตรัสคำอะไร ๆ กับพระนางทำให้รู้สึกเจ็บปวดใจเหมือนความรู้สึกเจ็บปวดจากบาดแผลที่ถูกแทงด้วยปืน

ในเมื่อสองกษัตริย์จอมนาถ คือ พระบาทไท้เวสสันดรระรัสสี แลราชมัททิสรีวระกัญญา ยังผลด้าน
จารจาถิถ้อยคำอินอ้อยเชงกัน ด้วยทานธรรมชมชอบ กล่าวด้านตอบไปมา ด้วยประการคั้งนั้น

กัณท์สักกบรรพ แผ่นที่ ๑

คำว่า อินอ้อย เป็นคำวิเศษณ์ขยายคำที่หมายถึงการพูด “อินอ้อย” หมายถึงอ่อนหวาน อ่อนโยน แฝงเบา เช่นในข้อความ “จารจาถิถ้อยคำอินอ้อย” หมายถึง พูดคุยกันด้วยความเข้าใจกัน ด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวาน อ่อนโยน แสดงถึงความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรบอกพระนางมัททิว่าได้ประทานท้าวชาลีและพระนางกัณหาให้พราหมณ์ชูชกไปแล้ว และพระนางมัททิกิยินดีไม่ได้โกรธหรือตำหนิแต่ประการใด เพราะเข้าใจในเจตนาของพระเวสสันดรที่ประทานท้าวชาลีและพระนางกัณหาให้เป็นทานก็เพื่อต้องการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

สทโท อันว่าเสียงอันคั้งนั้นท้าวห้องเสียงคินก้องเพิงกล้ว ขนหัวพองคิคาบ ยะยาบเส้นขนพองธรรม
นองไหวหวั่น ก้องสนั่น ไปมา ในภูผาถือน้ำ ในทำนาลลศิริ

กัณท์สักกบรรพ แผ่นที่ ๕ - ๕ : ๒

คำว่า ยะยาบ หมายถึงเคลื่อนไปมาติดต่อกันเป็นกลุ่ม สูงขึ้นและยุบลงซ้ำ ๆ เนิบนาบ เป็นคำวิเศษณ์ขยายลักษณะของเส้นขนที่ลุกชันขึ้นเมื่อ ดีใจ ตื่นเต้น และตกใจซึ่งจะตั้งชันขึ้นพร้อมกันเป็นแนวไป จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะของเส้นขนที่ลุกชันขึ้นด้วยความตกใจกลัวเมื่อได้ยินเสียงฟ้าร้องเสียงดังสนั่นหวั่นไหว

บทที่ จ อันว่าราชมัทที ศรีโสมงามยะเย้มฯ สองฝ่ายแค้นเปรียบผิวคำ สองคาคำก็คาบถือตาชาย
นางสายใจคนวิเศษก็ควรแก่เจ้าพระยาเวสสันดรแล

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๘.๒

คำว่า ยะเย้มฯ หมายถึง เหยย คลี่ บานแต่ไอย เหยยออกแต่น้อย ในที่นี้หมายถึงการขยับน้อยๆ หรือการแหยมริมฝีปากแต่พองาม ผู้แต่งเลือกใช้คำว่า ยะเย้ม ฯ เพื่อแสดงภาพของพระนางมัททีขยับอย่างพอใจเมื่อพราหมณ์คืนพระนางให้กับพระเวสสันดร

ไปดลิตกับคอมพราหมณ์หนุ่มทั้งหลายเป็นที่เหลือใจตายอยู่ไว้ ๆ ท่านจักช้องให้หอดหิวตาย เหตุบ่เห็น
ยังกุท่านจักอยู่แต่ผู้เดียวโจนโจ้ช้องให้

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๙

คำว่า โจนโจ้ หมายถึง สูงเด่น เดียวดาย ขยายคำคุณศัพท์บอกจำนวนนับคือคำว่า "ผู้เดียว" หมายถึง หนึ่งหรือคนหนึ่ง เป็น "ผู้เดียวโจนโจ้" หมายถึงคนเดียวเพียงลำพัง คนเดียวไม่มีเพื่อน ผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์ขยายคำคุณศัพท์บอกจำนวนนับให้ชัดเจนมากขึ้น จากตัวอย่างนางอมิตตดาบออกพราหมณ์ชูชกว่าหากไม่ไปขอทาสรับใช้มาให้ นางจะไปเที่ยวเล่นกับพวกพราหมณ์หนุ่มปล่อยให้พราหมณ์ชูชกเสียใจร้องไห้อยู่คนเดียว

๑.๑.๒.๒ การใช้กลุ่มคำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์ หมายถึงการใช้คำวิเศษณ์ตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปขยายคำกริยาและคำคุณศัพท์เพื่อบอกลักษณะหรือคุณภาพของสิ่งของแสงและสีให้ชัดเจนมากขึ้น ดังตัวอย่าง

ชูชโก อ้า เมื่อนั้นบันชูชกะพราหมณ์จึงกล่าวตามโวหารเฝ้าถ้อยเกลี้ยงหลั่นหล่อยผลูว่า
อฤทธูรูปาห์ โภโค ข้าไพร่พระรสสิเจ้าข้าเฝ้านี้ อฤทธูรูป บมีคำกั้วลงเชิงเคียด บังเบียดน่าซังไผ
คิหลั่นาอโคโต ข้าไพร่พระรสสิเจ้า ข้าเฝ้านี้ บได้เข้ามาเพื่อจักษอรรถพัสสมาตีวัดอุณไดอันหนึ่ง
เชิงพระเวสสันดรคนนั้นแท้คิหลี่

กัณฑ์มหาพน แผ่นที่ ๒ . ๒

คำว่า เกลี้ยงหลั่นหล่อย เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ขยายการพูด ของพราหมณ์
 เฒ่าชุก คือคำว่า “เกลี้ยง” หมายถึง เรียบ หมด ไม่มีเหลือ คำว่า “หลั่น” หมายถึง หมดไม่
 เหลือ ไม่ปิดบัง คำว่า “หล่อย” หมายถึง คล่อง ไม่ฝืด “เกลี้ยงหลั่นหล่อย” จึงหมายถึง
 กล่าวอย่างหมดเปลือก กล่าวเกลี้ยงหมดไม่มีเหลือ พูดคล่องโดยไม่ติดขัด จากตัวอย่างหมายถึงตอนที่
 พราหมณ์เฒ่าชุกโกหกอจจุตรัสสืคาบสว่า สาเหตุที่ตนเดินทางมาพบพระเวสสันดรที่เขาวงกตศิริ
 ไม่ได้มีเจตนาที่จะมาขอทรัพย์สมบัติอันประเสริฐของพระเวสสันดรคือ ภริยาและบุตรธิดาแต่อย่าง
 ใด แต่มาเพื่อนมัสการพระเวสสันดรเท่านั้น ซึ่งแท้จริงพราหมณ์ชุกตั้งใจจะมาขอบุตรธิดาของ
 พระเวสสันดร

คิตฺติราโย นกกระทาขันเสียงแฉด กบฏชรา นกคับแควดเป็นแฉด สุวสาทิกา นกเขียนแซวซอนเลียบ
 เหล่า อีเอียงเหล่าโลมเลียง สังกาเสียงแกมแซก ฟุ้งนี้ผู้้องแปลกเสียงหน่ว ฮ้องนี้หน่วนี่หน่วนี ฮ้อง
 หม่วนพราเสียงคน

กัณฑ์มหาพน แผ่นที่ ๘

คำว่า นี้หน่วนี่หน่วนี เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ ขยายเสียงร้องของนกว่าร้องอยู่ตลอด
 เวลาโดยไม่หยุดและร้องด้วยเสียงอันไพเราะ จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะเสียงร้อง
 ของนกว่าเป็นการร้องตอบรับกันของนกทั้งฝูงแสดงให้รู้ว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อฉิณพราหมณ์พิจารณาขงเวลาภาละว่าสมบุรณ์ เหตุจกมีอันตราขมากวนฮ้อนนั๊กหนา อารุข
 มั่นก็ขึ้นสู่สะเทินคอยฮ่านตอเนือปากล้าคะนอง มันผิองหาที่สำฮายยังสถานมันก็คลานเข้าไปในที่คับ
 ทับล้วยก้อนหินใหญ่ใส่ให้คึด นิปซุชกินอนขคคุดคู้ฮู่ข้างคินคอยก็มีแล

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๑ : ๒

คำว่า ขคคุดคู้ เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ ขยายลักษณะการนอนของพราหมณ์ชุก
 คือคำว่า “ขค” หมายถึง ม้วนเป็นวงอย่างงู ตัวงอ คำว่า “คุดคู้” หมายถึง นอนตัวงอ พับแขนและ
 ขาเข้าหาลำตัว “ขคคุดคู้” จึงหมายถึง การนอนงอเข้าหาลำตัวหรือให้แนบกับลำตัว จากตัวอย่างผู้
 แต่งใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะการนอนของพราหมณ์ชุกทำให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้น

อ๋อ พราหมโณ อันว่าพราหมณ์ผู้นี้ พลงกปาโท มีฝ่าตีนอันใหญ่เถิมมันไข่มหนอง หน้างมันพอง
 ขาบหย่อน พวงขึ้นกล่อนคือดง ทีโฆคุดโรฎโรฐ ฮิมสาบเบื้องเทิงยาวขึ้น แช่วพันสิ้นเป็นงาเมื่อมันจาฮ้า
 ปาด น้ำลายหกไหล ภคคณาสโก ดังหักทั้งปุมใหญ่ ท้องมันไข่มทอไหไฟ เมื่อมันไปมันไกวแขวน
ไอน์อันไอน์นเหย่นไปมา ภคคปิฎุหิหลังหักคคคอก้องแฉวหลังโง่มคือผี วิสมจกขุ คาบคิน้อยใหญ่

ปีช้างคังคาคือคาเมวโพงสักสาค

กัณฑ์กุมารบันปลาย แผ่นที่ ๒

คำว่า โอินเอนโหย่นเหยน เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ขยายกริยาที่พราหมณ์เฒ่าชุก
เดินแกว่งแขนไปมา คำว่า “โอินเอน” หมายถึง แกว่งไปมา โดงเตง คำว่า “โหย่น
เหยน” หมายถึง ไล่ ไกว คำว่า “โอินเอนโหย่นเหยน” หมายถึง การเดินแกว่งแขนไปตาม
จังหวะการก้าวเท้าทั้งสองข้างซึ่งเป็นลักษณะการเดินของพราหมณ์ชุก

เย วุฑฒา ผุงหญิงชายแก่เฒ่า สาวบ่าวเห่่านงฮาม เย จ ชายใดงามเอื้อเชื้อ สนมหนุ่มเนื้อ
ปานกลาง ตีอกอาจโศกเศร้าให้ส่งเจ้าเต็มเมือง

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๓

คำว่า เอื้อเชื้อ หมายถึงเอื้องกรายดงาม สง่า นวนาค เป็นกลุ่มคำ
วิเศษณ์ขยายลักษณะความงามของบุรุษคือคำว่า “งามเอื้อเชื้อ” หมายถึงงามสง่า ทั้งรูปร่างและกริยา
การเดิน

เจ้ากัณฐ์หนังสือ อันท่านหากเดือดลอกปอกออกทั้งเล็บ เก็บจิบไว้เป็นผ้าสังฆาฏิ ฦมา เสดิ กัณนอน
อยู่เหนือแผ่นดินคายขมิ้นสาค ใบไม้ลาดเลียนปู นมสุสติ กัณน้อมไหว้บ่าวด ยังชาติเปลวไฟอันเหลือ
เอื้องเชื้อ เผื่อใส่ใจว่าอยากเกิดเมืองพรหม

กัณฑ์มหาพน แผ่นที่ ๕.๒

คำว่า เอื้องเชื้อ เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ขยายลักษณะของสี คือคำว่า “เหลือ้ง”
ซึ่งเป็นสีของเปลวไฟคือ สีรงค์หรือขมิ้น คำว่า “เอื้อง” หมายถึง รุ่งเรือง สุก สว่าง แสงเรือง คำว่า
“เชื้อ” หมายถึง เรื่อ มาก อร่าม สะพรั่ง เป็นลักษณะแสงสะท้อนของเปลวไฟ ขยายคำว่า “เหลือ้ง”
เป็น “เหลือ้งเอื้องเชื้อ” หมายถึงแสงของเปลวไฟเมื่อมองดูจะมีสีเหลือ้งระเรื่อ สุกสว่างอยู่ตลอดเวลา

ทศปิณ นิมิตคำฝั้นอันบ่ดี อันกูแม่มัททิดหากเห็นในชาติรีคินวันนี้ เจ้าทั้งสองอย่าได้ประมาทก็แม่
เทอญ สา มทุที ส่วนตั้งราชมัททิดดวงสิงามอ้อยช้อย สังกุณน้อยเส่นหา คนดูวา เข้าไปหา
จอมไตรมหาเวส

กัณฑ์กุมารบันตัน แผ่นที่ ๔

คำว่า อ้อยซ้อย เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ขยาย คำว่า "งาม" ซึ่งเป็นลักษณะของ พระนางมัทรีที่ทรงสิริโฉมงดงาม คำว่า "อ้อยซ้อย" หมายถึง น่ารัก น่าชม อ่อนหวาน ขยายคำว่า "งาม" เป็น "งามอ้อยซ้อย" หมายถึง งามมาก น่ารัก อ่อนหวาน จากตัวอย่างกล่าวถึงความงามของ พระนางมัทรีที่เป็นสตรีผู้มีความงามมากกว่าสตรีทั้งหลาย

เมื่อนั้นเขาจึงไปธนาสมเด็จ ๆ ก็ว่าเจ็บตาเขาจึงไปธนาสังฆราชา ๆ เพ็นก็ว่าเจ็บท้อง ไปไหว้เจ้าหัว
พี่น้องเพ็นก็ว่าสบาย จึงไปได้เฒ่าสูงโก๊กโกก จวน้อยหัวโปก ๆ เล่นนำหลัง ไปให้บุญแก่
พราหมณ์เฒ่า

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๒๐

คำว่า โก๊กโกก หมายถึง มีหน้าชูบผอมมาก ขยายคำคุณศัพท์ว่า "สูง" เป็น "สูงโก๊กโกก" หมายถึง สูงผอม คือมีร่างกายสูงและผอมไม่สมส่วนกัน จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำวิเศษณ์ บอกลักษณะของพระเฒ่าที่มีรูปร่างผอมสูง

หากเม่นช้างเกิดกับบุญเฮืองคาค้อยแต่ผู้ข้ายังน้อยอ้อยน้อยกับสมภาร ข้าให้เป็นทานดังดาเขามาเคียด
จักสมเสียดสันใด

กัณฑ์นครกัณฑ์ แผ่นที่ ๑ : ๒

คำว่า น้อยอ้อย เป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ขยายคำคุณศัพท์ คือคำว่า "น้อย" หมายถึง เล็ก จ้อย จิด คำว่า "น้อยอ้อย" หมายถึง ไม่มีมลทิน ดี สวยงาม บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีตำหนิ เป็นคำว่า "น้อยอ้อยอ้อย" หมายถึง ยังเป็นเด็กที่บริสุทธิ์ไม่มีมลทินอะไร จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรอ้างต่อพระเจ้าสุทนต์ว่าช้างปิงจันนาเคนทร์เป็นช้างคู่บารมีที่เกิดมาพร้อมกับพระองค์ ไม่ใช่ช้างคู่บ้านคู่เมืองมาแต่ก่อน เมื่อพระองค์ให้ทานช้างนั้นกับคนอื่นก็เป็นสิทธิ์ที่กระทำได้ ไม่สมควรที่ชาวเมืองจะโกรธและจับไล่ให้พระองค์ออกจากเมืองมาอยู่ที่ภูเขาวงกตศิริ

การใช้คำวิเศษณ์ในการแต่งมหาวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่ามี การใช้คำวิเศษณ์เพื่อขยายคำนาม ทั้งที่เป็นคำเดี่ยว เช่น หม่วน(ไพเราะ) ก่าน (ลาย) พี (อ้วน) เป็นต้น และเป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ เช่น อาเกียรณ์เดียวระดาบ(เกลื่อนกลาด) เป็นต้นและการใช้คำวิเศษณ์ขยายกริยาและคำคุณศัพท์ทั้งที่เป็นคำเดี่ยว เช่น ไข่ (ววม) ผ่อง (งาม) โจนใจ (สูงเด่น) เป็นต้น และเป็นกลุ่มคำวิเศษณ์ เช่น เอื้อเชื้อ(สง่า) อ้อยซ้อย(อ่อนหวาน) โก๊กโกก(สูงมีหน้าชูบผอมมาก) อ้อยอ้อย (บริสุทธิ์ผุดผ่อง) เป็นต้น การใช้คำวิเศษณ์ขยายคำนาม คำกริยาและคำคุณศัพท์เพื่อบอก

ลักษณะหรือภาวะของสิ่งนั้นให้มีความหมายชัดเจนยิ่งขึ้นโดยเฉพาะการใช้กลุ่มคำวิเศษณ์จะมีการ
สัมผัสเสียงสระและสัมผัสเสียงพยัญชนะเช่น ขดคุดู้ นี้น้วนนี้หน้า ไอนั่นโน่นเห่ยน
เป็นต้น ทำให้ได้วรรณศิลป์ในการฟังยิ่งขึ้น

๑.๒ คำซ้ำ หมายถึง การซ้ำคำเดิมเพื่อให้คำนั้นมีความหมายแตกต่างไปจากความ
หมายเดิม คำซ้ำที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) พบว่าส่วนมากซ้ำคำ
โดยใช้เครื่องหมายไม้ยมก (ๆ) ตามหลังของคำที่ต้องการซ้ำเพื่อบ่งชี้ความหมายของคำนั้นๆ ให้มี
ความหนักแน่นยิ่งขึ้นแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ คำซ้ำเพื่อขยายความหมายในเชิงปริมาณ คำซ้ำ
เพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึก ดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ คำซ้ำเพื่อขยายความหมายในเชิงปริมาณ หมายถึงการใช้คำซ้ำเพื่อ
ขยายจำนวนให้มากขึ้น ทำให้เห็นภาพแสง สี ชัดเจนขึ้นและทำให้คำนั้นมีเสียงไพเราะมากขึ้น ดัง
ตัวอย่าง

ขุนนางต่างหลายหมื่น ชมชื่นอยู่ยินดี เสียงดนตรีดังหัวธำว ๆ อยู่กับจอมนาง

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๑๐.๒

คำว่า ธำว หมายถึงต่าง ผิดปกติ คำว่า ธำว ๆ เป็นคำซ้ำที่เน้นย้ำ
ความดังของเสียงดนตรีหลายชนิดที่ดังสนั่นและบรรเลงอยู่ตลอดเวลา จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำซ้ำเพื่อ
ให้รู้ว่าเสียงดนตรีมีหลายชนิดและกำลังบรรเลงอยู่อย่างต่อเนื่อง

เหตุว่าบุญแต่ชาติก่อนภายหลัง เวรเวียนบังทันเทียว มันได้ดอกไม้เหี่ยวบูชา องค์พระตถาคตยามคำ
บุญน้อยต่ำสมภารวิบากผลงำให้ได้พราหมณ์เฒ่าฮ้ายเป็นผัวคนทั้งหลายชั่ว ๆ เมื่อพราหมณ์หนุ่มเขา
เอ็นค่าเคียนขวัญ พร้อมกันหยันชี้หน้า

กัณฑ์นครกัณฑ์ แผ่นที่ ๑๕

คำว่า ชั่ว ๆ หมายถึงชั่ว ๆ เป็นคำซ้ำที่ย้ำความหมายของคำให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น
ขึ้น จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำซ้ำเพื่อบอกให้รู้ว่าพราหมณ์ชุกชุกเป็นคนชั่วช้ามาก

อาวุธหตุใด มีมือถืออาวุธ เลื่อมมบา ๆ นาบแล้วเล่นเข้ามา

กัณฑ์กุมารบั้นดิน แผ่นที่ ๒

คำว่า มาบ หมายถึง พรายแสง ประกายแสง เป็นคำซ้ำที่แสดงภาพการเปล่งแสงของอาวุธ เมื่อกระทบแสงแดดแล้วสะท้อนกลับมา คำซ้ำ มาบ ๆ แสดงภาพของอาวุธที่วาววับกระทบกับแสงแดดแล้วสะท้อนกลับไปกลับมาหลายครั้ง

สาวผู้พี่ผู้น้องให้นุ่งชั้นหว่านป้องกันกำกัณ ๆ ถ่ายแอสีแณ ๆ แล่นมาเบิ่ง สาวนางเมืองแสน ให้ไกวแขนเห็นแพนคู่เดียวแล่นมาเบิ่ง

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๑๔

คำว่า แณ หมายถึง งอน เป็นคำซ้ำแสดงรูปร่างของสตรี ที่มีสะเอวและสะโพกงอนแต่ไม่ใหญ่มากนักผู้แต่งใช้คำซ้ำว่า แณ ๆ เพื่อย้ำให้ผู้ผู้อ่านนึกเห็นภาพของสตรีที่มีสะโพกงอนมาก

เมื่อนั้นเขาจึงไปหาธนาสมเด็จ ๆ ก็ว่าเจ็บตาเขาจึงไปหาธนาสังฆราชา ๆ เห็นก็ว่าเจ็บท้อง ไปไหว้เจ้าหัวพี่น้องเห็นก็ว่าบ่าสาบ จึงไปได้เถรเฒ่าสูงโกกโกก จวน้อยหัวโปก ๆ แล่นนำหลัง ไปให้นุญแก่พรหมณ์เฒ่า

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๒๐

คำว่า หัวโปก หมายถึงหัวถลอก หัวมีผมเป็นแห่ง ๆ หัวที่ตัดผมหรือโกนผมไม่เกลี้ยงคือยังมีเส้นผมสีดำเหลืออยู่เป็นหย่อม ๆ คำว่า หัวโปก ๆ เป็นการใช้คำซ้ำเพื่เน้นภาพให้เห็นว่าหัวโปกมาก จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำซ้ำแสดงภาพของสามเณรที่โกนผมไม่เกลี้ยงยังมีผมติดอยู่ที่ศรีษะเป็นหย่อม ๆ

ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย หนีนัจักพรรณายังวิพลพหลโยธา พระยานุรมสญชัยปางนั้น ดูนี้โศคโศคตะการงามกางกาศ เพดานคาดเหลือคา เต็มมรรคาไหลหลังหัวคาบฟั่งชะไว กงกำไกวกวัดแกว่งแพ้ง ๆ เหลื่อมรูงทอง พลแสนนองเนื่องคั่น

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๒๐ : ๒

คำว่า แพ้ง หมายถึงงาม น่าดูมาก เป็นคำซ้ำที่แสดงภาพของธงชัยที่มีเป็นจำนวนมากที่เลื่อมแวววาวไปตลอดทางที่ทหารเมืองสิฬิโบกสะบัดไปตามเส้นทางที่เดินไปภูเขา วงกตคีรี

พลแสนองเนื่องคั่น ช้างม้าคั่นตามกัน เสียงกระดิ่งนั้นทุกหมู่ ช้างม้าคู่ปัจจุ จำเญชัยวันวัน ย่อม
พิเศษอาภรณ์ คุชะออนต่าง ๆ พ่าง ๆ เหลื่อมพราย ๆ บางพ่องนุ่งเขาะข่าลายคำ บางพ่องถือหน้าไม้
พวกรบ

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๒๑

คำว่า พ่าง ๆ หมายถึง โกลี เสมอ แพบ เป็นคำซ้ำแสดงภาพของเสื้อผ้าที่มีสี
และลวดลายคล้าย ๆ กันจำนวนมากที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนที่ทหารของเมืองสหัสสมไศ
เพื่อไปเชิญพระเวสสันดรกลับเมืองสหัส

คำว่า พราย ๆ หมายถึง พราว วาวแวว เลื่อม เป็นคำซ้ำแสดงภาพของเสื้อผ้าที่
ทหารเมืองสหัสสมไศมีสีสดสวย เลื่อมพราย วาววาวละลานตาเพราะมีจำนวนมาก

แมกก็ทอกำหน้าให้อยู่มยุ มื่อเบื่องซ้ายแมกก็เช็ดน้ำตา มื่อเบื่องขวาแมกก็เช็ดขี้มูก

กัณฑ์นครกัณฑ์ แผ่นที่ ๔ ๒

คำว่า มยุ ๆ หมายถึง มุ่ย บุคบั้ง (ใช้สำหรับโบหน้า) คือหน้าบุคมยุ เป็นคำซ้ำ
แสดงภาพของพระนางมัทรี ที่โบหน้าบุคบั้งกำลังร้องไห้สะอึกสะอื้นอยู่อย่างต่อเนื่องเพราะคิดถึงลูก
คือท้าวชาลีและพระนางกัณหา

อกแมกก็คือไฟลนาวู คือ ดังคูไฟผาง แมกคิดถึงจอมปรางค์ยันทุข น้ำตาตกยิยาว ๆ ส้องให้ท้าวเฮชน

กัณฑ์นครกัณฑ์ แผ่นที่ ๕ : ๒

คำว่า ยิยาว ๆ หมายถึง ลักษณะอาการที่เคลื่อนที่ไปหรือไหลไปของน้ำตา เป็นคำ
ซ้ำที่ผู้แต่งต้องการแสดงภาพของน้ำตา ที่ไหลไม่หยุดและไหลออกมาเป็นจำนวนมากเพราะความ
เศร้าโศกเสียใจ คือพระนางมัทรีรำไห้เพราะความคิดถึงลูกทั้งสอง ซึ่งทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพของน้ำ
ตาที่ไหลออกมาได้อย่างชัดเจน

๑.๒.๒ คำซ้ำเพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึก หมายถึงการใช้คำซ้ำเพื่อ
ต้องการแสดงอารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ ที่แสดงออกทางกายทั้งดีใจ เสียใจ เพื่อให้เห็นภาพได้
ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

คว่ อันว่าท่าน ปุสฺสสิ ก็จักเห็น มั ยังกู อลงกต๋ อนประดับประดาดี หวีหัวแลใส่ช่อง ทรงเครื่อง
ย่องตามภูษาพิลาทรวงกมลต่างแก้ว สบสอศแล้วใส่ในหู ควรหลังคู่ชั้นซ้อย ปัดน้อยสร้อยสังวาลย์
ในสถานที่เล่นมหรสพ ปัดคิกับคอบพรหมณ์หนุ่มทั้งหลาย เป็นที่เหลื่อใจดาอยู่ไ้ ท่านจักต้อง
ให้หอดหัวดาบ เหตุบ่เห็นกังกู

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๘

คำว่า ไ้ หมายถึง บ่อย ๆ เนื่อง ๆ เป็นคำซ้ำที่แสดงความรู้สึกอย่างต่อเนื่อง
จากตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่นางอมิตตตามอกพรหมณ์ชูชกว่าหากไม่ไปขอทาสรับใช้มาให้ นางจะ
ไปเที่ยวเล่นกับพวกพรหมณ์หนุ่ม เมื่อนั้นพรหมณ์ชูชกจะต้องเสียใจเพราะความรักและหึงหวง ผู้
แต่งใช้คำซ้ำว่า ไ้ เมื่อต้องการแสดงว่าพรหมณ์ชูชกจะต้องตรอมใจอยู่เป็นเนืองนิตย์หรือตลอด
เวลาเพราะนางอมิตตดาจะนอกใจถ้าไม่ไปขอทาสรับใช้มาให้นาง

เจ้าที่ลูปยังหลัง เสด์ แห่งกุมารทั้งสองอยู่ค้อย กล่าวอิงอ้อยเอาใจ ยังลูกชักกอดคะแสนหา

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๑๓

คำว่า ค้อย หมายถึงบ่อย ๆ เนื่อง ๆ ถึ นักเข้า เป็นคำซ้ำที่แสดงอารมณ์
และความรู้สึก ทั้งยังแสดงถึงการปลอบโยน จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรปลอบ
ประโลมด้วยการลูบแผ่นหลังของลูกทั้งสองด้วยความแผ่วเบาและเอ็นดูยิ่งนักแสดงถึงความรัก
ความผูกพันและอาลัยอาวรณ์อย่างยิ่งของพระเวสสันดรต่อท้าวชาลีและพระนางกัณหาที่ได้ประทาน
แก่พรหมณ์ชูชก

เจ้าอุงจงฟัง คิคำ ยังเสียงขับ กณหาชินาฯ แห่งนางน้อยกัณหา อุปลนคิยา อันจับเข้าวิว่อน จับ
เกียงอ่อนเสียงปมควรภิรมย์ถึงขนาด

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๑๐ : ๒

คำว่า วิว่อน หมายถึงอาการของเสียงซึ่งดังแว่วมาจากที่ไกล ลักษณะของ
สิ่งที่ลอยอยู่บนอากาศ จากตัวอย่างเป็นคำซ้ำที่แสดงถึงความรู้สึกของเจ้าของเสียงที่จับก่อดมอย่าง
เป็นจังหวะด้วยน้ำเสียงที่ชวนให้ผู้ฟังเคลิบเคลิ้ม แสดงให้เห็นว่าคนร้องกำลังร้องอย่างมีความสุขมาก

จากการศึกษาการใช้คำซ้ำในการแต่งมหาวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุป
ได้ว่ามีการใช้คำซ้ำ ๒ ลักษณะ คือ คำซ้ำเพื่อยขยายความหมายของคำในเชิงปริมาณ เช่น ถ้าว ๆ
มูย ๆ ยีว่ว ๆ ชั่ว ๆ เป็นต้น และคำซ้ำเพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึก เช่น ไ้ ๆ ค้อย ๆ

วิว่อน ๆ เป็นต้น การใช้คำซ้ำส่วนมากใช้เครื่องหมายไม้ยมก (ๆ) ตามหลังคำที่ต้องการซ้ำทุกครั้งทำให้คำนั้นมีความหมายหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น เพิ่มปริมาณมากขึ้นหรือสร้างจินตภาพได้ดียิ่งขึ้น

๑.๓ คำซ้อน หมายถึง การนำคำตั้งแต่สองคำขึ้นไปที่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาซ้อนกันโดยไม่มีคำอื่นคั่นในระหว่างคำ บางคำเมื่อซ้อนกันแล้วจะมีความหมายใหม่ แต่บางคำก็มีความหมายใกล้เคียงกับความหมายเดิม ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) มีการใช้คำซ้อน ๒ ประเภท คือ คำซ้อนเพื่อเสียงและคำซ้อนเพื่อความหมาย ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ คำซ้อนเพื่อเสียง หมายถึง การนำคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปที่มีเสียงพยัญชนะตัวเดียวกันซึ่งบางคำมีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาซ้อนติดกัน ทำให้คำนั้นมีสัมผัสไพเราะมากขึ้นและความหมายของแต่ละคำยังคงเดิม ดังตัวอย่าง

เต กุมารา พระกษัตติราช ลูกน้อยนาฏสองสีหนีไปเล่นในโบกขรณิจิไจ้ ๆ ลอยไปเอาดอกไม้กลาง
วัง น้ำอัดคั่งเข้าห้อง มีคำว่า ดยทั้งพี่น้อง จ้องจมไปแล้วแม่ฤา

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๑๒ : ๒

จ้องจม เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ / จ / คือ

จ้อง หมายถึง ทั้ง ดึง เหนี่ยว รั้ง โหน

จม หมายถึง ทรุดลง ฝังอยู่ ไม่ลอย

คำว่า จ้องจม หมายถึง จมลง จมดิ่งลงไปใต้น้ำ ในบริบทนี้พระนางมัทรีคิดว่าท้าวชาติและพระนางกัณหาทรงไปเล่นน้ำแล้วจมน้ำตายไปแล้วจึงไม่กลับมาและเที่ยวหาที่ใดก็ไม่พบ

คจจณติ จักเข้าไปในเดือน เลี้ยงคนเพื่อนกวางทราย วณเนอลิงหลายเต็มป่า ทุกด้านค้ำดวงขวาง
กคคค์ เสือสาวยู่เยย่อน แฮดฮ้ายฮ้องเสียงแจ้ง

กัณฑ์ทศกันท์ แผ่นที่ ๕ : ๒

แฮดฮ้ายฮ้อง เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ / ฮ / คือ

แฮด หมายถึง แรด

ฮ้าย หมายถึง คุร้าย ชั่ว ไม่ดี

ฮ้อง หมายถึง เปล่งเสียงดัง ร้อง

คำว่า แฮตฮ้ายฮ้อง หมายถึงแรดซึ่งเป็นสัตว์ขนาดใหญ่เปล่งเสียงร้องน่ากลัว
ในบริบทนี้หมายถึงแรดที่อาศัยอยู่ในป่าที่ภูเขาวงกตคีรีซึ่งเป็นสัตว์ที่มีนิสัยร้ายร้องเสียงดัง

ท่านจงอยู่คนเดียว พอทำให้เห็นหน้าแม่กำพร้ากินนม พอให้แม่ได้ชมสิ่งชอบ พอให้แม่ลูบไล้โลมขวัญ
กัณฑ์กุมารบั้นต้น แผ่นที่ ๘ : ๒

ลูบไล้โลม เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ล/ คือ

ลูบ หมายถึงเอาฝ่ามือทาบลงแล้วเลื่อนไป

ไล้ หมายถึงฉาบ ลูบ ทา

โลม หมายถึงพุดจาเกลี้ยกล่อม ทำอาการประคองลูบให้รู้สึกว่ามีความรัก
ใคร

คำว่า ลูบไล้โลม หมายถึงประคับประคองเอาอกเอาใจด้วยความรัก ความ
เอ็นดู ปลอบขวัญให้สบายใจ ในบริบทนี้พระเวสสันดรบอกพราหมณ์ชุกกว่าให้รอพระนางมัททิกกลับ
มาจากป่าเพื่อปลอบประโลมท้าวชาลีและพระนางกัณหาให้สบายใจก่อนแล้วจึงค่อยพากุมารทั้งสอง
ไป

เทวดาโย เมื่อนั้นสวนดั่งเทพคามเหสักราทั้งหลาย อันชายยังอยู่ทุกหมู่ไม้ไพรหนา เหมือนดังมี
หัวใจจักแตกจกทะลายเป็นกำสรดบมิได้ เหตุว่าได้ยินเสียงให้แห่งเจ้ากุมารน้อยทั้งสองพี่น้อง อัน
พราหมณ์เฒ่าหากผูกคอต้มเท้าค้อนค้อยดีไป

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๑ : ๒

ค้อนค้อยดี เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ด/ คือ

ค้อน หมายถึงกันหรือไล่ให้ไปตามต้องการ

ค้อย หมายถึงชก ทำให้แตก เช่น ค้อยกันหอย สอยให้หล่นลงมา เช่น ค้อยดอกไม้
ไม้ ค้อยให้หลุดออก เช่น ค้อยหมากเสียมออกจากด้าม

ดี หมายถึงโอบ

คำว่า ค้อนค้อยดี หมายถึงดีไล่ให้ไปตามต้องการ ในบริบทนี้หมายถึง
พราหมณ์เฒ่าชุกใช้เครือเถาวัลย์ผูกมัดท้าวชาลีและพระนางกัณหาให้เดินไปกับตนเมื่อไม่ยอมก็ฉุด
ลากพร้อมกับดีไปด้วย

วจุฉา พาลาว มาครุ หัสา เหมือนคังลูกจัวโคไปแม่ แล่นค้อนแม่กลางทาง อันหนึ่งเหมือนคังลูก
ราชหงส์อันยังอ่อน ฮ้องเฮฮ่อน เหนือเปือกคมนั้นแล ฯลฯ

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๓ : ๒

ฮ้องเฮฮ่อน เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ฮ/ คือ

ฮ้อง หมายถึงเปล่งเสียงดัง

เฮ หมายถึงส่งเสียงดัง เช่นคนหนุ่มมากส่งเสียงอื้ออึง

ฮ่อน หมายถึงแกว่งยักย้ายวนไปวนมา

คำว่า ฮ้องเฮฮ่อน หมายถึงร้องบิณวนไปวนมา ในบริบทนี้หมายถึงลูกหงส์
ที่ยังเล็กบินร่อนอยู่เหนือเปือกคมพร้อมกับส่งเสียงร้องไปด้วย

เชิขร้อมมาค้อนมาฮับยังกูแม่ อันตั้งอยู่ในประเทศนี้พอวิสัยบ่ไกลอาศรมบทศาลา มิคาวี โอกิณณา
เหมือนคังลูกเนื้ออันไปแม่แล่นค้อนแม่กลางทาง ยกหัวหูหางพร้อม แล่นหลั่นอ้อมทุกกาย

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๕

หัวหูหาง เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ห/ คือ

หัว หมายถึงส่วนของร่างกายเหนือคอขึ้นไป

หู หมายถึงอวัยวะสำหรับฟังเสียง

หาง หมายถึงส่วนสุดแห่งลำตัวสัตว์ต่อจากก้นออกไป

คำว่า หัวหูหาง หมายถึงอวัยวะในร่างกายของสัตว์ ในบริบทนี้หมายถึง
การยกหัว หู และหางของลูกเนื้อทรายวิ่งไปหาแม่แสดงอาการดีใจและวิ่งเล่นคลอเคลียอยู่ใกล้ ๆ

ในกาละเมื่อพระสุริเยศแผคผายผัน เสี่ยงฮาดรีวันค้อยฮ่ง สายสุริยะพุงเฮืองฮอง พระอาทิตย์ผาดผายขึ้น
เฮืองฮ่งพื้นนิลบล

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๑ : ๒

แผคผายผัน เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ผ/ คือ

แผค หมายถึงฉายแสงกล้า (แดด)

ผาย หมายถึงไป มา

ผัน หมายถึงหมุน เปลี่ยน แปรไป

คำว่า แผศผายผัน หมายถึงหมุนไป เปลี่ยนไป ในบริบทนี้หมายถึงพระอาทิตย์ที่กำลังส่องแสงสีทองขึ้นจับขอบฟ้าโผล่ขึ้นตอนเช้า เปลี่ยนจากเวลากลางคืนเป็นเวลากลางวัน

อโธ ประการหนึ่ง อันว่าเหลือกลแสงของปิ่นยะใหญ่ ก็บมาต้องได้ต่อมเฮา

กัณท์สักกบรรพ แผ่นที่ ๓

ต้องได้ต่อม เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ต/ คือ

ต้อง หมายถึงถูก สัมผัส กระทบกัน

ได้ หมายถึงคลานไป วิ่งไป ใช้สำหรับสัตว์ เช่น แมงป่องได้ (บุ้งคลาน)

ต่อม หมายถึงบินเฉียดเฉียวไปมาและจับเกาะในบางครั้ง ห้อมล้อมชุมนุมกัน

คำว่า ต้องได้ต่อม หมายถึงกิริยาที่เหลือหรือยุงบินตอมเพื่อจะดูดกินเลือด ในบริบทนี้พระเวสสันดรบอกแก่พราหมณ์ที่เข้ามาขอพระนางมัททีแล้วถามถึงความเป็นอยู่ว่ามีได้อันตรายใด ๆ มารบกวนหมู่ดินเหลือหรือยุงก็มีไ้มาตอมกัด

หตุติ จ อันว่านายช่างสารโคขนาด คังหน้าอาจเอาชัย ข้าศึกไหลหลามหมู่ บัชท์ฮ้อยคู่สงคราม
งาองนางมองอาจควธับเจ้าจอมราชเมื่อเมืองเสนา

กัณท์นครกัณท์ แผ่นที่ ๕ : ๒

งาองนางม เป็นคำซ้อนเสียงพยัญชนะ /ง/ คือ

งา หมายถึงอวัยวะคล้ายฟันที่งอกออกจากปากของสัตว์ มีข้างพลายเป็นต้น

อง หมายถึงโป่งยื่นออกมา ลักษณะที่แอ่งอ

งาม หมายถึงสวย น่ารัก

คำว่า งาองนางม หมายถึงลักษณะของงาข้างที่ยาวโค้งสวยงาม ในบริบทนี้หมายถึงลักษณะของช่างที่มารับพระนางมัททีกลับกรุงสืพิเป็นช่างขนาดใหญ่ งามอาจกล่าวหาญ เกือบชนะสงครามมานับร้อยครั้ง มีงาที่สวยงามจึงเหมาะสมที่จะเป็นพาหนะรับพระนางมัททีกลับกรุงสืพิ

๑.๓.๒ คำซ้อนเพื่อความหมาย หมายถึงการนำคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปที่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาซ้อนติดกันเพื่อให้มีความหมายหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) มีการใช้คำซ้อนเพื่อความหมาย ดังตัวอย่าง

เจ้าก็สถิตย์เหนือแผ่นกระดานเพียงเขียนแนบแทบไปกุดบรรณศาลา สุวณฺณรูปา มีอุปโสมแลโนม
พระนพวาระอันงามคั่งค้ำบ่เศร้า

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๔ : ๒

คำว่า แนบแทบ เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า “แนบ” หมายถึงแอบ
เบียดให้ชิด ทาบติดไปด้วย และคำว่า “แทบ” หมายถึงเกือบ ใกล้ คำว่า “แนบแทบ”
จึงหมายถึงพระเวสสันดรประทับนั่งอยู่ใกล้ประตูดุอาศรมมีวาระผุดผ่องใสเปรียบเหมือนทองคำ

บัดนี้ พระวรบิดาเจ้าฟ้า จักให้เป็นข้อยข้าแห่งพราหมณ์แลนอ

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๑๒

คำว่า ข้อยข้า เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า “ข้อย(ข่อย)” หมายถึง ข้า บ่าว
และคำว่า “ข้า” หมายถึง บ่าว คำว่า “ข้อยข้า” จึงหมายถึง ข้ารับใช้ ข้าทาส บ่าวที่คอยรับใช้เจ้า
นาย ในบริบทนี้หมายถึงท้าวชาติที่พระเวสสันดรประทานให้เป็นข้าทาสของพราหมณ์ชุก

โศ ราชา พระเวสสันดรตระตนพ้อ ตั้งใจต่อโพธิญาณจึงได้ให้เผือข้าเป็นทานทั้งคู่ ขอแก้มหาราช
เจ้าคนปู้ย่ำชาติฉินินทา

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๕

คำว่า เผือข้า เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า “เผือ” หมายถึงสรรพนามบุรุษที่
๑ คือฉัน ข้า ผม เป็นต้น และคำว่า “ข้า” หมายถึงข้าพเจ้า กระผม คำว่า “เผือข้า” จึงหมายถึง
ถึงฉัน ข้าพเจ้า กระผม ในบริบทนี้หมายถึงท้าวชาติซึ่งกราบทูลพระเจ้าสุทนต์ว่าเพราะพระ
เวสสันดรปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจึงได้ประทานตนเองและพระนางกัณหาให้แก่
พราหมณ์ชุกขอพระเจ้าปู้ย่ำทรงเข้าใจและอย่าตำหนิพระราชบิดาเลย

เย เตมิตุกามนติ คนทั้งหลายฝูงใดมักใคร่อยากให้อื่นก็จึงอุมอื่น คนทั้งหลายฝูงใดใคร่ให้อื่น
แม้มาตรว่าต่อนำเมื่อดิใดเมื่อดหนึ่ง ก็บ่คิดค้ำหยาดฮ่าในเนื้อคนทั้งหลายฝูงนั้น

กัณฑ์ทศพร แผ่นที่ ๓ : ๒

คำว่า หยาดฮ่า เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า “หยาด” หมายถึงหลัง หยด
และคำว่า “ฮ่า” หมายถึงทำให้เปียกชุ่ม ใช้สำหรับหมอกหรือฝบ คำว่า “หยาดฮ่า” จึงหมายถึง
หยดน้ำฝนที่ตกลงจากฟ้ามารดที่ตัวคน ในบริบทนี้หมายถึงฝนโบกขรพรรษที่ตกลงมาในที่ประชุม

พระญาติของพระพุทธเจ้า มีความพิเศษคือผู้ใดไม่ประสงค์จะเปียก หยาดน้ำฝนโบกขรพรรษก็จะไม่ติดค้างบนตัวและทำให้บุคคลผู้นั้นเปียกเลย

สัพเพ ราชาโน อันว่าท้าวพระยาสากยราชทั้งมวล เห็นท่าฝนอันนั้นก็บังเกิดคำอัสสรวัยจึงถือว่าบ่ห่อนมีเมื่อก่อนแท้ดีหลี

กัณฑ์ทศพร แผ่นที่ ๓ : ๒

คำว่า จึง เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า "จึง" หมายถึงเห็นเป็นสิ่งอัสสรวัย เห็นเป็นสิ่งที่น่าพิศวงหรือประหลาด และคำว่า "จื่อ" หมายถึงผิดคาด เห็นความคาดหมาย คาดไม่ถึง เช่น "จื่อขนาด" คือคาดไม่ถึงอย่างมาก คำว่า "จึงจื่อ" จึงหมายถึงแปลกใจ ประหลาดใจ ไม่เคยเจอหรือพบเห็นเหตุการณ์อย่างนี้มาก่อน ในบริบทนี้กล่าวถึงพระราชาชาวสากยะทั้งหลายเมื่อเห็นความพิเศษของฝนโบกขรพรรษที่ไม่ติดค้างบนตัวของผู้ที่ไม่ปรารถนาจะเปียกก็เกิดความประหลาดใจเพราะไม่เคยปรากฏมาก่อน

จมา เสดิ เจ้าถิ่นนอนอยู่เหนือแผ่นดินดวยมีสาด ใบไม้ภาคของหลัง ชาดเวท นมสุตติ ก็น้อมนมัสการไหว้บั้งชาติแปวไฟอันเหลือืองเอื้องเอื้อ

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๒

คำว่า ภาคของ เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า "ภาค" หมายถึงปู พาด และคำว่า "ของ" หมายถึงรอง รับ ประจำ ถัดกันลงมา คำว่า "ภาคของ" จึงหมายถึงปู รองรับ ทำให้ราบไปกับพื้น ในบริบทนี้หมายถึงปูนอน ใช้ใบไม้ปูเป็นที่รองนอน

ในกาละเมื่อเจ้าเกิดมา อสขุชิตฺวา เจ้าก็บ่ข้องหาในโลกธรรมคำมกมากบ่ขาด อสขุชิตฺวา พระบาทเจ้าบ่เข้าสู่อำนาจแห่งมัจฉะธรรมตัวใดตัวหนึ่ง

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๘

คำว่า ข้อง เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า "ข้อง(ข้อง)" หมายถึง ติด เกี่ยวพัน และคำว่า "คา" หมายถึง ค้างไว้ ติด ติดอยู่ คำว่า "ข้องคา" จึงหมายถึง ติดอยู่ วนเวียนอยู่ในโลก ในบริบทนี้หมายถึงพระเวสสันดรไม่ติดอยู่ในทรัพย์สมบัติคือไม่มีความตระหนี่ถ่วงพันความตระหนี่ทั้งปวง

แม็กก็อวอนไหว้นางไทยฟากฟ้า แม็กก็อปราดนาขอให้ได้เห็นลูกกำพร้าสายสมร นอนคอน ๆ เป็นดั่ง
สองพิมพ์าแม่มาปากเว้า

กัณจน์ครกัณท์ แผ่นที่ ๕ : ๒

คำว่า ปากเว้า เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า “ปาก” หมายถึงพูด เจริจา
และคำว่า “เว้า” หมายถึงพูด กล่าว คุย คำว่า “ปากเว้า” จึงหมายถึงพูดคุยกัน ปรีกษาหรือถาม
ไต่ทุกข์สุขของกันและกัน ในบริบทนี้พระนางมัททีบอกท้าวชาลีและพระนางกัณหาว่าทุกคืนพระ
นางจะคิดถึงกุมารทั้งสองตลอด แม้เวลานอนก็เหมือนมีลูกทั้งสองนอนเป็นเพื่อนคุยอยู่ด้วย

ฝูงหมู่คนหมิพหาก็ซื้อเข้มนัมาทา ซื่ออุปมาทาคคือว่างามกะดัดเอ๊ะแล้วจายมาทา พากันมาสู่ดาว
แหนแท้ท้าวเมื่อเมือง อารณเืองทุกสิ่ง ผัวตันยั้งชอลวย อารณบายยออื่น ประณมมือไหว้วันทา

กัณจน์ครกัณท์ แผ่นที่ ๑๒ : ๒

คำว่า ยออื่น เป็นคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำว่า “ยอ” หมายถึงยก ยกขึ้น
เชิดชู ชม พูดให้ถูกใจและคำว่า “อื่น” หมายถึงกิริยาหรืออาการที่เหยียดหรือเหลื่อมล้ำออกไป
ส่ง มอบ เช่นยื่นบัญชี ยื่นฟ้อง คำว่า “ยออื่น” จึงหมายถึงยื่นให้ ยกถวาย ในบริบทนี้หมายถึง
ชาวเมืองพากันนำเครื่องอาภรณ์มาถวายพระเวสสันดรหลังจากสืกจากการบวชเป็นดาบส

คจฺณนติ จักเข้าไปในเถื่อน เลี้ยงคนเพื่อนกวางทราย วนเนื้อลิงหลายเค็มป่า ทุกด่านด้าวดงขวาง
กคฺคฺ เตือสาองอยู่ชะย่อน แหตธ้ายฮ้องเสียงแจ้ง

กัณท์ทานกัณท์ แผ่นที่ ๕ : ๒

ด่านด้าวดง เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ด่าน หมายถึงแดน เขต

ด้าว หมายถึงเขต แดน แวันแคว้น ป่า

ดง หมายถึงป่า ป่าสูง ป่าทึบ

คำว่า ด่านด้าวดง หมายถึงป่าอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ชนิดต่าง ๆ ในบริบทนี้
หมายถึงภูเขาวงกตคีรีที่พระเวสสันดรจะเข้าไปอาศัยอยู่

ชูชโกปี เมื่อนั้นสวนดั่งฉิมณฑราหมณัมนับไว้ ผูกได้แล้วเล่าตีไป ตามทางฮ่อมเหวหาด มั่นพลาด
ล้มเหนือดินดั่งคิคุบคิคาบ ในที่ป่าชวญะนัง

กัณท์กุมารบันปลาย แผ่นที่ ๗ : ๒

คำว่า ซ่อมเหวหาด เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ
ซ่อม หมายถึงช่อง ทาง ร่อง เช่น ซ่อมน้ำ หมายถึงร่องน้ำ
เหว หมายถึงช่องลึกลงไปในภูเขา
หาด หมายถึงเนินทรายที่ลาดลงไปในน้ำ ที่ซึ่งดินเงินเป็นเนินทรายอยู่กลางน้ำ
 จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่แสดงชื่อของสถานที่คือเส้นทางที่ใช้เดินในป่า
 ในบริบทนี้หมายถึงเส้นทางเดินที่พราหมณ์เผ่าชุกพาสองกุมารคือท้าวชาติและพระนางกันหาเดิน
 ออกจาก ภูเขาเวงกตคีรีเพื่อจะกลับไปยังบ้านของคนซึ่งต้องผ่านทั้งภูเขา เหวและแม่น้ำ

เทพบุตร อ้าวเทพบุตรทั้งหลายฝูงนั้น โอโโลกุวา ก็ถึงอุยงเวลากาละ ญตุวา ผู้ด้วยคิดว่ากาลบัด
 ทัดนี้ ค่อมพอดี รัชมีพระจันทร์ผาดม่ง ทุกที่ป่องหนทาง แก้วราชมัทที อุปคจณีสู ก็หลีกฝีกหนีแล
 กัณจัมมัทที แผ่นที่ ๔ : ๒

หลีกฝีกหนี เป็นคำซ้อนความหมายที่ประกอบด้วยคำ ๓ คำ คือ
หลีก หมายถึงหลบจากที่เดิม เลี่ยง ขยับไปให้พ้นที่เดิม
ฝีก หมายถึงหลีกไป เลี่ยงไป
หนี หมายถึงไป หลบไป หลีกไป พ้นไป
 จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่เทวดาแปลงกายลงมาเป็นเสือและสิงโตนอนขวางทาง
 พระนางมัททีไม่ให้กลับไปถึงอาศรมก่อนพระอาทิตย์ตกดิน เมื่อพระจันทร์ส่องแสงเป็นเวลาค่ำแล้ว
 เทวดาทั้งหลายจึงเปิดทางให้พระนางมัททีกลับไปยังอาศรมแล้วจึงกลับสวรรค์

ประการหนึ่ง พระรัสติเจ้าทั้งสองก็ยังคอยเสี่ยงชีวิตติดกับด้วยเพียรไปบ่ขาด ประการหนึ่งลูกไม้หาด
 ห้วยมัน ยังมีมากปล้ำปากสัง จัสา จ เหลือกควายผ่นหลุ่มฟ้า ก็บ่มาเบียดเบียนหน้าพระเมือง อุปเปม
 งูเหลือมเหล่าไค้เค่าเข้าใกล้แล้วแลหนีไปไกล วเน ในคองไพรป่ากว้าง เป็นที่อยู่แสดช้างหมู่เสือ หมิ
 หีสา ควายเขายีก็บ่มาอาวีกระทำโทษแก่ท้าวผู้สร้างโพธิสมภารแลปู่เอย

กัณจัมหาราช แผ่นที่ ๑๐

คำว่า คองไพรป่า เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ
คอง หมายถึง ป่า ป่าสูง พง ไพร
ไพร หมายถึง ป่า
ป่า หมายถึง ดินแดนที่เต็มไปด้วยต้นไม้ คอง
 จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่เหมือนกันซึ่งเป็นชื่อของสถานที่คือป่า
 ที่ภูเขาเวงกตคีรีอันเป็นที่อยู่ของพระเวสสันดรและพระนางมัทที ซึ่งเป็นป่าที่กว้างใหญ่มีต้นไม้สูง

ใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่อยู่ของสัตว์น้อยใหญ่หลายชนิดทั้ง ช้าง หมี เสือ สิงโต และนก
เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผลไม้ชนิดต่างๆ อยู่เป็นอันมาก

แมกก็ร้องไห้ฮ้อนเฮหา ทุกหนผาหาคห้วย ทุกปากถ้ำด้วยแลสาวเขา ทุกแถวเขาเถื่อนถ้ำ ทุกย่านน้ำแล
เหวหิน สุดภูปีนลงหล่ม สุดที่ขุมเขาฮาบ สุดจอมคอบลงถ้ำ แต่เค้าท่าคำเดิงสววย

กัณฑ์นครกัณฑ์ แผ่นที่ ๔

คำว่า ผาหาคห้วย เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ผา หมายถึงหิน ภูเขา ทางตัดเป็นแนวคั้งชันของภูเขา หน้าผา

หาค หมายถึงเนินทรายที่ลาดลงไปในน้ำ ที่ซึ่งคั้งชันเป็นเนินทรายอยู่กลางน้ำ

ห้วย หมายถึงลำน้ำที่ไหลจากเขาและลำธาร ใหญ่กว่าลำธาร เล็กกว่าแม่น้ำ

จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่หมายถึงชอกภูเขาหรือลำธาร ในบริบท
นี้หมายถึงสถานที่ที่พระนางมัททีก่อเกิดตามหาท้าวชาลีและพระนางกัณหา

คำว่า เขาเถื่อนถ้ำ เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

เขา หมายถึงภูเขา

เถื่อน หมายถึงป่า ป่าเถื่อน

ถ้ำ หมายถึงช่องที่เป็นโพลงลึกเข้าไปในดินหรือหิน

จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่หมายถึงภูเขาหรือถ้ำที่มีอยู่ตามภูเขาซึ่ง
พระนางมัททีกได้เที่ยวค้นหาท้าวชาลีและพระนางกัณหา

ราชมัททีกมีมือขอเกาะเกี่ยวเหนี่ยวเอาลูกไม้ห่มัน ทั้งเสียมขุดมันอันคนปลดอด เข้าน้ำสออดสบดี

กัณฑ์วนปเวศน์ แผ่นที่ ๑๑ : ๒

คำว่า เกาะเกี่ยวเหนี่ยว เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

เกาะ หมายถึงคั้งลงมา เหนี่ยวโน้มลงมา เช่นเอาคั้งขอเกาะหมากพร้าว

เกี่ยว หมายถึงคั้งให้ขาดด้วยเกี่ยว เช่น เกี่ยวข้าว

เหนี่ยว หมายถึงรั้งมา คั้งมา โน้มมา

จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่แสดงวิธีการเก็บผลไม้ของพระนาง
มัททีกด้วยการใช้ขอเกี่ยวคั้งลงมา

เหตุคั้งนั้นนกลุ่มนี้จึงได้ชื่อว่าปชานันทา แลนกกทั้งหลายฝูงนั้น เจียรข้อมอ้องขานขันแข่งกันไปมาด้วยเสียงอันเกลี้ยงกลมควรภิรมย์ชมชื่นยินดี

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๗ : ๒

คำว่า อ้องขานขัน เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

อ้อง หมายถึงเปล่งเสียงดัง ร้อง

ขาน หมายถึงกล่าว เอ่ย พูดตอบ

ขัน หมายถึงกิริยาร้องด้วยความดีใจ หรือความคะนองของสัตว์มีปีก เช่น ไก่

และนกบางชนิด

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่แสดงพฤติกรรมของนกที่มีจำนวนมากจะร้องรับกันด้วยเสียงอันดัง ในบริบทนี้หมายถึงหมู่ชนที่ชื่อว่าปชานันทาที่มาส่งเสียงร้องอันไพเราะกล่อมพระเวสสันดรทุกวันในทิศอุดร

โย ชโน อันว่าผู้ใดเข้าไปฮอดจอดถึงยังปะเทศที่นั่น น วินุติ ก็บได้คิดยากลำบาก อืดอยากด้วยอาหารแลประเทศนั้นเคียดระคาบไปด้วยไม้อันเกินหมาก มีผลหลากหลายประการ ของหอมหวานมีทุกภาคนั้นแลเนา

กัณฑ์มหาพน แผ่นที่ ๕ : ๒

คำว่า ฮอดจอดถึง เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ฮอด หมายถึง ถึง เช่น “มาฮอด” หมายถึงมาถึง

จอด หมายถึงหยุด

ถึง หมายถึงถึง ถึง

จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่แสดงอาการไปถึงจุดมุ่งหมายตามที่ตั้งใจ ในบริบทนี้หมายถึงบุคคลที่เดินทางไปถึงป่าที่ภูเขาวงกตคีรีอันอุดมสมบูรณ์ จะไม่ต้องกังวลกับอาหารเพราะมีผลไม้หลายชนิดล้วนมีรสหอมหวานอร่อย

เจ้ากัณูหนังสือ อันท่านหากเถือลอกปอกออกทั้งเล็บ เก็บจับไว้เป็นผ้าสังฆาฏิ ฉมา เสดิ กัณออนอยู่เหนือแผ่นดินคายขมิ้นสาค ใบไม้ลาดเลียนปู นมสุตติ กัณ้อมไหว่บ่ขาด ยังชาติเปลวไฟอันเหลือืองเอื้องเฮื้อ เผื่อใส่ใจว่าอยากเกิดเมืองพรม

กัณฑ์มหาพน แผ่นที่ ๕ : ๒

คำว่า เถื่อลอกปอก เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

เถื่อ หมายถึงเชือดลงไปแรง ๆ ด้วยมีด

ลอก หมายถึงเอาเปลือกหรือผิวออกมาเป็นแผ่น ๆ

ปอก หมายถึงเอาเปลือกหรือสิ่งที่ห่อหุ้มออก

จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่แสดงการลอกออก ในบริบทนี้หมายถึงเครื่องนุ่งห่มของญาติที่พระเวสสันดรนุ่งนั้นทำมาจากหนังเสือที่ลอกออกมาแล้วทำเป็นผ้านุ่งผ้าห่ม ผู้แต่งใช้คำซ้อนความหมายทำให้ความหมายของคำชัดเจนยิ่งขึ้น

คำว่า ลาดเลียนปู เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ลาด หมายถึงทำให้เรียบ ทำพื้นผิวข้างบนให้ราบเสมอกัน

เลียน หมายถึงจัดให้เป็นแถว

ปู หมายถึงวางแนบติดกับพื้น เช่น ปูสาด ปูเสื่อ

จากตัวอย่างเป็นการใช้คำซ้อนความหมายที่แสดงการปูสาด ในบริบทนี้หมายถึงพระเวสสันดรเมื่อมาถึงภูเขาวงกตศิริกัณฑ์เป็นญาตินุ่งหนังเสือ นอนบนพื้นดินที่ไม่มีเครื่องปูสาด ต้องใช้ใบไม้เป็นเครื่องปูนอน

กียาอันฮามาอยู่ในสถานที่นั้น ประหม่าว่าได้ ๘ เดือนมาฮอด ก็บ่มมอดด้วยอันใด ท้อมีหัวใจ
อันเต็มไปด้วยโศก เหตุเขาเคยได้บริโภคน้ำจาวสวาทะสาถิ ของกินดีเดียวระดาบ สะพาดเหนือไค
คำ ปุทุเพ ในกาละเมื่อก่อน บัดนี้ เขามาเสวยลูกไม้ผ่นต่างอาหาร มีลูกผลหวานสุดขนาด มีทั้ง
ดวงกล้วยกาเดียงฮอง

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๖ . ๒

คำว่า กาเดียงฮอง เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

กา หมายถึงปู พาด

เดียง หมายถึงจัดเรียงเป็นแถว

ฮอง หมายถึงรอง รับ

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่แสดงการปูเพื่อรองรับหรือทำให้เป็นภาชนะ ในบริบทนี้หมายถึงการใช้กล้วยเป็นภาชนะรองหรือใส่ผลไม้แทนถาด

ฝูงสาวฮามหนุ่ม เที่ยวย่อมเฝ้าทุกวัน เพียรรักษาจอมธรรม์ทุกเมื่อ หน้าค่างเอื้อชะสอน จามรี
ไควกวัดแคว่ง บั๊อู้ก็ฮ้อยแห่งหางนกยูง พร้อมทั้งฝูงวิวาด สะพาดแคว่งชัยเขวา

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๑๐ . ๒

ไกวกวัดแกว่ง เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ไกว หมายถึงแกว่ง

กวัด หมายถึงวัด สะบัด ใช้คู่กับไกวหรือแกว่ง

แกว่ง หมายถึงไกวไปมาไม่อยู่กับที่

คำว่า ไกวกวัดแกว่ง หมายถึงโบกสะบัดไปมา ในบริบทนี้หมายถึงข้าราชการบริหารโบกแสจามรีได้ยุ่งและแมลงต่าง ๆ ไม่ให้บินเข้ามาตอมพระกุมารทั้งสอง คอยรักษาไว้ตลอดเวลา

อห้ กันว่ากัณหา ยังพระวรปิตดาจกบให้เสียกหาถึง๒ ทีแล คิดคะนังคังนั้นแล้ว อุดฺตริตฺวา ออกมาบ่ซำกัมน้ำค่อบาทาแห่งพระวรปิตดาเบื่องซ้าย อิงพีอ้ายชาลี ดวงศรีงามชะพาด น้ำดาหยาดไหลตก คือคำทุกขัตถ์คือ บัดหัดนี้ตั้งจักได้เป็นข้อแห่งพราหมณ์แลนา

กัณท์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๑๒ : ๒

คำว่า หยาดไหลตก เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

หยาด หมายถึงหลัง หยด

ไหล หมายถึงเลื่อนไป เคลื่อนที่ไปอย่างของเหลว เช่น น้ำ

ตก หมายถึงพลัดตก หล่นลง

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่แสดงอาการร้องไห้จนน้ำตาไหลออกมา ในบริบทนี้กล่าวถึงพระนางกัณหาร้องไห้เสียใจที่พระเวสสันดรได้ประทานตนเองและท้าวชาลีให้เป็นทาสของพราหมณ์ชุก

ชุกโกปี เมื่อนั้น สวณคังฉิมณพราหมณ มั่นได้แล้วยังลูกแก้วพระกษัตติ ปวิสิตฺวา เข้าไปโดยพะลันวนคุมพี สุ่มคุมป่าไม้แลหนามคิน สันทฺวา กัดเอาเครือเขาแข็งทนเดหิ ด้วยเขี้ยวแล้วแลนำมา พนฺธิตฺวา ผูกมัดฮัดพันระนัง หตุถิ ยังแขนเบื่องขวาแห่งท้าวพระชาลีฮัดกับแขนเบื่องซ้ายแห่งนางกัณหา

กัณท์กุมารบันปลาย แผ่นที่ ๑

คำว่า ผูกมัดฮัด เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ผูก หมายถึงมัด รัดด้วยเชือก

มัด หมายถึงผูกเข้าด้วยกัน ผูกให้แน่น

ฮัด หมายถึงรัด พันหรือมัดให้แน่น

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่หมายถึงการผูกเข้าด้วยกันให้แน่น ไม่ให้หลุด
ในบริบทนี้หมายถึงพราหมณ์ชุกใช้เลาวัลย์ผูกมัดท้าวชาติและพระนางกันหาไว้ด้วยกันไม่ให้หลุด
หนีไป

อหิ อันว่าผู้ขำนี้ น ปสุตมิ ก็ไม่เห็นจอมธรรมชาติของอาณานัญเทียบคน คำกังวลมีมากหาก
สนเทห์ เชน นิหตา สัตว์โคหากมาเห็ดบาปขบเคี้ยวคาบไปกิน แล้วก็ข้าฤา สกุนา ค้นว่านก
ทั้งหลาย อันอยู่กลางไพรในถือน ก็บินละเลื้อยไปมา

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๑๓

คำว่า ขบเคี้ยวคาบ เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ขบ หมายถึงกัด เช่น เสือขบ หมายถึงเสือกัด เอาฟันบนฟันล่างกัดเข้ากันเพื่อ
ให้แตก

เคี้ยว หมายถึงบดให้แหลกด้วยฟันส่วนมากกว่า หย้า

คาบ หมายถึงเอาปากหรือสิ่งที่มีลักษณะคล้ายปากบงคับไว้

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่หมายถึงการกัดแต่ยังไม่ถึงกับกินหรือกลืนลง
ท้อง ในบริบทนี้กล่าวถึงพระนางมัทรีที่คร่ำครวญหาท้าวชาติและพระนางกันหาและคิดว่าอาจจะถูก
สัตว์ร้ายคาบไปกินเป็นอาหารแล้วก็ได้

ลูทโก อันว่านายพรานเนื้อทั้งหลายบายเอาหอก คาบ อาวุธปฏิกิปิควา แวดวงของเขายังเนื้อทั้งหลาย
ในป่า วาคราหิ ด้วยนางเนื้อทั้งหลาย ปาเตควา ให้ตกไปในชุมอันตนหากตกแต่งเดาตา วิโกสมานา
ฮ้องเ็นป่ายังกันว่า เขาจงฆ่าแทงเขายังเนื้อตัวสัตว์ที่ด้วยหอกดวงกล้าพร้าดวงคม

กัณฑ์ขัณฑ์ แผ่นที่ ๑.๒ - ๒

คำว่า ฮ้องเ็นป่า เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

ฮ้อง หมายถึงร้อง เปล่งเสียงดัง การร้องเรียกคนที่อยู่ไกลออกไปเพื่อบอกให้
ทราบเรื่องราวตามวัตถุประสงค์หรือเพื่อแจ้งให้ทราบ

เ็น หมายถึง การเรียกถามว่ามีใครอยู่ไหม การเรียกหรือชักชวนคนอื่นให้ไปทำ
กิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยกัน

ป่า หมายถึง การประกาศเพื่อแจ้งให้ทราบเรื่องราวต่างๆ

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่แสดงการพูดหรือการกล่าว ในบริบทนี้กล่าวถึงตอนที่นายพรานเนื้อร้องเรียกกันให้เลือกฆ่าเนื้อตัวที่ฮ้วนพีซึ่งตกลงไปในหลุมที่ขุดล่อไว้ ซึ่งการล่าสัตว์ของนายพรานบางครั้งต้องตะโกนเสียงดังเพื่อให้เพื่อนที่ไปด้วยกันได้ยินเสียงของตน

ประการหนึ่ง โย เวสฺสนฺตโร อันว่าเจ้าพระยาเวสสันดรคนใด คต อาสิ เป็นที่เข้าไปสู่หาแห่ง
 ฅากคณขอทั้งหลายสวนคินว สาคโร เหมือนดั่งน้ำสมุทร อันเป็นที่ไหลไปแห่งแม่น้ำน้อยทั้งหลาย
 ประการหนึ่ง อุทฺธูปมํ อุปมาคังสระอันใหญ่ กลฺยาณคิฏฺฐํ มีทำอันสาบเสียงเพียงงาม

กัณฺฐชฺชก แผ่นที่ ๑๐ ๒

คำว่า สาบเสียงเพียง เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

สาบ หมายถึงราบ เรียบ เสมอ พื้นไม่มีลุ่ม ๆ ดอน ๆ

เสียง หมายถึงเรียง เคียงกัน

เพียง หมายถึงพอ เท่า เสมอ

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่บอกลักษณะทำน้ำที่ราบเสมอเป็นแนวเดียวกัน สวยงามและสามารถลงไปอาบหรือกินได้อย่างง่ายดาย ผู้แต่งใช้คำซ้อนความหมาย ๓ คำเพื่อให้ข้อความมีความไพเราะและความหมายมีน้ำหนักชัดเจนมากขึ้น

ประการหนึ่ง จกฺขุณิ อันว่าพระนครทั้งสองแห่งพระราชมารดาแห่งเผือข้า ก็ถ้อยสู่ใสแจ้ง ไปได้
 สูญเศร้าแหม่มวักก็ข้าฤา

กัณฺฐฉัดคิยฺ แผ่นที่ ๖

คำว่า สู่ใสแจ้ง เป็นคำซ้อนความหมายที่มี ๓ คำ คือ

สู่ หมายถึงรุ่ง สว่าง สุกใส แจ้ง ชัด

ใส หมายถึงสว่าง กระจ่าง สะอาด

แจ้ง หมายถึงกระจ่าง สว่าง ชัด

จากตัวอย่างเป็นคำซ้อนความหมายที่บอกลักษณะของดวงตาที่ยังสามารถมองเห็นได้เป็นปกติไม่บวมหรือเกิดโรคที่เกี่ยวกับนัยน์ตาทำให้มองไม่เห็น ในบริบทนี้พระเวสสันดรถามถึงความเป็นอยู่และสุขภาพของพระมารดาต่อพระเจ้าสุทนต์

จากการศึกษาการใช้คำซ้อนในมหาวงศ์สันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่ามีการใช้คำซ้อน ๒ ลักษณะ คือคำซ้อนเพื่อเสียง เช่น จ่องจม แสดฮ้ายฮ้อง ค้อนค้อยดี ลูกไล่โลม หัวหูหาง งามอนงาม เป็นต้น การใช้คำซ้อนเพื่อเสียงเป็นการนำคำที่มีเสียงพยัญชนะตัว

เดียวกันมาซ้อนคิดกันทำให้คำนั้นมีเสียงสัมผัสไพเราะยิ่งขึ้นส่วนความหมายของแต่ละคำยังคงเดิม และคำซ้อนเพื่อความหมาย เช่น แบนแทบ ซ้อยซ้ำ หยาดอำ ข้องคา ปากเว้า เมียนมัด ดงไพรป่า หลีกผึกหนี เขาเถื่อนถ้ำ ส้อมเหวดหาด ค่านค้าวดง ฮ้องขานขัน เดือลอกปอก ลาดเลียนปู เป็นต้น การใช้คำซ้อนเพื่อความหมายเป็นการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาซ้อนกันทำให้มีความหมายหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๔ คำหลากหลาย หมายถึงการใช้คำหลายๆ คำที่มีความหมายเหมือนกัน ใกล้เคียงกัน หรือแทนกันได้บริบทเดียวกัน เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมซ้ำ ๆ หรือเพื่อความไพเราะและมีความหมายหนักแน่นขึ้น การใช้คำหลากหลายในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) พบว่ามีหลายประเภทได้แก่ คำหลากหลายเรียกชื่อบุคคล คำหลากหลายที่หมายถึงการพูดและคำหลากหลายที่หมายถึงป่า ดังนี้

๑.๔.๑ คำหลากหลายเรียกชื่อบุคคล หมายถึงการใช้คำหลาย ๆ คำเรียกชื่อของบุคคลคนเดียวกันในบริบทที่ใกล้เคียงกันแทนการใช้คำเดิมเพื่อไม่ให้เป็นการซ้ำซากโดยการเปลี่ยนคำเรียกชื่อไปตามความหมายในบริบทที่ปรากฏ ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน มีการใช้คำหลากหลายเรียกชื่อบุคคลดังต่อไปนี้

๑.๔.๑.๑ การหลากหลายคำเรียกชื่อพระเวสสันดร หมายถึงการใช้คำหลาย ๆ คำเรียกชื่อของพระเวสสันดรโดยเปลี่ยนไปตามความหมายในบริบทที่ปรากฏ ซึ่งแต่ละชื่อส่วนแสดงเกียรติคุณและบุญบารมีของพระเวสสันดรทั้งสิ้น ดังตัวอย่าง

เมื่อมหากษัตริย์รชสี พิจารณายังโทษแล้วเลโจทก์ยังพระราชมัททีด้วยวณะคติมีประหมาดท่อนันแลสา มหุที สวณังนางแก้วราชมัททีศรีภษัตรีย์ หทยา เลยแค้นคังใจหังบดี เพื่อว่าได้ยินยัง มหาสัคครฤดี สันทานาว่าตัวผิด จักถวายยังกิจคดีนิรมิต แก่บุพพิเตเจ้า อาห กล่าววาทะ ข่า โหวมหารชสี ข้าน้อยน้องมัททีได้มาด้วยกิเลสคณหารธรรม กรรมอันจักให้หม่นหมองคลองสีลา วินาสแก่พระบาทเจ้า สักอัน ทุสสุปิโน นิรมิตคำผินบดิอันข้าน้อยมัททีหากเห็นเป็นละมุขทุกขขนาดบาดหัวใจยิ่ง จึงเข้ามากรมพนบพระราชสมภาร เพื่อถวายยังนิมิตเชิงบุพพิเตเจ้า ดิหสิ

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๓

ในบริบทนี้มีคำหลากหลายชื่อพระเวสสันดร ๖ คำแต่ละคำมีความหมายเชิงยกย่อง ดังนี้

มหากษัตริย์รชสี หมายถึง กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลายผู้มาบวชเป็นฤาษี

มหาสัตว์สรี หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าถือบวช
เป็นฤาษีประพฤดิพรหมจรรย์

มหารัสนี หมายถึง พระฤาษี หรือพระดาบสผู้เป็นใหญ่หรือผู้บำเพ็ญพรต
ด้วยอุทิศสาหัสอันยิ่งใหญ่

บุพพิเตเจ้า หมายถึง พระกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่

พระบาทเจ้า หมายถึง พระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจ เป็นที่เคารพของประชาชน
ทั่วไป

พระราชสมภาร หมายถึง พระมหากษัตริย์

ชูกโ เมื่อเน้นบั้นฉิณพราหมณ์ จักถวายเหตุอันตนมาอาห ก็กล่าวว่า ข้าไหว้**บรมนาถชาตวงศา**
กษัตตาแก่นเหง้า ข้าแต่เจ้ามาหา**บุรมบุพพิตร**ติดกับประโยชน์ บ่ได้มาสำแดงโทษแก่**พระภูบาล** ข้าแต่
ขอรราชทาน**เชิงสมเด็จมหาราชเจ้า**ก็ข้าแต่ เมื่อเน้นบั้นฉิณพราหมณ์ จักถวายยังเหตุอันตนมาแก่
เวสสันดรราชโดยพะลัน มันจักสำแดงมหันตะมะโนพาริชาตสย ให้แจ้งแก่**เวสสันดร**ระวรรหมิก
ราชา ด้วยสาครูปมา อาห จึงกล่าวว่า ยถา วารวโ ปุโร สพุพกาล น ดังนี้เป็นต้น

กัณฑ์กุมารบ้นต้น แผ่นที่ ๑ - ๑ : ๒

ในบริบทนี้มีคำหลากหลายชื่อพระเวสสันดร ๑ คำ แต่ละคำมีความหมายเชิงยกย่อง ดังนี้

บรมนาถชาตวงศา หมายถึงบรมนาถชาตวงศาผู้สืบเชื้อสายเผ่าพันธุ์ที่เป็นที่
พึ่งยิ่งใหญ่ของคนทั่วไป

กษัตตาแก่นเหง้า หมายถึง ผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์เป็นต้นวงศ์ของกษัตริย์

บุรมบุพพิตร หมายถึง บรมบุพพิตรพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด

พระภูบาล หมายถึง พระราชาผู้ทรงรักษาแผ่นดิน

สมเด็จมหาราชเจ้า หมายถึง พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ กษัตริย์ผู้มีอำนาจแผ่ไปไกล

เวสสันดรราช หมายถึง พระเวสสันดรผู้เป็นพระราชา

เวสสันดรระวรรหมิกกราชา หมายถึงพระเวสสันดรทรงเป็นพระราชาผู้
ประกอบด้วยธรรมอันประเสริฐ

นางพระยาได้ยินคำท้าวกล่าวดังนั้น จึงบอกข่าวสาสน์แก่**พระยา**ว่าดังนี้ นุน ตว ข้าไหว้**บุพพิเตเจ้า**
พระอยู่เกล้าหัวขวัญ เนื้อเนืองน้นเหลือแหล่ ทุกแห่งค้ำวเดินมา ขยยังในไวยหานสะพัง เพื่อจัก
ดูकिनยังน้ำ ควิ อันว่า**พระจอมไครหน่อ**ให้ บิดาว่า ได้ยินยังเสียงราชสีห์ฮ้องคิน เสือโคร่งคินนัน
เนือง เสือเหื่องวงเวดล้อมเต็มไพร หัวใจข้าจักแตกจกทำลาย เพราะเนื้อฮ้ายมาเบียดเบียน ข้ากระทำ
เพียรมาคิค่อยๆ ก็จึงมาฮอดสร้อยสลา บัดนี้**พระเจ้าอยู่หัว**หากจงใจเบียดเสียดดาซังผู้ข้า ว่าเหล่านชู้

จากพระเมือง พระบุญเอืองเจ้าฟ้า จ่งมาฟังถ้อยคำแห่งข้าน้อยมัททินีเทอญ ผิดว่าข้ายังจงใจต่อ คึดฮ้าย ต่อทิพยาธร พนजरพรานป่า คู้วเหล่นหลากหลายประการกะทำมิจจารอันบ่เป็นบุญคุณ โสภเสรว้าข้า น้อยเจ้ามัททิ ขอสัจจะคอมพระจอมเกล้าผู้เป็นเจ้าเป็นผัวคั่งว่าข้าเหล่นซู้แท้คึดหลิ

กัณฑ์มัททิ แผ่นที่ ๘ : ๒ - ๕

ในบริบทนี้มีคำหลักชื่อพระเวสสันดร ๘ คำ แต่ละคำมีความหมายเชิงยกย่อง ดังนี้

พระยา หมายถึงพระมหากษัตริย์ต่อมาถูกนำมาใช้เป็นบรรดาศักดิ์ข้าราชการ ผู้ใหญ่สูงกว่าพระ ต่ำกว่าเจ้าพระยา จากตัวอย่างนี้ หมายถึง พระเวสสันดรที่เป็นกษัตริย์ของเมือง สีพี

พระอยู่เกล้า หมายถึง กษัตริย์ที่เกิดขุนเหนือหัวประชาชน

พระจอมไตรหน่อไ้ หมายถึง พระมหากษัตริย์ที่เป็นเชื้อสายของกษัตริย์ผู้ครองโลกทั้ง ๓ คือ พรหมโลก เทวโลก และมนุษย์โลก

พระเจ้าอยู่หัว หมายถึง คำเรียกพระเจ้าแผ่นดิน

พระเมือง หมายถึง กษัตริย์ผู้ครองเมือง

พระบุญเอืองเจ้าฟ้า หมายถึง พระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการมาก

พระจอมเกล้า หมายถึง กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่

อห้ พระยาอินทร์คะนิงในใจดังนี้แล้ว คินนางแก้วแก่เจ้ารัสสีจักถิลามือสู่ชั้นฟ้า เจ้าก็อ้วยหน้าทูล คาถาวา ทหามิ ดังนี้เป็นเค้า ข้าไหวพระภูมิแก่นเหง้า ตนเป็นเจ้าแก่ชาวสีพี อันว่าเจ้ามัททิขึ้นซ้อย ดูเป็นสร้อยโสภางามสุดดล้าเลิศกว่าสาวสวรรค์เป็นเมียขวัญแก่นเหง้า ข้าจักคินน้องเจ้าคินชม อันอุดมแลประเสริฐ ให้เลิศแล้วแทนทาน พระภูบาลยอดสร้อย ข้าขอคินนางน้อยนาฏราชมัททิก็มีแล มัททิ จ อันว่าราชมัททิ ศรีใสงามยะแย้มๆ สองฝ่ายแค้นเปรียบผิวคำ สองดาดาคีคาบถือดาชายนางสายใจคนวิเศษก็ควรแก่เจ้าพระยาเวสสันดรแล

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๘ : ๒

ในบริบทนี้มีคำหลักชื่อพระเวสสันดร ๓ คำ แต่ละคำมีความหมายเชิงยกย่อง ดังนี้

เจ้ารัสสี หมายถึง พระฤาษีหรือดาบสผู้ยิ่งใหญ่

พระภูมิแก่นเหง้า หมายถึง กษัตริย์ผู้เป็นเชื้อสายของพระเจ้าแผ่นดิน

เจ้าพระยาเวสสันดร หมายถึง พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ของชาวสีพี

ผู้แต่งเลือกใช้คำหลักเมื่อต้องการกล่าวถึงชื่อของพระเวสสันดร เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมซ้ำกันหลาย ๆ ครั้ง ซึ่งเป็นคำที่กล่าวยกย่องและเทิดทูนพระเกียรติคุณของพระเวสสันดรทั้งสิ้น

เช่น คำว่า พระจอมเกล้า พระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาราชา เพื่อยกย่องว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ และคำว่า กษัตติยาแก่นเหง้า พระจอมไตรหน่อไ้ พระภูมิแก่นเหง้า เพื่อเทิดทูนว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายแห่งกษัตริย์ ซึ่งเป็นการแสดงความรู้ความสามารถของกวีภาคอีสานที่เลือกสรรคำมาใช้ได้อย่างหลากหลาย

๑.๔.๑.๒ การหลกคำเรียกชื่อพระนางมัทรี หมายถึงการใช้คำหลายคำเรียกชื่อพระนางมัทรีในบริบทที่ใกล้เคียงกันเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมซ้ำ ๆ กัน ซึ่งแต่ละคำมีความหมายตามบริบทที่ปรากฏ ดังตัวอย่าง

อหิ พระยาอินทร์คะนิงในใจดังนี้แล้ว คินนางแก้วแก่เจ้ารัสจักกลีลาเมื่อสู่ชั้นฟ้า เจ้าก็อวยหน้าทูลลาว่า ทหามิ ดังนี้เป็นเค้า ข้าไ้วพระภูมิแก่นเหง้า คนเป็นเจ้าแก่ชาวสีพี อันว่าเจ้ามัทรีขึ้นช้อยคูเป็นสร้อยโสมภา งามสุดคาล้าเลิศกว่าสาวสวรรค์เป็นเมียขวัญแก่นเหง้า ข้าจักคินน้องเจ้าคินชมอันอุดมแลประเสริฐ ให้เลิศแล้วเปันทาน พระภูบาลยอศร้อย ข้าขอคินนางน้อยนาฏราชมัทรีก็มีแล มทุที จ อันว่าราชมัทรี ศรีใสงามยะแย้ม ๆ สองฝ่ายแก้มเปรียบผิวคำ สองคาคำดีคาบถือคาชาย นางสายใจคนวิเศษก็ควรแก่เจ้าพระยาเวสสันดรแล

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๘ : ๒

ในบริบทนี้มีคำหลากหลายชื่อพระนางมัทรี ๖ คำ แต่ละคำมีความหมายเชิงยกย่องความดี ความงาม ความสูงส่งของพระนาง ดังนี้

นางแก้ว หมายถึง สตรีที่ประเสริฐเป็นคำยกย่องสตรีซึ่งเป็นหนึ่งในสมบัติของพระราชา

เจ้ามัทรี หมายถึง พระนางมัทรีซึ่งเป็นพระชายาของพระเวสสันดร

น้องเจ้า หมายถึง ผู้มีศักดิ์น้อยกว่าหรือผู้ที่อ่อนวัยกว่า คือพระนางมัทรีซึ่งเป็นชายาของพระเวสสันดรนั่นเอง

นางน้อยนาฏราชมัทรี หมายถึง พระนางมัทรีผู้ทรงสิริโฉมงดงาม มีความงามเลิศกว่าหญิงอื่นทั้งหลาย

ราชมัทรี หมายถึง พระนางมัทรีผู้มีเชื้อสายกษัตริย์หรือเป็นพระชายาของกษัตริย์

นางสายใจ หมายถึง สตรีอันเป็นที่ผูกพันทางใจของบุรุษ

จากตัวอย่างผู้แต่งใช้คำหลากหลายชื่อของพระนางมัทรีที่มีหลายคำ ซึ่งเป็นคำที่ไพเราะ และมีความหมายที่แสดงถึงความยกย่องต่อพระนางมัทรีให้เป็นสตรีที่เทียบพร้อมด้วยความงาม ความดี และความมีชาติตระกูลสูงส่ง

๑.๔.๒ คำหลากหลายที่หมายถึงการพูด หมายถึงการใช้คำที่หมายถึงการพูด หลายคำในบริบทที่ใกล้เคียงกัน เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิม ดังตัวอย่าง

โส สารโว ครุสาปป์ริสาทั้งหลาย เจตปุดโด อันว่านายพราณเจตบุตร มิกุลทุทโก อันเป็นนายพราณ เนื้อเชื้อชาติชาวเจตราชอันท้าวพระยาหากคาดไว้รักษา วนทวาริ ยังประคูป่าหิมพานต์มันกระทำให้ ปฏิสันถารด้านจรรจาวรภูมิตรสนิทสนเฝ้าหูกกับค่อมชุกะพราหมณ์ตามเหตุ

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๑

ในบริบทนี้มีคำหลากหลายที่หมายถึงการพูด ๒ คำคือ

ด้านจรรจา หมายถึง การพูดคุย สนทนา เจรจากกล่าวตอบกันไปมา สอบถาม ถึงความเป็นอยู่ของกันและกัน

จา หมายถึง การพูดจา การกล่าว

จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พราณเจตบุตรที่เฝ้าประตูทางเข้าป่าหิมพานต์เพื่อป้องกัน คนที่จะเข้าไปรบกวนพระเวสสันดรบำเพ็ญพรตที่ภูเขาวงกตคีรี พูดคุยกับพราหมณ์ชุกเพื่อสอบถาม ถึงสาเหตุที่เดินทางไกลมาถึงป่าหิมพานต์ด้วยความเป็นมิตร

เมื่อบรมศรีบุญชัย ไขวจนะคดีถามหาขังคำศรีสวัสดิ์แห่งพระรัสติเจ้าแล้ว บัดนี้ พระแก้วแก่นชาลี จักถวายคดีขาเบกล้า ว่าข้าไหวบุพพตเป็นเจ้า ดังข้าน้อยจักเล่าตามอันมี พระรัสติทั้งสองพ่อแม่ แต่ ไปอยู่คงคอยพลอยพลัดหัดดบาสมหาราชเจ้าคนปู่ ก็ยังคอยอยู่สวัสดิ์บิโรคาสัง

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๑๐

ในบริบทนี้มีคำหลากหลายที่หมายถึงการพูด ๓ คำคือ

ไขวจนะคดี หมายถึง การไต่ถาม สอบถาม ไต่ถาม พูดให้ตอบ

ถวายคดี หมายถึง การกราบทูลเรื่องราวต่างๆ ถวายแก่พระราชาให้ทรงทราบ

เล่า หมายถึง พูดหรือบอกเรื่องราวต่างๆ ตามความเป็นจริงหรือตามที่เคยได้ยิน ได้ฟังมา

จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระเจ้าบุญชัยถามท้าวชาลีถึงความ เป็นอยู่ และการ ดำเนินชีวิตประจำวันของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี และท้าวชาลีก็เล่าถึงความเป็นอยู่ของ ทั้ง สองพระองค์ถวายแก่พระเจ้าบุญชัย

มหาศุโธ อันว่าพระกษัตริย์คนประเสริฐ เกิดในชาติยชาตินลาดด้วยปัญญา บอกแก้ตามปัญญา แห่งพ่อ เพื่อจกสำแดงยังทุกข์ให้บังเกิดกุณา จึงกล่าวคาถาว่า อคติ โน จีวกา เทว สา จ ขาທີ ข้าแต่พระบิดาราชเจ้า

กัณฑ์ฉกัณฐ์ แผ่นที่ ๔ . ๒

ในบริบทนี้มีคำหลักที่หมายถึงการพูด ๔ คำคือ

<u>บอกแก้</u>	หมายถึง ตอบ กล่าวตอบ
<u>ปัญญา</u>	หมายถึง คำถาม การถาม
<u>สำแดง</u>	หมายถึง ชี้แจง อธิบาย บอกข้อความให้รู้
<u>กล่าว</u>	หมายถึง พูด การพูด บอก

จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรกราบทูลถึงความลำบากที่พระองค์ได้ประสบเมื่อตอนอาศัยอยู่ที่ภูเขาวงกตศิริให้พระเจ้าสุทนต์ทราบตามที่ตรัสถาม

๑.๔.๑ คำหลักที่หมายถึงป่า หมายถึงการใช้คำหลาย ๆ คำที่หมายถึงป่า ในบริบทที่ใกล้เคียงกัน เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิม พบว่ามีการใช้ไม่มากนัก ดังตัวอย่าง

อหิ อันว่าเขาที่จักให้มหาทานอันยิ่งแลสิ่งแลเจ็ดร้อยในวันทุกเช้าแล้ว นิคมมิสุสาม ก็จักออกจากพรากนครบุรีที่นี้ในวันถ้วน ๓ แล ด้วยแท้ อหิ อันว่าเขาที่จักไปสู่ป่าใหญ่คงหลวงว่าแล

กัณฑ์หิมพานต์ แผ่นที่ ๑๗ : ๒

ในบริบทนี้มีคำหลักที่หมายถึงป่า ๒ คำคือ

<u>ป่า</u>	หมายถึง ที่รกด้วยต้นไม้ต่าง ๆ ซึ่งปราศจากบ้านคน
<u>คง</u>	หมายถึง ป่า ป่าสูง ป่าทึบ

อหิ อันว่าผู้ข้านี้ น ปศุสามิ ก็บ่เห็นจอมธรรมองอาจถูกน้อยนาฏเทียมคน คำกังวลมีมากหากสนเท่ห์ เชน นิหตา สัตว์ใดหากมาเห็ดมาไปขบเคี้ยวคาบไปกิน แล้วยกเข้าธา สกุนา กันว่านกทั้งหลาย อันอยู่กลางไพรในเถื่อน ก็บินละเลื้อนไปมา

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๑๓

ในบริบทนี้มีคำหลักที่หมายถึงป่า ๒ คำคือ

<u>ไพร</u>	หมายถึง ป่า
<u>เถื่อน</u>	หมายถึง ป่า ป่าเปลี่ยว

จากตัวอย่างการใช้คำหลักที่หมายถึงธรรมชาติ ผู้แต่งใช้คำว่าป่า ดง ไพร ถิ่น
ซึ่งแต่ละคำหมายถึงป่าที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน

การใช้คำหลักในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่ามี
การหลีกคำเรียกชื่อบุคคลได้แก่การใช้คำหลักเรียกชื่อพระเวสสันดรพบมากที่สุดเนื่องจากเป็นเรื่อง
ราวเกี่ยวกับพระเวสสันดร เช่น มหากษัตริย์รสสี มหาสัตว์รสสี มหารสสี บุพพิตเจ้า พระบาท
เจ้า พระราชสมภาร กษัตริย์แก่นเหง้า บุรมบุพพิตร พระภูบาล สมเด็จพระราชาเจ้า เป็นต้น คำ
หลักเรียกชื่อพระเวสสันดรส่วนใหญ่เพื่อแสดงพระเกียรติคุณ บุญบารมีและเชื้อสายเผ่าพันธุ์อันสูง
ส่งและยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร คำหลักเรียกชื่อพระนางมัทรี เช่น นางแก้ว เจ้ามัทรี น้องเจ้า
นางน้อยนาฏราชมัทรี ราชมัทรี นางสายใจ เป็นต้น คำหลักเรียกชื่อพระนางมัทรีส่วนใหญ่
แสดงถึงหญิงที่ประเสริฐ งดงาม มีเชื้อสายสูงส่ง นอกจากนี้ยังมีการใช้คำหลักที่หมายถึงการพูด เช่น
ด้านจางจาวรรณ จา ถาม เล่า เป็นต้น และคำหลักที่หมายถึงป่าเช่น ป่า ดง ไพร ถิ่น
เป็นต้น การใช้คำหลักในบริบทเดียวกันก็เพื่อหลีกเลี่ยงความจำเจ ซ้ำซาก ทำให้ภาษาเกิดความ
ไพเราะและให้ความหมายที่สมบูรณ์ขึ้นตลอดจนแสดงถึงความสามารถของกวี

๑.๕ คำเลียนเสียงธรรมชาติ หมายถึง การใช้คำเลียนเสียงของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริง
ตามธรรมชาติ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (๒๕๑๘ : ๔๕) กล่าวถึงการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ไว้ว่า
การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาตินั้นเป็นส่วนหนึ่งที่เพิ่มความไพเราะในภาษากวี เพราะทำให้ผู้อ่านเกิด
จินตนาการหรือภาพพจน์ได้ดีกว่าการบรรยายธรรมดา แต่มีข้อสังเกตว่าการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ
ต้องใช้ให้เหมาะสมกับโอกาสและให้พอเหมาะพอดี ไม่ควรใช้มากเกินไปจะทำให้พื้นเพื่อไป ตัวอย่างคำ
เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น โหก ๆ เมี้ยว ๆ เพี้ยง กรอบแกรบ อ้อแอ้ จ๊อกแจ๊ก หึ่ง ๆ ออดแอ๊ด ชูซ่า
ติ๋งติ๋ง เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) พบว่ามีการใช้คำเลียนเสียง
ธรรมชาติได้แก่ การใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ การใช้คำเลียนเสียงของสัตว์และการใช้
คำเลียนเสียงวัตถุสิ่งของต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ การใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ หมายถึงการใช้คำเลียน
เสียงสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงตามธรรมชาติที่พบเห็นได้ เช่น คำเลียนเสียงน้ำไหล เป็นต้น ดังตัว
อย่าง

คำ อติคุณมม กรายป่าที่ฮกคกหนา ปาปฺณิ ก็ไปฮอดจฺจฺระระโบกขรณิ อันมีภษาหน้าแห่งกะแส
แม่น้ำไหลมาแต่ท้องคอยทีทาด ๑ บ่ขาดจักยามแท้ดีหลี

กัณท์ทวนกัณท์ แผ่นที่ ๕ · ๒

คำว่า ทีทาด ๑ เป็นคำเลียนเสียงของสายน้ำ ที่ไหลเชี่ยวกรากอยู่ตลอดเวลาโดยไม่ขาดสาย ซึ่งผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพของสายน้ำที่ไหลอยู่ตลอดเวลาจึงใช้คำ ทีทาด ๑ ซึ่งเป็นเสียงของสายน้ำที่กระทบกับก้อนหิน โขดหิน และไหลเชี่ยวอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย

๑.๕.๒ การใช้คำเลียนเสียงของสัตว์ หมายถึงการใช้คำเลียนเสียงของสัตว์ชนิดต่างๆ ที่เกิดขึ้นและสามารถพบเห็นได้เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนและมีเสียงไพเราะยิ่งขึ้น เช่น การใช้คำเลียนเสียงร้องของนก คำเลียนเสียงวิ่งของม้า เป็นต้น ดังตัวอย่าง

สกุณิ ภูนางนี้เป็นดั่งแม่นกจักพราก ท่านหากฆ่าลูกคนตาย ไปมาหลายหลบเหล่า เข็มยังแปล่าดูดาบ
ชวนชวหาทุกแ่งอ้องว่าลูกแก้วแม่หนใด บ่เห็นในสักแห่ง แม่นกแบ่งใจดาบเหมือนดั่งภูนางกระหาย
หาลูกแก้ว แจ้ว ๑ บ่เห็นมานี้แล

กัณท์ทวนกัณท์ แผ่นที่ ๒

คำว่า แจ้ว ๑ เป็นคำเลียนเสียงร้องของนกชนิดหนึ่ง ในบริบทนี้หมายถึงพระนางมุสสดีรำพันถึงความโศกเศร้าที่พระเวสสันดรจะถูกขับไล่ออกจากเมืองโดยกล่าวเปรียบเทียบกับตนเองว่าเหมือนแม่นกที่ถูกพรากลูกไปจากรังส่งเสียงร้องแจ้ว ๑ อยู่ตลอดเวลา

สุนนเต นงนางได้อินเสียงนกฮ้องฮัว ๑ ก้องในไพร ถล นงนางจักไปบ่อยู่ ทุกขวัญคู่เสมอดาบแลนา
นัยหนึ่ง จูเต มชฌณางจักเห็นยามคำ ฟ้าค้อยคำฮ้อง ๑ สกุณิ เสียงนกนอนสะฮัว ๑ อยู่ในฮัง
สุนนเต ฮัว ๑ เสียงนกฮ้อง บินหนีก็้องฮือที่ออกถล ดังดานางจักใคร่ไปค้อย ๑ นางนาฏน้อยจักเอาไฟไป
คานนี้แล

กัณท์ทวนกัณท์ แผ่นที่ ๑

คำว่า ฮัว ๑ ฮัว ๑ เป็นคำเลียนเสียงร้องของนกชนิดต่างๆ ที่ส่งเสียงร้องในป่าเวลาค่ำ จากตัวอย่างสื่อให้เห็นภาพของนกจำนวนมากที่ภูเขาเวกคติริร้องด้วยเสียงอันดังและนำกลั้วในเวลากลางคืน

กาโกลาปี แม่นวังกเค้าแลกาคำ ขจัดกรรมเวรแล้ว บินสอดแส่วหาถิ่น น วสนติ ก็บมาอ้องว่ากาคา
สองเสน่หาแก่นเหง้า มตา นุน อู้ว่านกเค้าแอ้งกา พร้อมกันมาถึงขนาด สับคอคยาคไปกินแล้วอันชะธา
กัณท์มัททิ แผ่นที่ ๖

คำว่า กาคา เป็นคำเลียนเสียงร้องของกา เพราะตามธรรมชาติของกาเวลาร้อง
จะร้องว่า กากา ตลอด จากตัวอย่างสื่อให้เห็นภาพของกาที่กำลังส่งเสียงร้องได้อย่างชัดเจน

ออกให้แม่ลุยไป ยุงของโยคตอมหลังอยู่ชะชะ อันฮ้ายคู่ขบตา มาอิดูแม่นางพระยาเผือข้า ก็หากจักตาย
เป็นบ้า เพราะกลัวเหินแลปูเอย

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๑๑ : ๒

คำว่า ชะชะ เป็นคำเลียนเสียงของยุงเป็นจำนวนมากที่บินแตกออกจากกัน ผู้
แต่งใช้คำว่า ชะชะ เพื่อแสดงถึงจำนวนของยุงที่มีอย่างมากมายและกำลังบินไล่ตอมพระนางมัททิ
เพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพของยุงที่มีอย่างมากมายได้

แม่นว่าตัวค้างแลขนขาว เดิมว่าไสดาวคำเฮาห่าง ก็บเป็นที่อ้างโถมบ่ขาว แม่นว่าตัวกิบขาวแลคอเข็น
ม้ากบเป็นขีบแข็งทาง เทียวทางแควนท่อยู่เฮ็ดกั๊กั๊ อย่าได้เอา

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๑๕

คำว่า กั๊ เป็นคำเลียนเสียงวิ่งของม้า เพราะเวลาม้าวิ่งกิบเท้าของม้าจะ
กระทบกันพื้นมีเสียงดัง กั๊ กั๊ อยู่ตลอดเวลา ผู้แต่งใช้คำว่า กั๊ กั๊ เลียนเสียงวิ่งของม้าทำให้นึก
เห็นภาพของม้าที่กำลังวิ่งได้อย่างชัดเจน

๑.๕.๓ การใช้คำเลียนเสียงวัตถุสิ่งของต่างๆ หมายถึงการใช้คำเลียนเสียง
ของวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่น เสียงกระดิ่ง เสียงภาชนะแตก เป็นต้น ดังตัวอย่าง

หิงกาโร อันว่าเสียงอันดังหิงๆ เหมือนดังเสียงกระดิ่งทอง ดังก้องฮ้องเล่นเรไร ไบมธุรสผากฎท้าวทิดา
กัณท์จุลพน แผ่นที่ ๔

คำว่า หิงๆ เป็นคำเลียนเสียงของกระดิ่งที่มีเสียงดังเมื่อถูกลมพัด จากตัวอย่าง
ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบเสียงของไบมะม่วงที่ถูกลมพัดว่าดัง หิงๆ ไปทั่วทั้งป่าส่งเสียงไพเราะน่า
รื่นรมย์ยิ่งนัก

เขาจึงเอาขางมาใส่ให้ท้องพราหมณ์หาย ท้องพราหมณ์ก็บ่หาย น้อยหนึ่งบ่พอยาม ท้องพราหมณ์
แตกปั๊ ไล่พราหมณ์หลุดออกสลุคล้าย

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๑๕

คำว่า ปั๊ เป็นคำเลียนเสียงของภาชนะที่แตกออกเป็นเสียงๆ เช่น หม้อดิน
เมื่อถูกทุบจะแตกเสียงดังปั๊ ผู้แต่งเลือกใช้คำเลียนเสียงของภาชนะที่ถูกทุบแตกเมื่อต้องการบรรยาย
เสียงท้องของพราหมณ์ชุกแตกเพราะกินอาหารมากเกินไปสื่อให้เห็นภาพของท้องที่แตกกระจาย
ออกเหมือนภาชนะแตก

การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้
ว่ามีทั้งการใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ทิหาด ๆ (เสียงน้ำตก) การใช้คำเลียนเสียงของ
สัตว์ เช่น แจ้ว ๆ (เสียงนกร้อง) ชะซ่า (เสียงขลุ่ย) และ การใช้คำเลียนเสียงวัตถุสิ่งของต่างๆ เช่น
หึ่ง ๆ (เสียงกระดิ่งถูกลมพัด) ปั๊ (เสียงหม้อดินแตก) กวีใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติเพื่อสร้าง
อารมณ์และบรรยากาศของเรื่องให้สมจริง สื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน

๒.การใช้โวหาร

โวหาร หมายถึง ถ้อยคำสำนวนที่ใช้ในการพูดหรือเขียนเพื่อบรรยายหรือพรรณนาถึงลักษณะสิ่งของ บุคคล หรือสถานที่ต่าง ๆ อย่างมีชั้นเชิงเพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจได้อย่างถูกต้องชัดเจน ในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (สามหาชาติ) มีการใช้โวหารในลักษณะต่างๆ คือบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร เทพนาโวหารและสาธกโวหาร ดังต่อไปนี้

๒.๑บรรยายโวหาร หมายถึงการบรรยายลักษณะของสิ่งต่าง ๆ บุคคลและสถานที่ตามลำดับเหตุการณ์อย่างชัดเจน โดยการอธิบายเรื่องราวอย่างถี่ถ้วนตรงไปตรงมาตามความรู้ของผู้แต่ง โดยไม่แสดงความรู้สึกลงไปด้วยเพื่อให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องนั้น ๆ อย่างถูกต้องชัดเจนตามความเป็นจริง ดังตัวอย่าง

ดูราสัปรุสิตาทั้งหลาย สดุดา อันว่าพระสัพพัญญูเจ้า อาศัยเชิงเวียงกับปิลัตถนครเป็นที่โจงแล้วเลย
อยู่สำราญในนิโครธาราม อารพผวารณเชิงห้าฝนโบกขรพรรษ อันขจัดตกลงมาในที่ชุมนุมแห่งญาติกา
ทั้งหลายให้เป็นเหตุแห่งญาณ กเลสิพระก็ปวดีเทศนายังมหาเวสสันดรชาดกอันนี้ อันประดับ
ประดาไปด้วยคาถาพันหนึ่ง อันพระหากกฏด้วยบทคาถาว่า สุสฺสดี รรณณาเกติ ดังนี้แลฯ
ด้วยแท้ สดุดา อันว่าพระสัพพัญญูเจ้า ปวดีติปวธมมจกโก อันว่าธรรมจักรดวงประเสริฐ อัน
พระหากปวดีเทศนา คนควา เสด็จไปสู่เมืองราชคฤหา อนุภกเมน ด้วยอันดับสัพพัญญูเจ้ายังอยู่
ในเมืองราชคฤห์เสียดดูหนาว วิสดีสหาสุตฺธิมาสาวปวิโต อันมีอรหันต์ เจ้าทั้งหลาย ๒ หมื่นเป็น
บริวาร มีมหาภพทายีเถรเจ้าสำแดงยังหนทางไปก่อนหน้า อคมาสี ก็เข้าไปคราบต่อถึงเมือง
กบิลพัสดุ์ ปฐเมน ด้วยอันไปเป็นปฐมหัวที ยทา ในกาละยามใด ตทาในกาละยามนั้น สาขุราชาใน
อันว่าท้าวพระยาชาวสาขุราชทั้งหลาย สนนิปตควา มาชุมนุมกันว่า มยิ อันว่าเขาทั้งหลาย
ปสุตฺติสสาม ก็จักได้เห็นยังเจ้าสิทธารถราชกุมาร อันเป็นหลานผู้ประเสริฐ เกิดในตระกูลวงศา อมหาก
แห่งเขาทั้งหลายแล ...

กัณฑ์ทศพร แผ่นที่ ๑ - ๑ : ๒

จากตัวอย่างเป็นการใช้บรรยายโวหารเพื่อบรรยายเหตุการณ์ที่เป็นต้นเหตุแห่งการตรัส
เรื่องมหาเวสสันดรชาดกซึ่งจะเริ่มลำดับเหตุการณ์จากตอนที่พระศาสดาประทับอยู่ที่นิโครธาราม
กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษที่ตกลงมาในที่ประชุมของพระญาติแล้วจึงตรัสเรื่องมหา
เวสสันดรชาดกอันประกอบด้วยพันพระคาถา โดยเริ่มต้นตั้งแต่พระศาสดาทรงประทับอยู่ในกรุง
ราชคฤห์ทรงแสดงธรรมแก่ชาวเมืองจนตลอดสิ้นฤดูหนาวแล้ว จึงเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์พร้อม
ด้วยพระอรหันต์สองหมื่นรูปเป็นบริวาร โดยมีพระมหาภพทายีเดินทางนำหน้าไปก่อนจนถึงตอนที่
กัณฑ์รัชชาวกวณฺโณมีพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาเป็นหัวหน้าเมื่อรู้ข่าวว่าพระศาสดาเสด็จมายัง
กรุงกบิลพัสดุ์จึงพากันมาเฝ้าเพื่อหวังจะได้พบพระศาสดา

พระยาเลือกเอาขงพราหมณ์ทั้งหลาย ๑ คน ผู้มีผญาฉลาดอาจรู้เหตุอันนั้น นามมิ อันชื่อแห่งพราหมณ์ทั้งหลายผู้หนึ่งว่า คังนี้ราโม ทุโซ จ ลกขโณ ผู้หนึ่งชื่อว่าราโม ผู้หนึ่งชื่อว่าทุโซ ผู้หนึ่งชื่อว่าลักขโณ ผู้หนึ่งชื่อว่าโชติมันโต ผู้หนึ่งชื่อว่าโกณฑัญโญ ผู้หนึ่งชื่อว่าอุสุชาโค ผู้หนึ่งชื่อว่าสุยามรามพราหมณ์ปมูโขอันมีรามพราหมณ์เป็นแก่กว่าพราหมณ์ทั้ง ๖ คนนั้น ประพทย์ทควา พระยาก็ให้ยังชาววัดแก่พราหมณ์ทั้งหลายผู้หนึ่งแล้ว ก็ใช้ให้ไปด้วยอาณัติว่า กจจถ คุมเห ท่านทั้งหลายจงไปขอเอาขงช้างเผือก คอมพระยาเวสสันดรสมหาราชเจ้า ในเมืองเชตุมบุรีหั้น ได้แล้วเจ้าทั้งหลายจงนำมาทอญ อด ในกาละยามนั้นพราหมณา อันว่าพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อาลาไปถึงเมืองประเซชัยด้วยลำดับบ้านน้อยเมืองใหญ่ คนว่าชอดแล้วก็กินข้าวโภชนะอาหารในศาลาหน้าที่นั่งให้ทานนั้นแล้ว ทควา กระทำขงเนื้อคนให้หม่นหมองไปด้วยผงเผ่าเจ้าฤลีแล้วในวันลุนมักใครจะขอช้าง มังกละหัดดีคอมพระยาเวสสันดรกะษัตริย์ ..

กัณท์หิมพานต์ แผ่นที่ ๘ - ๘ : ๒

จากตัวอย่างเป็นการใช้บรรยายโวหารเพื่อบรรยายเหตุการณ์ที่กษัตริย์เมืองกลิงคราฐส่งพราหมณ์ไปทูลขอช้างเผือกซึ่งจะเริ่มลำดับจากตอนที่กษัตริย์เมืองกลิงคราฐทรงคัดเลือกพราหมณ์ผู้ทีฉลาดมีปัญญาเพื่อให้ไปทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ของพระเวสสันดร ซึ่งพราหมณ์ทั้ง ๑ นั้นประกอบด้วยรามพราหมณ์ ทุชพราหมณ์ ลักขณพราหมณ์ โชติมันตพราหมณ์ โกณฑัญญพราหมณ์ อุสุชาตพราหมณ์ และสุยามพราหมณ์ โดยมีรามพราหมณ์เป็นหัวหน้า ทรงให้รางวัลแก่พราหมณ์ทั้งหมดแล้วตรัสสั่งว่าจงไปทูลขอช้างเผือกของพระเวสสันดร เมื่อขอได้แล้วจงนำช้างนั้นกลับมาขังเมืองกลิงคราฐจนถึงตอนที่พราหมณ์ทั้ง ๑ ทูลลาแล้วเดินทางไปจนถึงเมืองประเซชัยเมื่อถึงเมืองประเซชัยแล้วก็พักผ่อนกินข้าวที่ศาลาโรงทาน ทาร่างกายของตนเองให้หมองเศร้าด้วยเจ้าฤลีโดยคิดเอาไว้ว่าวันพรุ่งนี้จะไปทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ของพระเวสสันดร

ดูราสัปรีสาทั้งหลาย ส่วนคังพระองค์ทรงเทศเป็นรัสสีสมณะพรหมวัตรด้วยศีลสวัสดิ์อยู่ในวงกตศีรี มีกาละอันยืนยาวได้ ๑ เดือน ดังนั้น ททา ในกาละยามนั้น ชูชโก นาม พราหมโณยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อว่าชูชกะพราหมณ์ ตามประวัตินิมิตอันบูชาไฟห่อนคร้าน อยู่แต่บ้านชื่อว่าทุนนวิภูธคาม ตามประเทศกลิงครฐราชธานีมีแล พราหมณ์ผู้หนึ่งมีปกคิอันตะเคินคัวหาของบูชาไฟลภิตวา ได้แล้ว กหาปณสดี ยังเงินของเก่าและของใหม่แลกกันได้ห้าพันล้าเป็นสี่ร้อยเงิน เหตุกหาปณะศรัทธาบทสังขยาตีลิลล้ากหาปณะหนึ่ง เหตุเจ้าอรธกถาว่า กหาปณสดี นาม จตุสะหสสุต กุณชปมาณี จตุตทพิสกุณชาหิ เอกกหาปณ วุจติ สันนี้เป็นประทัด บัดนี้ ชูชกะพราหมณ์มันกระทำเพียร ขอจีใจลวดมาได้เงินร้อยกหาปณะเป็น ๔ ร้อยเงิน ชูเปตวา มันฝากไว้ เอกสุมี พราหมณกุล ในตระกูลพราหมณ์ผู้หนึ่ง คดี ก็ไปเพื่อแสวงหาข้าวของเมื่อภายหลัง ดสุมีจิราภนเค ในเมื่อชูชกะพราหมณ์แลมีนานคังนั้น พราหมณฤลี อันว่าตระกูลพราหมณ์ผู้ศึกษาของฝากทุกขยากรรมีสังก็เห็นเงินชูชกะพราหมณ์ด้วยง่าย มาจากจ่ายซื้อกินเสียหมดคังนั้น บ้านชูชกะพราหมณ์มาถามเมื่อภายหลัง

ลุน บ่อจกให้เงินดั่งนั้นได้อาทิ ก็ให้ อุดโน ธิตร ยังลูกสาวแห่งคนชื่อนางอมิตตาแก่ชูชก
พราหมณ์ก็มีแลโสชชโก สวณดังชชกะพราหมณ์ อาทาย พาเอานางอมิตตาเป็นเมีย ลวดหนีเมื่ออยู่
ในบ้านชื่อว่าทุนนวิภูระ อันมีในเมืองกลิงครฐราชธานี...

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๑ - ๑ ๒

จากตัวอย่างเป็นการใช้บรรยายโวหารเพื่อบรรยายประวัติความเป็นมาของพราหมณ์
ชูชกซึ่งจะเริ่มลำดับเหตุการณ์หลังจากตอนที่พระเวสสันดรบวชเป็นฤาษีอาศัยอยู่ที่ภูเขาวงกตศิริได้
๗ เดือนซึ่งในขณะนั้นมีพราหมณ์แก่คนหนึ่งชื่อว่าชูชกบูชาไฟอยู่มิได้ขาด อาศัยอยู่บ้านทุนนวิภู
ระในเมืองกลิงครฐ มีปกติเที่ยวขอรานสิ่งของได้เงินสัร้อย จึงนำไปฝากไว้ในบ้านพราหมณ์
ตระกูลหนึ่งซึ่งเป็นเพื่อนรักกันส่วนตนเองก็เที่ยวขอรานต่อไป จนเวลาผ่านไปนานพราหมณ์ชูชกยัง
ไม่กลับมาเอาเงินที่ฝากไว้คืน ฝ่ายพราหมณ์ที่รับฝากเงินนั้นมีฐานะลำบากยากจนและเห็นว่า
พราหมณ์ชูชกไม่มาเอาเงินคืน จึงนำเงินนั้นมาใช้จ่ายจนหมด จนถึงตอนที่พราหมณ์ชูชกกลับมาทวง
ถามเงินที่ฝากไว้ก็ไม่สามารถที่จะหามาคืนได้จึงได้ยกลูกสาวของตนคือนางอมิตตาให้เป็นเมียของ
พราหมณ์ชูชกแทนเงินเมื่อได้เมียสาวแล้วพราหมณ์เฒ่าชูชกจึงพากลับไปอยู่ที่บ้านทุนนวิภูระในเมือง
กลิงครฐของตนเอง

บัดคดี นายพราหมณ์บุตร จักสำแดงยังวสโนกาสวาสที่สำอาญ สถานที่อันวิเศษแห่งพระเวสสัน
ดร ฐเปตวา ตั้งไว้ยังพราหมณ์ในท่ามกลางหนทางหิมเวศน์ แล้วจักบอกยังประเทศภูผา อุททิปิควา
ยกัน ทกขินหฤดี ยังมีมือเบื้องขวา อาจิขณโด อันจักบอกยังหนทาง อาห กล่าวว่ เอส เสโล มหา
พหุเม ปพพโต คนธมาโท คั้งนี้เป็นเค้า คราท่านพราหมณ์ผู้ใหญ่ เอส มักว่า เอโส ปพพโต อันว่า
คอยอันนั้น เสโล มักว่า เสลมโย เทียรยอมแล้วด้วยหินทั้งแท่ง อันโลกหากแต่งตั้งไว้แต่ปฐมกาลปี
ประดับด้วยคันธชาติของหอมทิพย์สิบสิ่ง จึงได้ชื่อว่าเขาคันธมานะบรรพตผากฎเห็นมา เวสสันดร
ราชาอันว่าพระยาเวสสันดรกษัตริย์ชาติยะวรวงศ์คุพทฐักรมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น สมมุติ ก็อยู่
สท ปุคเตหิ กับค่อมลูกอักษะระบุตรอุตตะมะมหาเทวีศรีกษัตริย์ ยศุด อสุสม ในอาศรมบพทสาธาที่
โค สกฤทคฺติเยน กันบูรณอินทา ภูณาให้วิสสุกรรมเทพบุตรลงมานิรมิตคิณสถานไว้ทั้งมวล บรรวน
ด้วยสมณะปริจาร เป็นสถานที่ควรชมชื่นยินดีขาค เป็นอาวาสสร้างสมณธรรม ด้ว อันว่าท่าน อุด
คราภิมุโข จงอวยหน้าสะพู่สุทิสทหนเหนือ แล้วจงเลียบไปตามดินคอยอันนั้น ปุสสติ ก็หากจักเห็นยัง
อาศรมบพทสาธา แห่งพระยาเวสสันดรเจ้าคนนั้น ธารนโด อันทะรง พราหมณณณ ยังเพศอันเป็นนัก
บวชเจ้านั้นประเสริฐ อาสทณจ มีมือถือขอเกาะเกี่ยวเหนียวมากไม้เลห้วมัน มสยขญ์ อันมีเครื่องได้
บูชาไฟ พระรณวชชอดเกล้าเป็นชะฎา จมูวาสิ อันนุ่งหนังเสือ อันท่านหากถือลอกปอกออกทั้งเล็บ
เก็บจับหักประลัยเป็นผ้าสังฆาฏี จมา เสดิ เจ้ากัณนอนอยู่เหนือแผ่นดินคายามีลาค ไบไม้กาดของหลัง
ชาตเวท นมสุสติ ก็นอนนมัสการไหว้ขาค ยังชาติแปวไฟอันเหลืองสีทองเอื้อ เพื่อใส่ใจว่าผ้าพระ
ปัจเจกโพธิสัตว์เจ้า ไหว้ทุกคำเข้าเป็นนิจกาลตามบูชาณรัสสิมาแต่ก่อนมีแล...

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๑ - ๒

จากตัวอย่างเป็นการใช้บรรยายโวหารบรรยายถึงสถานที่อยู่และความเป็นอยู่ของ พระเวสสันดรที่ภูเขาวงกตคีรี ซึ่งจะเริ่มลำดับจากตอนที่นายพรานเจตบุตรบรรยายถึงสถานที่อยู่ของ พระเวสสันดรให้พราหมณ์ชุกฟัง โดยบรรยายให้ฟังว่าภูเขานั้นเป็นหินล้วนซึ่งโลกได้สร้างไว้ตั้งแต่ปฐมกาลปี ประดับประดาด้วยของหอมที่เป็นทิพย์ถึงสิบอย่าง จึงเรียกชื่อว่าภูเขาคันธมาทซึ่ง พระเวสสันดรก็อาศัยอยู่ที่ภูเขานั้นกับพระนางมัทรีท้าวชาลีและพระนางกัณหา ในอาศรมที่พระอิน ทาธิราชรับสั่งให้วิสุกรรมเทพบุตรลงมาเฝ้ามิได้ให้พร้อมด้วยบริวารของนักบวชให้เป็นที่น่าพิศุ สมณธรรมของพระเวสสันดร จนถึงตอนที่นายพรานเจตบุตรขึ้นบอกหนทางที่จะไปถึงอาศรมของ พระเวสสันดร โดยบอกให้เดินไปทางทิศเหนือเลียบดินภูเขานั้นไปก็จะพบอาศรมของพระเวสสันดร ที่ตอนนี้บวชเป็นฤาษีอาศัยเก็บผลไม้กินเป็นอาหารนุ่งห่มผ้าห่มเสื่อสมณฐานนอนบนพื้นดินที่ไม่มี เสื่อสาครองแต่ใช้ใบไม้ปูแทนและบูชาไฟตามประเพณีของฤาษีอยู่มิได้ขาดทุกค่ำเช้า

ในกาละบัดนั้นแล้ว หินแก้วอันเกิดกับบุญ แห่งพระยาอินทาทิราช ถือว่าบังเกิดกับผลศลาอาสน์ อันเป็นทิพย์อาสนา สังขยาวโยชน์ หินนั้นโสดได้ ๑๖ โยชน์คณนา ลวงกว้างตราแยะได้ ๕๐ แทบคณนา ลวงสูงหนาสังขยตราได้ ๕๐ โยชน์ หินนั้นโสดใสแดงมีรัศมีแดงชุกโย เป็นคัง คอกระใหม่เมื่อยังบาน เป็นปึกกะดิงามบ่ขาด บ่แข็งบ่หยาบฮาบเพียงงาม เมื่อพระยาอินทามานั่ง สมุทรวัดถึงด้อมจอมลงประมาณเพียงแวงองค์มานั่ง เมื่อนั้นพระยาอินทาทิราชลุกแล้ว จากอาสนา แก้วเพียงงาม ทศเสถิ ก็สำแดงยังอาการอันกะด้าง ยังอันม้างจากปึกกะดิงอันอ่อนสุขุมล สกุกโก อัน ว่าพระยาอินทาทิราช อวชเชนโด ก็อำเพิงอุยยังอัสจรรยอันล้ำเลิศ ก็บ่เห็นผู้ประเสริฐสร้างสมภาร ก็ จึงปลงทิพจักขุวิญญานชยก็ จึงเห็นพระเวสสันดรเจ้าผู้มีบุญมาก เสด็จจากป่าไม้เข้าเมื่อเมือง ยิน คำเลื่องใจท่าน เพราะว่ามีผู้ผ่านด้าวป่าดงนา ดาเวท ในขณะนั้น เมื่อพระอินทร์รู้แล้ว ก็จึงให้หาฝนแก้ว ๑ ประการ วสุสาเปสิ ก็ได้ตกลงมาในคัมภีระยานวันตกแล้วน้อออก ขอกได้แลเห็นเหนือ ดังชีสมชี ชั่ว ตกลงในคัมภีระราชวังหลวง ลวงสูงมีประมาณเพียงแวง ตกในเวียงเพียงหัวเข่า ตกทุกวันทุก คินบ่ขาด เป็นคังน้ำฟ้าหยาดไหลหลั่งลงมา มีทั้งแก้วบัพพาเอียงสูง แก้วมณีพุ้งรัศมี แก้วพิฑูรย์มีค่า มาก แก้วจิระประหลาดหลายประการ แก้วบัพพามีหลายถึงขนาดเป็นชาติแก้วทิพย์อันประเสริฐ งาม ล้ำเลิศกว่าในเมืองคน ก็ให้ตกลงมาถวายบูชาผู้ที่เหง้า เวสสันดรเจ้าผู้มีบุญก็มีแล ...

กัณท์นกรกัณท์ แผ่นที่ ๑๓ : ๒-๑๔

จากตัวอย่างเป็นการใช้บรรยายโวหารบรรยายถึงพระแท่นที่ประทับของพระอินทาทิราช ซึ่งจะเริ่มลำดับด้วยการบอกลักษณะพระแท่นนั้นว่าเป็นก้อนหินที่เกิดขึ้นเพราะบุญญาธิการของ พระอินทาทิราชเรียกชื่อว่าบังเกิดกับผลศลาอาสน์ เป็นอาสนะทิพย์ยาว ๑๖ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ และสูง ๕๐ โยชน์ มีสีแดงและรัศมีก็มีสีแดงสวยงามพื้นไม้แข็งไม่หยาบเรียบเสมอกัน เมื่อ พระอินทาทิราชนั่งอาสนะนั้นจะยุบลงประมาณเท่าสะเอว แต่ในวันนั้นปรากฏว่าเมื่อลุกขึ้นอาสนะ นั้นกลับแข็งกระด้างผิดปกติ จนถึงตอนที่พระอินทาทิราชใช้จักขุทิพย์มองเห็นพระเวสสันดร

ปรารถนาจะให้ท่านเมื่อเสด็จกลับเข้ากรุงสี่ฟิจึงบันดาลให้ฝนแก้ว ๘ ประการคือแก้วประพาฬ แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้ววชิรา แก้วมุกดา เงินและทอง ซึ่งสวยกว่าแก้วทุกชนิดในเมืองมนุษย์ตกลงทั่วกรุงสี่ฟิทั้งสี่ทิศคือทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ทิศใต้และทิศเหนือ ตกในราชวังหลวงสูงประมาณเท่าสะเอว ตกในเมืองทั่วไปสูงประมาณเพียงเข่า โดยตกลงทั้งวันทั้งคืนไม่ขาดสายเพื่อบูชาคุณของพระเวสสันดร

๒.๒พรรณนาโวหาร หมายถึงการกล่าวลักษณะของสิ่งของ สถานที่ บุคคลตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลเพื่อให้ผู้อ่านคล้อยตาม การร่ำพันถึงความรู้สึกของตนหรือของคนอื่นหรือร่ำพันถึงสิ่งต่าง ๆ เพื่อมุ่งให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งประทับใจโดยใช้ถ้อยคำภาษาที่ทำให้เห็นภาพมักมีการเปรียบเทียบกับ คังตัวอย่าง

สกุณี ภูนางนี้เป็นดั่งแม่นกจักพรรดิ ตัวเผ่าอยากอาหาร ชวนชวนเหลิงเยิบผิงน้ำ ทุกก้าเหนือเปลือกดม เหมือนดั่งภูคนคนเดียวคิดถึงแม่เจ้า ทุกข์โศกเศร้าเหิงนาน บันดาลถึงลูกเต้าทุกคำเข้าค้อมใจจนแล เอว เม วิลปนต์ ในเมื่ออุ้งให้ใจ ใจ อำไฮไปมา เสนาฝูงบาปฮ้ายเขจกขับลูกชายออกจากเมือง ค้ำคั้นเคืองเจ้าฟ้า ข้าได้สละชีวิตไว้หน้าเมืองผีชะแล เต สกุลาบค้ ชาวเมืองฟังเสียงให้นาง เทพให้ตีทรวง สพุพอนนางเอือนหลวงมวลิ มี เสียงหมี่ก้องอื้อทือ พาทา ขอมือตอกค้ำคนตะ ค้าวอาชณม์ สิริภณญา นางเอือนหลวงเทียมแม่ คังคั้นแผ่ใจตาย สาลาว เคือไม้ฮ้างสูงดั่งฮ่มฮัน ลมต้องอ่อนฟาย าวาอุโต หมุ่มมหนาว สวาสติ ตัดไม้ขาดเสียบลง เสดิ นางนัถ สนมลูกเต้าให้คืน เท่าถึงสวส เวสสันดรระทอดคนค้ายอาคหลายกลางพื้นผาสาทเอือนหลวง .. นิกุมม พระกษัตราจัก พรากสี่ฟิ สิวิน คนจำเอญศรีแก่ไพร่โดยค้ำวไปตามธรรม อจเจสุส ฝูงฮ้ายฮานเอากิ่ง ตัดไม้มั่งเย็น เมืองนานาลูกหลานเนืองบ่ม้าย เป็นฮ้อนด้วยปีเดือน ยถา คือ ขุนหลวงเจ้าฟ้า เป็นฮ่มเหล่าสี่ฟิ สัพพะโทษบมิคุมใส่ ไพรฮ้าย ไปปัดเสียบ อจเจสุส คังถาชาวสี่ฟิฝูงไพร่ ตัดไม้ใหญ่ฮันเป็นเงาทั้งบุป ผาสุด้่าน ทั้งกั้งก้านไบหนา อันเป็นยาแก่คนพยาธิ คนอาพารดิหลิ ก็ฮอนศรีเวสสันดรระราช ไพรฮ้ายหากขับหนี โทษบมิสังสักสัง ไพรฮ้ายจิงจูแคลน อจเจสุส ไม้มั่งเมืองฮ่มกว้าง ฝูงไพร่ ฟาฮานใบ ...

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๒ - ๓

จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาความรู้สึกโศกเศร้าของพระนางมยุสสติโดยร่ำพันว่า พระเวสสันดรจะถูกขับไล่ออกจากเมืองทั้งๆที่ไม่มีผิด แต่ชาวเมืองกลับหาว่ามีโทษการกระทำของชาวสี่ฟิจึงเป็นการตัดที่ฟังของตนเอง เพราะพระเวสสันดรเป็นที่ฟังของชาวเมืองทั้งหลาย ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบกับหลายครั้งเช่นเปรียบพระนางมยุสสติซึ่งเ็นมารดาของพระเวสสันดรว่าเป็นเหมือนนกจะออกที่ลูกนายพรานขโมยลูกไปต้องร้องไห้ตรอมใจเที่ยวแสวงหาลูกของตนเองอย่างน่าสงสาร เหมือนดั่งแม่นกที่ถูกพราดลูกไปจึงมีแต่ความโศกเศร้าคิดถึงลูกของตนอยู่เพียงผู้เดียว กล่าวเปรียบ

เทียบพระเวสสันดรว่าเป็นเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงาแก่คน และเปรียบเหมือนยารักษาโรคที่ช่วยคนป่วยให้หายจากโรคได้และผู้แต่งยังใช้คำที่ทำให้เห็นภาพที่แสดงถึงความโศกเศร้าเสียใจ เช่นคำว่า ดิทรวง ดืออก เป็นต้น นอกจากนี้พระนางผุสสดียังพรรณานาคความดีของพระเวสสันดรว่าเป็นที่พึงของชาวเมืองทั้งหลายเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงาแก่คนที่ต้องการร่มเงา แต่กลับถูกคนตัดต้นไม้ขึ้นเสีย เหมือนเป็นยารักษาโรคของคนป่วยแต่ต้องถูกขับไล่ออกจากเมืองไป

ทกขลิต มหาราชเจ้าจักเห็นยังคอยนาฬิกะบรรพต อันเขาวงกตหาญแควดล้อมอ้อมเป็นถัน สลนุณโน เติระคายเต็มไปด้วยนกทั้งหลายต่างๆ เสโล อันแล้วด้วยหินทั้งคู่ เป็นที่อยู่แห่งหมู่กนิรี นานาสกณีนี มีหมู่กกกแลนกกแซกเต้าแลสังกา พร้อมกันมาอยู่อยู่ห่างไม้เลาจอมผา บินไปมาเดินไต่ ไต่กันเหนือจอมคอย มุจลินโท นาม สโร ยังมีสระอันหนึ่งชื่อว่ามุจลินท์ อันมีในทิสานเหนือแห่งคอยนาฬิกะนั้น สลนุณโนอันเติระคายเต็มไปด้วยชาติคอกปุลนทริก แลคอกอุบลขาวพาวบริสุทธิ์ดั่งเงินเลียง คอกขนุนแสงกลทั้งหลายอันเป็นที่ทศพระรง วิลาหิย องค์มหาราชจงเข้าไปในที่นั้น เหมือนดั่งถายีคือ ดั่งรัสสีมีคำปรารธนาอาหารแลเข้าไปสู่ป่าใหญ่ไพโรหนา แลป่าอันนั้น เติระคายลาดไปด้วยหญ้าแพรกทั้งหลายทุกเมื่อทุกยามยิ่ง เหมือนดั่งสิ่งจอมผาจอมเมฆอันเขียวนิลวรรณสลนุณโน อันขยายไปด้วยไม้ทั้งหลาย อันตระการบานไปด้วยดอกแลหมากมีมากยิ่งนักหนา พหูทิสาน กตทั้งหลายอันมาก มีวรรณหลากหลายนา วิบุตสุตรา วคฺช ก็น้องมีเสียงอันหม่นกเสียงกลมควรภริมย์ชมชื่นยินดี อุปลุกุณนดิ ก็เข้าไปเป็นคู่ น้องเป็นหมู่ชานจันแจ้งกันไปมา ผารกเชิงโตเป็นเมืออยู่เนี่ยนี้หน้า ทุกคำเข้ามีกัลแลนา ทูมา เหนือปลายไม้อันคอกบานตะการงามก็เข้านา ฅนควา มหาสัคว์เจ้าเข้าไปแล้ว อทุกต หากจักเห็นยังโบกขรณิ อันมีไม้ไค้แลไม้กุ่ม มีคอกอันบาน ปกวานิ กะแสมแม่น้ำอันไหลมาแต่ท้องคอยที่ทาด ๆ มหาราชเจ้าจักเห็นโบกขรณิ ฅงามดีจุ่มกุ่ม ปฤโลมจุลาภินณิ อันอาเกียรณิ เติระคายเต็มไปด้วยเต้าแลปลาโตใหญ่ ไผ่เห็นก็ปไคร้จักหนีได้ มีทำอันฮาบเสียงเพียงงาม มโหทก มีน้ำอันมากเป็นที่อาบแลที่กิน แลมีกลิ่นอันหอมหลายหลากปราศจากกลิ่นอันเหม็นเป็น ๔ แจ่งเสมอ

กัน . .

กัณฑ์วนปเวศน์ แผ่นที่ ๘-๙

จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาถึงสถานที่โดยกษัตริย์ชาวเจตราชได้พรรณานาภูมิประเทศของภูเขาวงกตศิริให้พระเวสสันดรฟังว่าคอยนาฬิกะบรรพตนั้นแควดล้อมด้วยภูเขามากมายเป็นภูเขาหินล้วนเป็นที่อยู่ของหมู่กนิรีมีนกอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากทั้งนกกก นกแซกเต้า และนกสังกา อาศัยจับอยู่ตามกิ่งไม้และหน้าผาบินไล่กันอยู่ที่คอยนั้นมีไค้ชาด ทิสเหนือแห่งคอยนั้นมีสระชื่อนมุจลินท์ซึ่งมีดอกบัวขาวและบัวสายขึ้นเต็มไปหมด มีหญ้าแพรกลาดเป็นเนินเขียวขจี เต็มไปด้วยต้นไม้ที่มีดอกและผลมากมาย นกหลายชนิดหลากหลายสีก็ร้องส่งเสียงไพเราะนารื่นรมย์ร้องรับกันเป็นหมู่ โดยนกตัวผู้และตัวเมียร้องหาคู่อยู่บนต้นไม้ทุกคำเข้า เมื่อเข้าไปที่คอยนั้นแล้วจะเห็นสระโบกขรณิมีไม้ไค้และไม้กุ่มที่มีดอกบานสะพรั่ง มีสายน้ำไหลมาจากบนคอยมีชาดสายในสระนั้นมีปลาและเต้าตัวใหญ่ ๆ มากมายมีทำนาราบเสมอเป็นแนวเดียวกันมีมุมทั้งสี่ด้านเสมอกันน้ำที่อยู่ในสระนั้นใช้อาบ

และกินได้และมีกลิ่นหอมปราศจากกลิ่นเหม็นซึ่งผู้ที่ผ่านมาพบเห็นสระนี้แล้วไม่อยากจะจากไปในที่อื่นเลย ผู้แต่งใช้การกล่าวเปรียบเทียบคือเปรียบดอกบวบหรือดอกบวบขาวว่าเหมือนเงินเลียง การใช้โวหารพรรณนาทำให้เห็นภาพของภูเขาวงกตศิรีที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ ผลไม้ชนิดต่าง ๆ มีบรรยากาศที่ร่มรื่น แสดงให้เห็นว่าภูเขาวงกตศิรีเป็นสถานที่ที่น่าอยู่อาศัย เหมาะที่พระเวสสันดรจะบวชเป็นดาบสอาศัยอยู่ที่ป่านั้น

พราหมณ์ ครุฑาจารย์พราหมณ์ เอเต พุมา อันว่าไม้ทั้งหลายผุ่ณั้น นีลา อันเขียว นานาผลธรา อันทรงลูกผลหลากต่าง ๆ อุคคตา มีลำต้นอันสูงยาวยิ่งกิ่งน้อยสร้อยสาขา อพุกฏฐาว เหมือนดังคอมผาจอมเมฆ นีลา อันเขียวงามยิ่ง อณฺชนปพฤคา เหมือนดังเขาเอ้งชัน ปทิสฺสนฺติ ก็ผากฏเห็นมาแก่เขาทั้งสอง ธรา อันหนึ่ง คือว่าไม้ตะแบก ไม้แดงเหียน ขทรา ไม้ตะเคียนแข็งขนาด อุตฺสกณฺณา เตยระคาย ไม้หูกวาง มาลฺวา ไม้ยางพ่ายปลายมันสูงพันเพื่อน นกน้อยเลื่อนลงหา สาลา ไม้ย้ง พนฺชน ไม้ค้อ เต พุมา อันว่าไม้ทั้งหลายผุ่ณั้น มีลำสูงยาวยิ่ง กิ่งน้อยสร้อยสาขา วาเคน อันลม สมฺปเวรฺณตี หากมาพัดกระจัดให้อ่อนนุ่มไปมา สกึ ปิตาว มาณวา เหมือนชายหนุ่มอันโง่งเหล่า เข้ามาพร้อมที่หนึ่งทีเดียวกัน แล้วแลกับดูตักน้ำเหล้าอันขมกว่าแก้วมาเมา สัมกับเมฆพร้อมกันนั้นแท้ดีหลีแลนา พราหมณ์ ครุฑาจารย์พราหมณ์ สกฺกนา อันว่านกทั้งหลาย อุปริ พุมปริยาเยสุ อันจับอยู่เหนือกิ่งไม้ แล้วแลย้องถ้องขานขันแข่งกันไปมา ด้วยเสียงอันเกลี้ยงกลมควรชมชื่นยินดี สกฺกิตฺติโยว สุขฺยเร ก็ผากฏได้ยินมาทั่วทิศาบาดุดงค์ธรรมชาติเสียงทิพย์ดังคีตฺตริยคนตรี ศรีวระคันธรรพหับเสพเทพให้ดาวดิงสา สุรินทาธิปติราชภูวนาถนั้นแท้ดีหลี นชฺชฺหา คือ ว่านกโพรคก โกกิลลา นกกาเวา สงฺฆา นกไถ่ เต็นไถ่ไม้กะทำลง แก่คนเที่ยวทางให้เป็นเหตุ ไปสู่ประเทศที่บ่ควร สมฺมปตฺนฺติ อ้องแล้วแลเต็นไถ่ไปมา พุมา จากไม้ต้นหลัง พุม สู่ไม้ต้นหน้า เต พุมา อันว่าไม้ทั้งหลายผุ่ณั้น สาขา ปตฺตสมิริตา อันมีกิ่งง่าเลิใบคกหนา เตยระคาย อันลมสหากมาพัด คชฺฆมานา ก็เล็งเป่งออกยังเสียงอันหม่วนควรชมชื่นยินดีปีติบ่ขาด บ่อาจจักใคร่คินมา อวหฺนฺเตว ดูกดั่งผู้เฝือกผู้ที่มาไกลมาถัด คจฺฉนฺติ ยังคนผุ่เข้ามาเป็นปฐุม รมยฺนฺเตว ดูกดั่งให้ชมชื่นยินดี แข่งคนผุ่อยู่เก่าบ่ใครให้จักหนี เทียรย้อมยินดีหายคำโสภ บริโภคพร้อมอาภรณ์ สมาคมทุกสิ่ง ยิ่งกว่าอยู่ในบ้านเมืองแห่งตนแท้ดีหลี ...

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๒-๓

จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาป่าไม้ในป่าหิมพานต์ที่มีต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่มากมาย โดยนายพราหมณ์เจตบุตรพรรณนาให้พราหมณ์ชูชกฟังว่าป่าไม้นั้นเขียวขจี มีมากผลดก มีหลายพันธุ์ ทั้งไม้ตะแบก ไม้แดงเหียน ไม้ตะเคียน หูกวาง ยางพาย ไม้รัง ไม้ค้อ ซึ่งล้วนแต่มีลำต้นสูงยาว และมีกิ่งก้านมากมายเวลาลมพัดจะพลิ้วไหวโน้มไปตามแรงลมเป็นแนวเดียวกัน ในป่านั้นยังมีนกเป็นอันมากจับอยู่บนกิ่งไม้ส่งเสียงร้องอย่างไพเราะเปรียบเหมือนเสียงคนตรีอันเป็นทิพย์สำหรับขับกล่อมเทวดาชั้นดาวดึงส์ นกโพรคก นกกาเวา และนกไถ่ยังช่วยบอกทางคนหลงทางโดยการร้องและเดินไปตามต้นไม้เพื่อบอกทาง ต้นไม้เหล่านั้นมีกิ่งและใบคกหนาเวลาลมพัดต้องใบไม้ใบไม้

เหล่านั้นก็จะเปล่งเสียงออกมาอย่างไพเราะน่ารื่นรมย์ยิ่งนักคนที่มาใกล้และได้ยินเสียงนั้น ไม่อยากที่จะกลับออกไปเพราะช่วยให้รู้สึกมีความสุขมากกว่าอยู่ในบ้านของคนเสียอีก ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบกับหลายครั้งเช่น เปรียบป่าหิมพานต์ที่เขียวขจีว่าเป็นเหมือนผาจอมเมฆที่เขียวงามและเหมือนเขาเอืงชัน เปรียบเสียงนกร้องว่าเหมือนเสียงคนครี้อันเป็นทิพย์สำหรับจับกล่อมเทพดาชั้นดาวดึงส์

บัดนี้ จากวิณยาน้อยของยังประเทศเขตอาศรมบทสาธาณอันวิเศษแห่งพระเวสสันดรเจ้าแก่ฉินณพราหมณ์ อุตฺตริ ให้ยัง จึงกล่าวว่า อมฺพา กปิฏฐา ปนสา สาธา ดังนี้เป็นเค้า พุรหุม ครุาท่านพราหมณ์ ทูมา อันว่าไม้ทั้งหลายอันขายยังอยู่ระพุ่มพร้อมเป็นต้น แวดล้อมล้อมพระบรรณสาธาแห่งมหาสัตว์ อมฺพา คือว่าไม้ม่วง กปิฏฐา ไม้หมากหวด ปนสา ไม้หมากมี ชมฺพุ ไม้หว่า วเกทกา ไม้หมากแหน หริตฺถิ ไม้หมากส้มอม อามลกา ไม้หมากขามป้อม อสฺสตุลา ไม้ป่าแฉ่ง พุทฺธานิจ ไม้หมากท้น จารุติมฺพุทฺฐา ไม้หมากคันทอง มีลูกอันสุกใสงามชอยโชติ นโครฺธา ไม้เนื้อโครมมีลูกอันสุกเข้มแลหอมหวาน อุทฺมฺพรา ไม้หมากเตื่อ มีลูกอันสุกเหลืองเอื้องเอื้อแต่เค้าเท่าถึงปลาย บมิได้ ขวนขวายด้วยอันขึ้น ขึ้นอยู่แต่ที่ต่ำขำพระธรณีแผ่นดิน ปิดกินยังลูกไม้อันสุกหวาน สมสถานดั่งน้ำผึ้ง น้ำมึมนั้นแท้ดีหลี พุรหุม ครุาท่านพราหมณ์ กทฺทลฺโย ดันกล้วยทั้งหลายอันขายงามชะพาดสะอาด เดียวคายเป็นต้นแวดล้อมล้อมพระบรรณสาธาแห่งมหาสัตว์เจ้าคนนั้นมี ๕ ประการ ปาเรวคา คือ ว่ากล้วยกล้วย กล้วยา จ กล้วยก้านมุ่นกัถิ มุทฺทิกา จ กล้วยเขาแพะ มีหลายหลาก กล้วยจ้าวมากเครือ หลวง มุทฺทิกา กล้วยคืบ สุกบิถีกินหวาน เลี้ยงสงสารคนใหญ่ บิไซ้พอประมาณ ดันกล้วยทั้งหลายฝูงนี้มีหน่วยหวานหลายประการทุกเอื้อง เครื่องประดับหิมพานต์มีมาก ถ้วนทุกภาคเหลือหลาย พุรหุม ครุาท่านพราหมณ์ มธุ อันว่าชวงเผ็ง อนนฺทก อันหาแม่หวงแหนบได้ บิไซ้เอยาก มีมากแก่นักหนา มนุ สฺสา อันว่าคนทั้งหลายอันเข้ามา ทิสฺวา เห็นแล้วเมื่อก่อนบ่ห่อกราบ อาทาย อันเกิดมาด้วยบุญ บุญเร กินด้วยตนเอง พุรหุม ครุาท่านพราหมณ์ นานา อมฺพา พหุวิธา ไม้ม่วงมีหลายประการต่าง ๆ อณฺเฏอ อมฺพา ไม้ม่วงจำพวกหนึ่งปุปฺพิคา ผงเป็นดอกเป็นหมากจ่อช่อมีหลาย แต่ปลายเท่าถึงดอกเป็นคอกเป็นหนา อณฺเฏอ อมฺพา ไม้ม่วงจำพวกหนึ่ง โทวิลา มีหน่วยอันน้อยสร้อยสาขา อณฺเฏอ อสฺพา ไม้ม่วงจำพวกหนึ่ง ปกฺกา จ มีหน่วยอันสุกเข้มแลหวานยิ่งสิ่งอ้อยน้ำตาล ตฺพูกตฺ อันว่าหมากม่วง ๒ ประการนั้น ถึงความมีลูกคืบเขียวงามพิลาสยิ่งสิ่งดังหลังเขียดตะปาด มีลูกสุกพิลาสงามสุดดั่งวรรณะคำ อมฺพา อันว่าหมากม่วงทั้งหลาย อามา เจว หน่วยคืบกัถิ ปกฺกา จ หน่วยสุกกัถิคนฺธรสฺตฺมา ประกอบด้วยวรรณะคันธระอันงามแลหอมหื่น ควรชมชื่นยินดี มีรสอันหวานสุดขนาด มาตรว่าผู้ชายทั้งหลาย อันเข้าไปสู่ที่จิมใกล้ใจประเทศเทญฺญาภายได้แห่งต้นมะม่วงทั้งหลายฝูงนั้นแล้วแลยกมือถือเอา มีใจชมชื่นยินดี แล้วจึงบริโภคพร้อมเต็มใจเอยากลำบากสัง

...

กัณท์จุลพน แผ่นที่ ๓ - ๔

จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาบริเวณอาศรมของพระเวสสันดรซึ่งนายพรานเจตบุตรพรรณนาให้พราหมณ์ชูกฟังว่าบริเวณอาศรมบทของพระเวสสันดรนั้นมีต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ล้อมรอบ

เป็นแนวทั้งด้านมะม่วง หนากหวด ขนุน ไม้หว่า หนากแหน สมอ มะขามป้อม ปาแปง พุทรา คับทอง และไม้มะเดื่อซึ่งมีลูกสุกหวานเหลืองระเรื่อเต็มทั้งต้นผู้ที่ต้องการจะกินไม่ต้องปีนขึ้นไปเก็บ เพราะเพียงยืนอยู่บนพื้นดินก็สามารถเก็บกินได้ ผลไม้เหล่านั้นมีรสหวานเหมือนรสน้ำผึ้ง บริเวณรอบ ๆ อาศรมยังมีต้นกล้วยขึ้นล้อมรอบเต็มไปหมดถึง ๕ ชนิดคือ กล้วยก่าย กล้วยก้านมุ่น กล้วยเขาพะ กล้วยง้าวและกล้วยดิบ ซึ่งแต่ละต้นนั้นมีลูกคอกไม้ดิบและมีรสหวานสามารถเลี้ยงคนได้เป็นอันมาก รวงผึ้งที่มีในบริเวณนั้นไม่มีแม่คอยหวางแหงนก็มีเป็นจำนวนมาก มะม่วงมีหลายชนิดจำพวกหนึ่งมีดอกมีผลดกมากตั้งแต่ลำต้นจนถึงปลาย จำพวกหนึ่งมีผลเล็ก จำพวกหนึ่งมีผลสุกเข้มหวานเหมือนน้ำอ้อยหรือน้ำตาลทั้งสองชนิดนั้นลูกดิบเขียวงามเหมือนหลังเขียวตะปาด ส่วนลูกสุกมีสีงามเหมือนสีทองคำ มะม่วงทั้งหมดนั้นทั้งลูกดิบและสุกมีรสและกลิ่นหอมหวานเป็นอย่างยิ่ง บุรุษผู้เข้าไปยืนภายใต้ต้นสามารถยกมือขึ้นเก็บเอาผลมะม่วงเหล่านั้นมากินได้อย่างไม่ลำบาก ผู้แต่งมีการกล่าวเปรียบเทียบหลายครั้ง เช่น เปรียบรสชาติของผล ไม้ว่าหวานเหมือนน้ำผึ้ง เปรียบรสชาติของมะม่วงว่าหวานเหมือนน้ำอ้อยหรือน้ำตาล เปรียบสีของลูกมะม่วงดิบว่าเขียวเหมือนหลังเขียวตะปาด และเปรียบสีของมะม่วงสุกว่ามีสีเหมือนทองคำ

อจจุโค เจ้าอจจุตรัสตื่นวิเศษ วัฒนศุวา จักรพรรษาของขอยังสระแลป่าไม้ในที่ใกล้อาศรม เป็นอุดม แวนยัง อาห จิงกล่าววว่า การริมลา วิคตา ภูมิภาเค มโนเรม คุรามหาพราหมณ์ ในพื้นช่วงอาศรม คุรภิรมย์สุดขนาด แล้วแลเคียรคายเต็มไปด้วยดอกกุ่มเทศแลดอกจำปา สททลา หริตา อันเขียวงาม ด้วยหญ้าแพรก บ่ห่อนได้แปลด้วยผงแผ่ เถ้าธูถิ ก็บ่มีคิดผงขึ้นได้ในพื้น ช่วงอาศรมที่นั่น ตณานิ คุลศุสพมูปมา มีหญ้าอันอ่อนสุขุมาลัย สมสดมดั่งสำลีผายล่งสูงประมาณได้ ๔ นิ้วมีอขวาง มยุร คิวสงกาสา มีวรรณขาวเขียวเหลืองเหลืองแหล่ คุงคังแวกคอนกูง สมนดา คุสูงเสมอกันยอดทุกคำทุก พายน้ำแลนา พรหม คุราท่านพราหมณ์ คัม วนิ อันว่าป่าอันนั้น รดวฑุณิ เทียรยอมจำเจริญคืออาจ ด้วยชาติหลายประการ สลิล มีสระพังหวานสุทธะยัง วัฒนสนภ มีวรรณะใสล่งดูงาม โบกขรณินั้น สลณณู เคียรคายด้วยอุปละชาติ ๓ ประการ คือว่าดอกอุบลเขียวงามบ่เศร้า บานเมื่อเช้าเลียน กัน โลหิตกานิ มีวรรณะเขียวแดงดูต่าง ๆ ตั้งอยู่พางเป็นถัน นททโปกขรณิอิว เหมือนดั่งนั้นทะ โบกขรณิฟากฟ้า อันมีในแหล่งหล้าดาวดั่งสานแล่นา ...

กัณท์มหานพณ แผ่นที่ ๔ . ๒ - ๕

จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาถึงป่าที่อยู่ใกล้บริเวณอาศรมของพระเวสสันดรซึ่ง อจจุตรัสตีพรรณนาให้พราหมณ์ชุกฟังว่าในเขตอาศรมนั้นเป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์อย่างยิ่งเต็มไปด้วยดอกกุ่มเทศ ดอกจำปาและหญ้าแพรกเขียวงามที่ไม่มีฝุ่นละอองเประเปื้อนขึ้นอยู่รอบอาศรมนั้น นอกจากนี้ยังมีหญ้าที่อ่อนนุ่มดั่งสำลีสูงประมาณ ๔ นิ้วมีดอกสูงเสมอกันตลอดแนวมีทั้งสีเขียว สีขาวและสีเหลืองเป็นแวววาวเหมือนสีขนที่คอของนกยูง ที่ป่านั้นยังมีสระ โบกขรณิที่ใสงามน้ำที่สระนั้นมีรสหวาน เต็มไปด้วยดอกอุบลเขียวบานงาม ดอนเจ้าจะพานเรียงกันเป็นแนวสวยงามเหมือน

พระภูมิก็ยังคงเป็นบ่าว ถึงด่านถั่วทรงโถม เป็นศิวโลมลูบเล้า พระเป็นเจ้าแก้มัททิดีหลิณา อสุตานุพพิตตะพระภูมิอยู่เกล้าผู้เป็นเจ้าแลเป็นศิว บัควรกลั้วสักหยาด ใจข้าน้อยนาฏมัททิดีหลิณายังสันโดษให้ข้าน้อยโศคเป็นทาน แก่พราหมณาจารย์ผู้ไธ้ ควรท่านให้ปลงใจ อย่าว่าข้ามีใจงเลี้ยวให้ข้าน้อยเจียวเป็นทาน ประการหนึ่ง ศิวว่ามีประโยชน์ด้วยเนืองนอง ตาทั้งสองเห็นเพียงแท้ ก็ทำได้บอกตามประโยชน์เงินคำโสคคองแหวน ขายข้าแทนที่ไซ้ ว่าบ่ได้จวงวาย ควรละลายขอบแท้ ขายข้าแลกเงินทอง มาเป็นของสินจ่าย ได้ด้วยง่ายแทนไป มันเอ็งไข่มักมาก เชิญท้าวหากอำเพง พระทรงธรรมผู้น้อย เชิญพระนั่งเกล้าทรงธรรม ยาวว่าข้าน้อยคิดการอันอื่น ยาวว่าข้าน้อยลั่นคำศิว ตามแต่ด้วยศรัทธาตนฮี้ ยาวว่าข้าผู้แลจีนเลีย หากเป็นเมียมาแต่่น้อย ค้อย ๆ อยู่กับดินตามสมภารแห่งเจ้า ตนแก่นเหง้าจอมหัวแท้ดีหลีแล ..

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๖ - ๖ : ๒

จากตัวอย่างเป็นการพรรณนาความรู้สึกรักของพระนางมัททิดีที่แสดงถึงความเป็นสตรีที่งามทั้งกายและใจหลังจากรู้ว่าพระเวสสันดรได้ประทานตนเองให้กับพราหมณ์ที่เข้ามาทูลขอ จึงทูลต่อพระเวสสันดรว่าตั้งแต่พระนางเริ่มเข้าสู่วัยสาวยังไม่เข้าใจในสภาวะของหญิงหรือชายก็ได้มาอยู่ร่วมกับพระองค์ ไม่รู้ว่าสิ่งใดถูกหรือผิดตามธรรมเนียมปฏิบัติของภรรยาเมื่อพระองค์ประทานให้แก่พราหมณ์อื่นแล้วก็ไม่สามารที่จะขัดขืนได้ ถึงแม้จะขายพระนางเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายก็ถือว่าเป็นการสมควร ขอให้เข้าใจว่าพระนางไม่ได้ประพฤตินอกใจพระองค์แต่ประการใด พระนางเป็นเมียก็เปรียบเหมือนเป็นข้าของพระเวสสันดรการประทานพระนางให้กับคนอื่นจึงเป็นสิทธิ์ที่สามารถกระทำได้โดยไม่ผิด พระนางไม่ได้โกรธหรือน้อยใจแต่ประการใด

๒.๓ เทศนาโวหาร หมายถึงการอธิบายข้อความอย่างมีเหตุผล มีหลักฐานที่ทำให้น่าเชื่อถือ การอธิบายข้อความให้กว้างโดยยกเหตุผลหรือหลักฐานมาประกอบเพื่อบ่งชี้ให้ผู้อ่านรู้จริง เชื่อถือและปฏิบัติตาม การอธิบายข้อความที่สำคัญด้วยชี้แจงให้เห็นจริงตามเหตุผล การอธิบายถึงคุณและโทษอย่างชัดเจนและชักจูงใจให้ปฏิบัติตาม ดังตัวอย่าง

ยา สาขา พ่อพระยาเอยเป็นเจ้า ข้าเล่ายังเหตุ เห็นสุพลแห่งฝูงหญิง ลางคนพลอยเล้ามาประดับคนสะพู่ เข้ามั่นหมู่จวงจันทน์ ทาน้ำมันให้ชุ่ม มักใครได้ชายหนุ่มโถมฉาย เมื่องายบ่กินเข้าอดแค่เช้าถึงสวຍ ยัดแหวหลายกิวคอดเพียบให้ห้องน้อยสวดสูงกลาง ออกคิสุส เมื่อฮ้อนผิงไฟฟอก โอเนื้อออกเป็นสาว อุทุทกา เมื่อหนาวอาาน่าเข้า เนื้อบ่เศร้าบานางามนางฮามกล้วนเป็นฮ้าง ผัวพรากข้างฮาวนอน พระภูธรฝังข้างเกี่ยวกระด้างคงดาบ ผัวเดียวดาบกำพริ้ว จักกัมหน้าไปตามพ่อเอยอุปปสุส ขอแต่พ่อออกเจ้าภูบาลฝูงจ้อฮามตามกล่าว ฝูงบ่าวอยู่นึกม ฐปโถมคนฮิงแก้ว ห่อผ้าแล้วเที่ยวทวง หญิงฮามยังวัยหนุ่ม หน้าซ้อยชุ่มโถมฉาย ชายฮามตามเอิ้นกล่าว แม่ฮ้างคำวะหลิวหลังชายรังตัวไปฮอด กอดอุ้มจับกุมบายบ่มักชายชักท้าว แม่ฮ้างอ่าวฮินทุซ ออกซลบกบ่แล้ว แจ้ว ๆ ให้

ขุนตาย เวทกข์ กิยาอันเป็นอั้ง คดถ้อยอั้งแก่ฝูงชาย ข้ายินอายุขไปคอมบ่ออยู่ เป็นค้แก้วผิวขวัญพ่อ
 เอย สกุกะ สกุกี้ ข้าแต่พระเอยเป็นเจ้า ชื่อว่าเป็นอั้งหม้ายอินอายุยงหนักหนาขุดิยา เอยหญิง
 แก่ แลอั้งหม้ายแลหนุ่มน้อยปานกลางหญิงสาธณอั้งหม้ายอย่าว่าอ้ายดิหลิ อตถิเอยอย่าได้เคียด
 อย่าได้บังเบียดโกรธา ชักเทียบมาให้กว้าง เป็นอั้งหม้ายคาคออ้ายดิหลิ ท้าวพระยาฝูงบ่าว เชื้อท่อน
 ท้าวละเมิน เที้ยวเอ็นเทนแอ่วเหล่น แล่นคิดเดินตามกัน อั้งหม้ายมาแวนหม้าย ชักเข้าไป
 มายา ทำเชิงจาอ้อยอั้น มือคั่วปั้นเบียนมกอดคอชมลวดแล้ว ชายสอดแล้วหนีเสีย อั้งเมียเอยใช้
 น้อยคดคำด้อยแก่ฝูงชาย อั้งคั่นตายวัดเว้า ฝูงบ่าวเล่าไยหัว พระเจ้าอยู่หัวเอยเป็นเจ้า ผิวข้าเข้า
 ไพรสนฆ์ ข้าจักเอาคนตามภูวนาถ ..

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๗ ๒ - ๘

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายโดยยกเหตุผลมาประกอบเพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกคล้อยตาม
 และเชื่อในเรื่องที่ตนเองกล่าว โดยพระนางมัทรีเล่าถึงพฤติกรรมของผู้หญิงที่กลัวจะไม่มีคู่และกลัว
 เป็นหญิงม่ายให้พระเจ้าสญชัยฟังว่า ธรรมดาผู้หญิงทุกคนต้องรู้จักแต่งตัวให้สวยงามเพื่อทำให้ชาย
 หนุ่มรัก ไม่ทานข้าวมากเพราะกลัวอ้วน อยากให้ผิวพรรณผ่องใสหน้าร้อนต้องทนผิงไฟ หน้าหนาว
 ต้องทนอาบน้ำตอนเช้า และบอกโทษของการเป็นหญิงม่ายว่าธรรมดาหญิงม่ายไม่มีสามีคอยคุ้ม
 ครองต้องถูกชายอื่นรังแกและถือว่าเป็นเรื่องที่น่าอับอาย พวกผู้ชายจะเที่ยวแฉะเวียนมาเกี้ยวและต้อง
 ไปเที่ยวเล่นเพราะตนไม่มีสามี เพราะเหตุนี้พระนางมัทรีจึงอยากตามพระเวสสันดร ไปอยู่ที่ภูเข
 วงกตคีรี

ด้วยเหตุอุปัติเหตุประเภทแห่งคำฝันมี ๔ ประการ อันหนึ่งธาตุจำเชือกเยือกในขันที่ฝันบินบนอากาศ
 พลาดตกต้นไม้แลเหวชัน ฝันสิ่งนี้ชื่อว่า ธาตุเข้าพะเจ้าบ่นิยม อันหนึ่งฝันเห็นบุพพารมณอันได้
 บริโภค เมื่อก่อนสิ่งประการ ในมโนทวารสู่อัน ฝันสิ่งนี้ชื่อว่าอนุคติมิตก็ยังมี เหตุอุกคาลกถา อัน
 หนึ่งฝันเห็นเทพดาสำแดงอาการอันเป็นประโยชน์ ลงเหล่าเป็นโทษจิบหายด้วยอุบายอันใดอันหนึ่ง
 ฝันสิ่งนี้ชื่อว่าเทพดาสังหรณ์นิมิต ลงเทือกก็แม่น ลงเทือกก็ผิด อันหนึ่งนิมิตแห่งอุกถล แลอุกถลธรรม
 กรรมอันให้หอบหับกับตนบ่ขาด อันจักให้เกิดผลอันเป็นสุข แลทุกข์ เอก ฝันสิ่งนี้ชื่อว่าบุพนิมิตบ่
 ห่อนผิดท่อย่างติดกับด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ วุฑฒิแลวินาศ คือ ว่าวุฑฒินั้นอาจจักให้ผลอันเป็น
 อิกฐกัณตสุขททยภิรมย์ยัง สิ่งพระโพธิสัตว์เจ้าเห็นยังปัญจมหานิมิตใหญ่ ๕ ประการ เมื่อจักครุสผญา
 สัพพัญญุตญาณนั้นแล ถ้าวุฑฒิแลวินาศนั้น ...

กัณฑ์กุมารบ้นคัน แผ่นที่ ๑ . ๒ - ๒

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายโดยยกหลักฐานมาประกอบเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาที่กล่าว
 ได้อย่างถูกต้องชัดเจนเป็นการกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความฝันขึ้นว่ามี ๔ ประการคือ

๑.ธาตุโทษะ เกิดจากธาตุกำาริ

๒.อนุญูปพะ เกิดจากอารมณ์ซึ่งเคยเสวยแล้วในกาลก่อน

๓. เทวโตปลั่งหรรณี เกิดจากเทวดามาบอกเหตุ

๔.บุพพณิมิต เกิดจากสิ่งที่บอกเหตุขึ้นก่อนเป็นส่วนดี

เรียกให้จำง่าย ๆ ว่าความฝันนั้นเกิดจาก “บุพพณิมิต จิตนิรวันท์ เทพสังหรณ์ ธาตุกำเริบ”(เทศน์มหาชาติเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาส ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา. ๒๕๔๑ : ๘๕)

ข้าໄห้สมเด็จพระภูบาลบรมบาทกับทั้งໄท้ราชนงคราญ คือว่า ทานแห่งจอมเจ้า เป็นคັນว่าลูกเด้าแลซา
ยา ทุทุทุ อັນว่าคนพาลบาปไป จักให้สู้ก็เ็นขากดีหลีแล ทุทุทุ กรรมอันดีพระกล่าໄว้ กะทำยา
แคนจริง ปลูก คนปลูกชนบ่มีกะทำได้ สด่ พระศรีทฆามวลมาก จักสู้ยานักหนา ตสุมา เหตุสภาวะคน
สองจำพวกนั้นเป็นคັນว่าสัปปุสะคนฉลาด แลคนบาปไปพาลา เจริຍบ่อเกิดนานาหลายที่ อสนโต
อັນว่าคบผู้หาสิบลໄได้ เจริຍบ่อให้เจ็บหายไป อโด คันว่าจุติตายกะฉลาด จากเชื้อชาติเป็นคน เจริຍ
บ่อเอาคนไปสู่หม้อสี่หูเวจिनรกแท้ดีหลีแล สนโต คนฝุงโคมีใจกว้าง เจริຍบ่อเชื่อฟังพุทธคุณ
เจริญบ่อกะทำบุญบ่ขาด คันว่าเสียงชาติจากเมืองคน เจริຍบ่อเอาคนเมื่อเกิด ในชนฟ้าเลิศชื่อว่าดุสิตา
อันประเสริฐ ด้วยเดชะแห่งทาน สมเด็จพระหาราชเจ้า อันได้ให้ลูกแก้วแลเมียรักแห่งคนเป็นทานเท่าวัน
เทอญ มหาราช ข้าໄห้พระบาทให้เริราชจอมไตร อันเข้ามาในแหล่งหล้า ดูค่านค้ำหิมพานต์ ได้ให้
ทานอันประเสริฐ คือว่า ลูกแก้วเกิดกับอก แก่เฒ่าโชนชกพรหมณเ็นวันวานนี้แล้ว บัดนี้เล่าก็มาให้
นางแก้วราชมัททิแก่เจ้า อันอ่วยหน້ามขอทานอันล้าเลิศ เป็นญาญอันประเสริฐแท้ดีหลีแล สดเค อาจ
ชักนำพระรสีเ้าเมื่อเกิดในห้อยวิมานคำผาสาทอันเลิศล้ำเมืองสวรรค์เทวโลกแท้ดีหลี ...

กัมม์ที่สักกบรรพ แผ่นที่ ๗ · ๒-๔

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายเพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงโทษของความตระหนี่และคุณของการให้ทาน โทษของการคบคนพาลและคุณของการคบบัณฑิตทำให้คนเกรงกลัวต่อบาปและอยากทำความดี ซึ่งเป็นตอนที่พระอินทธาราชตรัสกับพระเวสสันดรว่า คนพาลมีใจเป็นบาปเที่ยวคบหากับคนไม่มีศีลย่อมพาตนให้ทำแต่กรรมชั่วเป็นคนตระหนี่ไม่รู้จักรักให้ทานตายไปแล้วย่อมบังเกิดในอเวจีมหานรก ส่วนชนเหล่าใดมีใจเป็นบุญกุศลเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เพียรกระทำบุญไม่ว่าดเมื่อดายไปแล้วย่อมบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต และสรรเสริญทานของพระเวสสันดรว่า การให้ทานบุตรที่เกิดกับอกและภรรยาอันเป็นที่รักยิ่งนั้นถือว่าเป็นเลิศกว่าทานทั้งปวง ผลของทานนั้นจะชักนำให้บังเกิดในวิมานทองในสวรรค์เทวโลกแน่นอน

พระกัณธิยาสนทนต์ คุมเห ทานทั้งหลายจงสดับยับยั้งไว้ไว้ จงตระรงไว้ในมนทวารทุกเมื่อ ฟัง แล้วเชื่อศรัทธา สัพพบุปผลามวลมาก เขียนรูปหลากหลายพหุ ประดับแถวถันถี จึงพร้อมกันฟังยังมหา เวสสันดรชาดก พระพุทธเจ้ายกมาเทศนา คุมเห ภวนดา ทานทั้งหลายเมื่อบังคับปาดณาเป็นพระผาบ

สงสารก็ดี จักปาดนาปึงเจกโพธิญาณ แลจักปาดนาอรหันตผายผ่อง ก็บ่มีสีกลองสักหยาด แม่นจักปาดนาจักกวัดศิราษห้องโลกีย์ แม่นจักปาดนาเป็นพระยาอินทามณีนมิ่ง หากจักได้สัมฤทธิ์ดังหือฤทัย แม่นจักปาดนาเห็นพระเมตไตรย คนจักลงมาโคศสัตว์โลกให้พ้นจากโชนสงสาร ถึงนิรพานอันประเสริฐ ล้ำเลิศกว่าสุขทั้งหลาย อันบ่ผู้จิบหายพลัดพราก อันบ่ลำบากเศร้าโศก อันบ่มีโรคพยาธิ อันบ่ผู้ถ่อยเฉาเข้าสู่คำตาย คำปาดนาท่านทั้งหลายก็สัมฤทธิ์ บ่มีคิดหากจักได้ตั้งจิตแห่งท่านทั้งหลายแล คุณเม ภาวนดา ท่านทั้งหลายเมื่อจักฟังอย่าได้เหลียวหลังเอ็นปาก อย่าได้งวักหน้าจรรจา คุณเม ภาวนดา ท่านทั้งหลายเมื่อจักฟังธรรม อย่าได้ทรงมาลาประดับอก อย่าได้ใส่ผ้าพอกเคียนหัว ให้ตั้งสัดตรงซื่อ ฟังแล้วจ้อจำเอาทุก ๆ คน ท่อวันเทอญ ...

กัณฑ์นครกัณฑ์ แผ่นที่ ๑๗ : ๒

จากตัวอย่างเทศนาโวหาร เป็นการอธิบายโดยการชักจูงใจให้ปฏิบัติตามซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสบอกให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายฟังเรื่องมหาเวสสันดรชาดกด้วยความศรัทธาพร้อมทั้งสักการบูชาด้วยความเคารพเมื่อทำอย่างนั้นแล้วจะได้รับอานิสงส์มาก แม้ปรารถนาสิ่งใดก็จะสำเร็จได้ทุกประการหากปรารถนาจะพบศาสนาของพระอริยเมตไตรยพุทธเจ้าก็จะได้พบ และทรงสั่งสอนด้วยว่าในขณะที่ฟังเรื่องพระเวสสันดรชาดกนั้นอย่าได้หันหน้ามองไปทางอื่น อย่าได้พูดคุยกัน อย่าได้ประดับดอกไม้ อย่าใช้ผ้าโทกบนศีรษะ จงตั้งใจฟังและจดจำนำไปปฏิบัติตามจึงจะได้รับอานิสงส์จากการฟัง

๒.๔ สาธกโวหาร หมายถึง การอธิบายข้อความโดยการยกเรื่องราวหรือเหตุการณ์อื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาเป็นอุทาหรณ์ การยกตัวอย่างเพื่อสนับสนุนเรื่องราวของตนเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและเชื่อถือตามเรื่องที่กล่าว ดังตัวอย่าง

มหาสตุโต มาตุกฺขณโต นิภมฺมโต ปริสุทฺโธ หุตฺวา มหาสัตว์เจ้ามาตรวาเสด็จออกจากท้องแม่ ปริสุทฺโธ หุตฺวา เป็นอันบริสุทธหามลทินมิได้ ก็มีนัยคาแล้วเจ้าก็ขึ้นมือไปสู่แม่แห่งตนแล้ว กล่าวว่าดังนี้ อมม ข้าไหว้พระแม่เจ้า อหิ อันว่าผู้ข้า ก็มักอยากให้งานแล กิจจิ ธนึ อันว่าข้าของอันใดสักเล็กสักหน่อย ยังมีบจ่า อสุส มาตา ในกาละเมื่อนั้นบันศรีสุพรรณผุดสติคนเป็นแม่กล่าวว่า คาค ดูราเจ้า ลูกอักแม่ เจ้าใคร่อยากให้ทานจงให้ตามใดมักท้อวันเทอญ พระราชมารดากล่าวดังนั้นแล้ว ก็ตั้งไว้ยังธงคำพันหนึ่ง เหนือมือแห่งเจ้ากุมารวันนั้นก็มิเฒ มหาสตุโต หิ อุมมฺกฺชาคเก อิมสฺมี ปจฺฉิมภเว จาคิตฺฐูจฺฉานสฺสุ ชาคมฺมโตว ด้วยมิแท้พระมหาสัตว์เจ้าคนประเสริฐ มาตราว่าเกิดมาแล้วอยู่จรรจาบ่คอมแม่ มีสามชาติ คือ ปางเมื่อเป็นมโหสถแล ปางเป็นพระยาเวสสันดรที่หนึ่ง แลปางเมื่อเป็นสิทธารถาชกุมารที่หนึ่งแล ออสุส นามภคณทิวเส ขามนั้นราชวงศาแลพราหมณ์ปะโรหิต แลพระยาบุรมสญชัยเป็นประธาน กริสุ ก็จำเอญหาชนามวิเศษ พระราชกุมารชื่อเวสสันดร เหตุตามประวัติการณ์ คือ ในโยงปรางค์อันมีในท่ามกลางหนทางพ้อคั ในวันชัยสิทธิดราชมั่งคละอันนั้นแล .

กัณฑ์หิมพานต์ แผ่นที่ ๓ : ๒-๔

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายโดยยกหลักฐานมาประกอบ เพื่อสนับสนุนเรื่องราวที่กล่าวให้น่าเชื่อถือมากขึ้นซึ่งกล่าวถึงการถือกำเนิดของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าว่ามีเพียง ๓ ชาติเท่านั้นที่พระโพธิสัตว์สามารถพูดได้หลังจากการประสูติคือ พระชาติเป็นมโหสถ พระชาติเป็นพระเวสสันดร และพระชาติสุดท้ายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ผู้แต่งยกเรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นหลักฐานประกอบการอธิบาย เมื่อกล่าวว่าพระเวสสันดรนั้นเมื่อแรกประสูติออกจากพระครรภ์ของมารดามีความประสงค์จะให้ทานจึงลืมหัดขึ้นยืนมือออกไปหาพระนางมุลลิสดี พร้อมกับกล่าวขอวัตถุที่พอจะให้เป็นการได้เพราะเป็นพระชาติที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ และเชื่อว่าพระเวสสันดรนั้นก็มาจากการที่พระเวสสันดรประสูติในท่ามกลางหนทางของพวกพ่อค้าหรือตรอกพ่อค้า พระเจ้าสญชัยพร้อมทั้งปุโรหิตจึงตั้งชื่อตามสถานที่ประสูติ

หนทางแต่เมืองปะเซชัยไปฮอดคอกสุวรรณคีรี ปลูก โขหนามมีประหมาน ๕ โยชนะ มาตุลนคร อันว่าเวียงมาตุลนคร ไปแต่บ้านพราหมณ์ชื่อว่านาพิทชะนั้น ประหมานว่าได้ ๑๐ โยชนะ ต่ มลัค อันว่าหนทางอันนั้น ดีสโยชน โกลแต่เวียงปะเซชัยฮุดตรนครไปประหมาน ๓๐ โยชนะ ดังกล่าวมาแต่ภายหลัง ผีจักษงขยาเป็นว่าได้สองแสนสี่หมื่นว่า เทวดาโย อันว่าเทวดาทั้งหลาย สงฺขิปีสุ ก็ย่อนหนทางอันไกลให้สั้น เหตุตั้งนั้น ขคฺคิยา อันว่าพระกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ สมญาปุณฺณสุกฺกิงไปฮอดเวียงมาตุลนครในวันเดียนั้นแล เต วุคฺค เหตุตั้งนั้นบันคาถาอันนี้ สังคายนาจารย์เจ้าสาธกยกมาในบาลีภายหลังว่าสงฺขิปีสุ ปล่ ยกฺขา อนุกมฺปาย ทารเก จูราสารีบุตคนบวิสุทฺธิด้วยปัญญา ยกฺขา อันว่าเทวดาทงหลาย สงฺขิปีสุ ก็ย่อน มลัค ยังหนทางอันไกลให้สั้น อนุกมฺปาย เพื่ออิฏฺฐณายังกุมารพีน้องอันสายแคะเฮ้งต้อง หนทางไกลอันกะคัก ขคฺคิยวงค์ทั้ง ๕ พระองค์ ไปฮอดเวียงมาตุลนคร นิคุขนคทิวเสเนว ในวันออกจากเวียงปะเซชัยไปนั้นแลมีคำปุจฉาใจทนายว่า ไปได้วันเดียนั้นสิ่งใดจาเพ็งวิสัยนาว่า มหาสคฺโค อันว่าเวสสันดรพระบรมมิกราชา นิคุขมิตฺวา เสด็จออกจากเวียงปะเซชัยไปเสวยพอกินงาย ก็ล่งหนทางอันได้ ๓ โยชนะ ปลูก ไปฮอดเวียงมาตุลนครเมื่อยามเย็นเป็นอันเข้าได้อย่างด้วยเดชะอานุภาพแห่งเทพดา...

กัณฑ์วนปเวศน์ แผ่นที่ ๒ - ๓

จากตัวอย่างเป็นการใช้สาธกโวหารเพื่อประกอบการอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจในเรื่องที่กำลังกล่าว ซึ่งเป็นการกล่าวถึงการเดินทางของพระเวสสันดรจากเมืองปะเซชัยไปยังเมืองมาตุลนครซึ่งมีระยะทางถึง ๓๐ โยชน์โดยใช้เวลาเพียงวันเดียวซึ่งคนธรรมดาไม่สามารถที่จะกระทำได้ แต่พระเวสสันดรก็สามารถเดินทางไปถึงเมืองมาตุลนครได้ในวันเดียนั้นผู้แต่งได้ยกเรื่องที่จะพิสูจน์ให้ผู้อ่านเชื่อถือและเห็นจริงตามที่กล่าวได้โดยกล่าวว่าเพราะเทวดาทั้งหลายได้ย่นระยะทางที่ยาวไกลให้สั้นลง เพื่อกเป็นกเรอนุเคราะห์แก่พระกุมารทั้งสองมิให้ลำบากในการเดินทาง ทำให้พระเวสสันดรสามารถเดินทางโดยใช้เวลาเพียงวันเดียวเท่านั้นเพราะอานุภาพของเทวดา

อมิตตดาปนา สวนดั่งนางอมิตตดาผู้นั้น สมมา ปฏิชคฺคิ ก็บวระบัตติยังชุกพราหมณ์บ่ประมาณ ตามโอวาทพ่อแม่สั่งสอนบ่ขัดชน เหตุนางได้เป็นเมียเพราะเงิน ๔ ส้อย จักว่าซ้อก็หากแม่นดีหลี ด้วยแท้มีคำโจทน์คั่งนี้ มันกระทำบุญสิงใดในกาละเมื่อก่อน จึงมาได้ผิวเผ่นผางฮ้ายคือเผดแลผิมัน ยังมีคำอินดิชมชื่น บ่ขมขื่นในวัยแห่งคนนั้นจา มีคำจุณคั่งนั้น เพ็งวิสัชนามาแก้ว่ นางอมิตตดาผู้นี้ เมื่อก่อนแต่บูฮาน เกิดในสงสารบ่ประมาณในชาติอันหนึ่ง นางได้เอาดอกบัวอันบานแล้วแลหับเหี่ยวมาบูชาพระปัจเจกโพธิเจ้าในกาละเมื่อคำ บุญน้อยคำฉินณกาล ด้วยผลาแลกรรมเสมอ กันมาในอัททภาวะจวนนี้ เมื่อนางได้ ๑๖ ขวบเข้า ก็จึงได้ผู้เผ่นเป็นผิวเพื่ออันแล .

กัณท์ชุก แผ่นที่ ๑ : ๒ - ๒

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายโดยการยกอุทาหรณ์คือเรื่องที่เป็นต้นเหตุให้เกิดเรื่องขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านเห็นจริงและเชื่อถือตามเรื่องทีกล่าวดังนี้โดยเล่าว่าสาเหตุที่นางอมิตตดาได้เป็นเมียของพราหมณ์เผ่นชุกเพราะว่าในอดีตชาตินางอมิตตดาได้นำดอกบัวที่บ้านและเหี่ยวแล้วไปถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าในเวลาคำเพราะผลกรรมนั้นทำให้ในชาตินี้นางอมิตตดาต้องได้พราหมณ์เผ่นเป็นผิวเมื่อตนเองมีอายุเพียง ๑๖ ปีเท่านั้น

เมื่อนั้นนางอมิตตดาจึงกล่าวว่า ยถา อคนควา สงคาม์ อยุทฺเรน ปราชิตอ ครุทธานพราหมณ์ ควัม อันว่าท่าน สุณาทิ จงฟัง อุปมัย ยังอุปมาอันกุจกกล่าวนี้เถื่อน ชาติทหารนี้มี ๔ จำพวกในโลกนี้แล สวนดั่งโยธาทหารผู้หนึ่งนับว่าเป็นชายแต่ซ้อ หลอกล่อว่าโยธา อคนควา มันบ่ไป สงคาม์ ผู้สงคราม แต่ผู้ชั่วเวกนั้นสะท้านฮ้านอยู่บ้านหากสันสาช โยธาทหารผู้หนึ่งเข้าไปในสงครามแล้วจึงจะสะท้านฮ้านแล้วแล พ่ายหนี โยธาทหารผู้หนึ่งนั้น ฮบสงครามเพื่อนแพ้งปัจจุบันแล้วแล่นหนี ฮีบเฮ้วเอาโตรอด โยธาทหารผู้หนึ่งนั้นรบสงครามผจญแพ้ข้าศึกศัตรูทั้งมวล ถ้าโยธาทหาร ๔ จำพวกนี้ หลอนถื่อว่าคนหาญ บ่ทันเอาการสักสิ่ง ผู้นั้นถ้อยฮ้ายยิ่งกว่าทั้งมวล ยถา อปมาถันใด ควัม อันว่าท่าน อคนควา บ่ทันไปชวนชวาย เรียกผู้ชวยอันยิ่งยวด ลวดมาแก้ว่ตัวเผ่นชวชราการ อุปมาดังพลหาญอันชี้ย่านนี้แล ...

กัณท์ชุก แผ่นที่ ๖ ๒

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายโดยการยกอุทาหรณ์เพื่อเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นจริงและเชื่อถือตามเรื่องทีกล่าวดังนี้เป็นตอนที่นางอมิตตดาต่อว่าพราหมณ์เผ่นชุกว่าเป็นคนขี้ขลาด โดยอ้างว่าตัวเองแก่เผ่นจึงไม่ยอมไปหาข้าพาสมาให้นาง นางจึงกล่าวยกทหารสี่จำพวกมาเป็นอุทาหรณ์ให้พราหมณ์ชุกฟังว่า ทหารสี่จำพวกในโลกนี้ พวกที่หนึ่งเป็นชายชาติทหารแต่เพียงชื่อว่ามีข้าศึกศัตรูก็ไม่ไปสู้สงคราม เพราะกลัวจึงหลบอยู่แต่ในบ้าน พวกที่สองเมื่อเข้าไปสู้สงครามแล้วจึงกลัวหลบหนีไป พวกที่สามเมื่อรบแล้วเห็นเพื่อนแพ้ก็จึงหนีไปเพื่อเอาตัวรอด ส่วนพวกที่สี่รบข้าศึกครั้งใดก็มีแต่พ่ายแพ้ทุกครั้ง ทหารสี่จำพวกนี้เรียกว่าขี้ขลาดส่วนทหารที่เลิกกว่าทหารสี่จำพวกนี้จึงจะเรียกว่าคนกล้า โดยกล่าวว่าพราหมณ์ชุกเป็นเหมือนทหารทั้งสี่จำพวกนั้น

สามิ อิตติโย นาม ชื่อว่าผู้หญิงทั้งหลายอันมีผิวก็ดี แลก็มีผิวก็ดี โอหาย ละไว้แล้วยังถูกแก้วแห่งคนเข้าไปในโพรงศพแต่เช้า จึงเข้ามาในกาละเมื่อค่ำ มีสภาวะปานดังนางนี้ ก็ยังมีในโลกนี้แท้ดีหลี นางจกมีใจใคร่คิดชอค เถิงชอคแก้วสายสมร นางท้อไปโครแอ่วเหล่านป่าควักกลางดง ใจนางบ่ประสงค์คอมเสาจักสิ่ง นางวังเขิวคิ่นมามีค้ำ ด้วยรัศมีเดือนดาว บัดนี้นางมาสะหาวโลกเลี้ยวดังบ่คำ อันคนทั้งหลายหากว่าไว้ ก็มาได้แก่น้องมัททิ แท้ดีหลี กูจักชักอุปมาเปรียบเทียบคั้งนี้น้อ เจ้ามัททิเอช สิโห อันว่าราชสีห์จะหนีจากคอย เพราะว่าคอยนั้นบ่มีถ้ำหา ปลาจกหนีจากน้ำ เพราะว่ามีน้ำนั้นบ่มีวังแลคม สมณะจกหนีจากครุ เพราะว่าครุนั้นไ้หาผญาบ่ได้ นกจกหนีจากไม้ เพราะว่ามีไม้ นั้นบ่มีกิ่งง่าสาขาอันกว้าง ช้างจกหนีจากเถื่อน เพราะว่าเถื่อนนั้นบ่มีไม้ไล่แลใบบง ราชสีห์จกหนีจากสระ เพราะว่าสระนั้นบ่มีดอกบัว ผู้หญิงจกหนีจากผัว เพราะว่าผัวนั้นทุกข์ไ้ อันบุญชามเพิ่นหากว่าไว้ ก็มาได้แก่น้องราชมัททิ ใ้การดีสักหยาด ...

กัณห์มัททิ แผ่นที่ ๘ - ๘ ๒

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายโดยการยกอุทาหรณ์ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นจริงและเชื่อถือตามเรื่องทีกล่าวซึ่งเป็นตอนที่พระเวสสันดรกล่าวว่ามีผู้หญิงคนใดในโลกนี้ที่ปล่อยลูกไว้ส่วนตนเองเข้าไปในป่าตั้งแต่เช้าแล้วกลับมาเมื่อตอนมืดค่ำ ซึ่งมีแต่นางมัททิคนเดียวเท่านั้นแล้วจึงกล่าวยกอุทาหรณ์ให้นางมัททิฟังว่า ราชสีห์จกหนีจากภูเขาเพราะว่าภูเขานั้นไม่มีถ้ำให้อาศัย ปลาจกหนีจากน้ำเพราะว่าน้ำนั้นไม่มีวังและคม สมณะจกหนีจากครุอาจารย์เพราะว่าครูอาจารย์นั้นไม่มีความรู้ นกจกหนีจากต้นไม้เพราะว่าต้นไม้ไม่มีกิ่งที่กว้างใหญ่ให้อาศัย ช้างจกหนีจากป่าเพราะว่าป่านั้นไม่มีต้นไม้และต้นไม้ให้กิน หงส์จกหนีจากสระเพราะว่าสระนั้นไม่มีดอกบัว ผู้หญิงจกหนีจากผัวเพราะว่าผัวนั้นทุกข์ยาก ซึ่งเป็นคำที่คนโบราณกล่าวไว้เปรียบเหมือนกับนางมัททิตอนนี้เมื่อพระเวสสันดรกำลังตกยากลำบากตนเองจึงไปเที่ยวเล่นโดยไม่สนใจ

จากการศึกษาการใช้โวหารในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหาวชาติ) สรุปได้ว่ามีการใช้โวหารทั้ง ๔ ชนิดคือ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร และสาธกโวหาร บรรยายโวหารและพรรณาโวหารใช้มากกว่าเทศนาโวหารและสาธกโวหาร บรรยายโวหารนิยมใช้สำหรับเล่าเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หรือบรรยายสถานที่ ลักษณะของสิ่งของให้ผู้อ่านเข้าใจเช่น ตอนที่เล่าเรื่องเหตุการณ์ที่เป็นต้นเหตุแห่งการตรัสเรื่องมหาเวสสันดรชาดกหรือตอนที่กล่าวถึงสถานที่อยู่และความเป็นอยู่ของพระเวสสันดรที่ภูเขาวงกตศิริ เป็นต้น พรรณาโวหารใช้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งของ สถานที่ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลโดยมีการกล่าวเปรียบเทียบกับ เช่น ตอนที่พรรณนาความรู้สึกโศกเศร้าของพระนางผุสดีเมื่อรู้ว่า พระเวสสันดรจะถูกขับไล่ออกจากเมืองว่าเปรียบเหมือนแม่น้ำที่ถูกนายพรานขโมยลูกไป หรือตอนที่พรรณนาภูมิประเทศของภูเขาวงกตศิริโดยเปรียบเทียบกับผาจอมเมฆที่เขียวงามและเหมือนภูเขาเอื้องชัน เป็นต้น

เทศนาโวหารใช้เพื่ออธิบายเรื่องราวให้ชัดเจนทำให้ผู้อ่านเข้าใจในเรื่องที่กล่าวง่ายขึ้นโดยการยกเหตุผลและหลักฐานมาประกอบ เช่น ตอนที่อธิบายถึงโทษของความตระหนี่และคุณของการให้ทาน โทษของการคบคนพาลและคุณของการคบบัณฑิต และตอนที่อธิบายถึงคุณประโยชน์ในการฟังเรื่องมหาเวสสันดรชาดกด้วยศรัทธา แม้ปรารถนาสิ่งใดก็จะสำเร็จได้ทุกประการ เป็นต้น ส่วนสาธกโวหารเป็นการอธิบายโดยยกอุทาหรณ์เพื่อให้ผู้อ่านเห็นจริงและเพื่อสนับสนุนเรื่องราวที่กล่าวให้น่าเชื่อถือมากขึ้น เช่น ตอนที่พระเวสสันดรประสูติได้ทูลขอสิ่งของกับพระนางมุลลิสติเพื่อให้ทาน กวีได้ยกเรื่องการถือกำเนิดของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นหลักฐานประกอบการอธิบายว่ามีเพียง ๓ ชาติเท่านั้นที่พระโพธิสัตว์สามารถหลุดได้หลังจากการประสูติคือพระชาติเป็นมโหสถ พระชาติเป็นพระเวสสันดร และพระชาติสุดท้ายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะเพื่อให้ผู้ฟังเชื่อว่าพระเวสสันดรหลังจากประสูติแล้วหลุดได้จริง และตอนที่กล่าวถึงสาเหตุที่นางอมิตตดาได้พรหมณ์เฒ่าชุกเป็นผัวว่าเพราะในอดีตชาตินางอมิตตดาได้นำดอกบัวที่บ้านและเหี่ยวแล้วไปถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าในเวลาเก่า เป็นต้น

๓.การใช้โวหารภาพพจน์

ผู้ทรงคุณวุฒิให้ความหมายของภาพพจน์หรือโวหารภาพพจน์ไว้ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๕ : ๑๘๒)

อธิบายว่าภาพพจน์ (figure of speech) หมายถึงสำนวนภาษารูปแบบหนึ่งเกิดจากการเรียบเรียงถ้อยคำด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้ผิดแผกไปจากการเรียงลำดับคำหรือความหมายของคำตามปกติ เพื่อให้เกิดภาพหรือให้ความหมายพิเศษ

วิภา กงกะนันท์ (๒๕๓๓ : ๓๕) กล่าวว่าโวหารภาพพจน์เป็นภาษาที่ช่วยให้เกิดมโนทัศน์ หรือจินตภาพได้ชัดเจนหรือกว้างขวางกว่าภาษาตรงไปตรงมา เหตุผลประการหนึ่งคือเพราะการใช้โวหารนั้นส่วนใหญ่คือการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับสรรพสิ่งต่างๆทั้งรูปธรรมและนามธรรม

กาญจนา นาคสกุล และคณะ (๒๕๒๑ : ๒๔๐.๑-๒๔๐.๔) กล่าวถึงภาพพจน์ในหนังสือการใช้ภาษาไว้ว่า ภาพพจน์คือ คำหรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำ เพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง คำสามารถสื่อให้เห็นภาพได้ เช่น ผู้ชาย ผู้หญิง แต่คำที่สื่อภาพเหล่านี้ไม่เรียกว่า ภาพพจน์ เพราะภาพพจน์เป็นผลของการใช้คำอย่างมีศิลปะโดยกลวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งมีต่างๆ กัน ภาพพจน์มีหลายประเภทคือ

๑.อุปมา คือภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันโดยมีคำเชื่อมโยงเช่นคำว่า เหมือน ดูด ค้าง เช่น ป่าน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม เช่น บ้านหลังนี้เจียบราวกับป่าช้า

๒.อุปลักษณ์ คือภาพพจน์เปรียบเทียบที่น่าลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมา กล่าวทันทีโดยไม่มีคำเชื่อมโยงหรือบางครั้งอาจมีคำว่า เป็น เช่น ชีวิตเป็นกีฬา เกิดมาเพื่อแข่งขัน

๓.อนุนามนัย คือภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คุณสมบัติเด่นๆ ส่วนหนึ่งเพื่อแทนความหมายทั้งหมด เช่น กาลเวลาค่าทุกสิ่งไปจากฉัน ทั้งไว้แต่ความทรงจำและรอยยิ้มที่ขอบตา

๔.อรินามนัย คือภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้ชื่อเรียกรวมๆ แทนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือคนหนึ่ง เช่น ไทยนี้รักสงบ

๕.บุคลาธิษฐาน คือภาพพจน์ที่เกิดจากการเปรียบเทียบโดยนำสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิต แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็นคน เช่น ทะเลไม่เคยหลับใหล ใครตอบได้ไหมไหนจึงตื่น

๖.อดิพจน์ คือภาพพจน์เปรียบเทียบเกินความจริง เช่น รักคุณเท่าฟ้า

๗.สัทพจน์ คือภาพพจน์เปรียบเทียบโดยใช้คำเลียนเสียง

๘.วิภาษ คือภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกันนำมาคู่กันได้อย่างกลมกลืนเช่น ลมหนาวพัดอ้าวจนหนาวเหน็บเจ็บกระดูก

๕.อรรถวิภาษ คือภาพพจน์ที่เกิดจากการแสดงความหมายที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกัน หรือเป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อวิเคราะห์ความหมายลึกลงไปอาจตีความได้อย่างกลมกลืน

ในบทนี้จะวิเคราะห์การใช้โวหารภาพพจน์ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) คือ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อติพจน์ นามนัย และอาวตัพภกย์ ดังต่อไปนี้

๓.๑อุปมา (Simile) หมายถึงโวหารที่ใช้เปรียบเทียบของสองสิ่งที่ไม่เหมือนกันแต่มีลักษณะหรือคุณสมบัติบางประการที่คล้ายกันโดยใช้คำว่า ดุจ ดัง คือดั่ง ปาน ดัง ปานดั่ง เป็นต้น ดั่ง เหมือน เหมือนดั่ง ท่อ เสมอ สิ่ง เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) พบการใช้โวหารอุปมาตามขนบวรรณกรรมและโวหารอุปมาที่เป็นเอกลักษณ์ ดังนี้

๓.๑.๑ อุปมาตามขนบวรรณกรรม หมายถึงการเปรียบเทียบตามแบบอย่าง บทกวีที่ใช้กันมาแต่โบราณ เช่น ดาคูงเนื้อทราย ผิดูทองคำ งามปานนางฟ้า หรือเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น ทุกข์ดุจไฟสุ่ม ดีใจเหมือนได้ขึ้นสวรรค์ เป็นต้น จากการวิเคราะห์ พบการใช้อุปมาตามขนบวรรณกรรม ๓ ประเภท คือ การอุปมาเรื่องความงาม การเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณ การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ดังนี้

๓.๑.๑.๑การอุปมาเรื่องความงาม หมายถึงการกล่าวเปรียบเทียบความงามของมนุษย์ทั้งรูปร่าง หน้าตาและผิวพรรณ กับบุคคลที่สูงศักดิ์มีความงดงามหรือเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีค่ามาก จากการวิเคราะห์พบการใช้โวหารอุปมาเรื่องความงาม ๒ ประเภท คือ การเปรียบเทียบความงามของบุรุษและการเปรียบเทียบความงามของสตรี ดังนี้

๓.๑.๑.๑.๑.การเปรียบเทียบความงามของบุรุษ หมายถึงการกล่าวเปรียบเทียบความงามของบุรุษทั้งรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณกับบุคคลที่สูงศักดิ์และมีความงดงามหรือเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีค่ามาก ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบพระเวสสันดรว่ามีความงดงาม เหนือกว่าประดุจพระอินทาชราชผู้เป็นใหญ่บนสวรรค์ที่มีเทพดาห้อมล้อม ดังตัวอย่าง

สวนดั่งนายนักรตนั้น อทุกทส ก็เห็นยังมหาสัตว์เจ้า อันยังคนชมชื่นในพระราชมณเฑียรแห่ง
คน อันมีอยู่มาดลย์ราชมณเฑียรหากแวดล้อมเป็นปวียนั้น ดุจดังพระยาอินทร์อันเทพดาทั้งหลาย
หากแวดล้อมล้อมเป็นปวียนั้นแล

กัมจัทหมพนันต์ แผ่นที่ ๑๔ . ๒

ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบความงามของพระเวสสันดรและพระเจ้าสุทนต์ที่ทรงเครื่อง แต่งกายของกษัตริย์ว่างดงามเหมือนกับพระอินทาชราช ดังตัวอย่าง

ในเมื่อพระยาเวสสันดรแก่นไ้ ฟังไพร่ไพร่นิรมนค์ รัชชูลัษณะคนทะเลทรเทศ สระเกศแก้วเกสี
เครื่องเป็นชิปลงไว้ ลำดับคืบหล่ง สักใหม่สร้างเสวยเมือง ทยะรงยศเอียงเทศท้าว งามสิ่งเจ้าอินท
กัณจันครกัณจ์ แผ่นที่ ๓

นอกจากนี้ผู้แต่งยังกล่าวเปรียบเทียบผิวพรรณของพระสัพพัญญว่างามผุดผ่อง
เหมือนกับสีของทองคำที่เปล่งปลั่งสวยงาม ดังตัวอย่าง

เชฎฐกา อันว่านางผู้พี่ก็เอวกระจวนจันทน์คันธะรสผดเหลกยั้งนักษณา ถวายบูชาสัพพัญญเจ้าอัน
มีวรรณบ่เศร้าไ้สุดคุดคำ

กัณจัทศพร แผ่นที่ ๕ : ๒

และกล่าวเปรียบรูปโฉมโฉมพรรณของพระเวสสันดรว่างามดุจทองคำที่สุกใสสว่าง
ดังตัวอย่าง

มหาสคโต เมื่อนั้นนั้นเวสสันดรธรรมิกะราชา นิภุมิตวา พลอยพราออกจากบรรณศาลา นิสิติคุ
วา เจ้าก็สติดิย์เหนือแผ่นกระดานเพียงเอียงแนบแทบปีกดูบรรณศาลา สุวณฺณรูปา มีอุปโหมโณมพรรณ
วรรณะอันงามดังคำบ่เศร้า

กัณจัทกุมารบันดั้น แผ่นที่ ๔ : ๒

๓.๑.๑.๑.๒การเปรียบเทียบความงามของสตรี หมายถึง
การกล่าวเปรียบเทียบความงามของสตรีทั้งรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณกับบุคคลที่สูงศักดิ์และมีความ
งดงามมากหรือเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีค่ามาก ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบพระนางมัททิและพระนาง
กัณหาว่าเป็นผู้มีสิริโฉมงดงามราวกับนางฟ้าบนสวรรค์ ดังตัวอย่าง

เจ้ามัททิสรีนั้นไ้สอด บ่สูงบ่ต่ำบ่ค้ำขาว บ่ผอมบ่พี ค้อมพอดีพองามเพิงแพ่ง ผิวขาวแข่งบัวบาน โฉม
นงคราญไ้ซ้เข้า จะแจ่มหน้าไ้สสี ประดับคิสะอาด คัวคางค้อมก้อมดินผม คอแควนกลมดกป้อง ขาม
เมื่อเข้าเครื่องย่องก็หากดูงาม เหมือนดังสาวสวรรค์ฟักฟ้า

กัณจันครกัณจ์ แผ่นที่ ๘ : ๒

ดูรามาแ้วกัณหางามสุดคาล้ำกึ่ง เหมือนดังสิงเทพไ้สาวสวรรค์ปิยา ทยะรงโฉมพะลันเอียงสูง งาม
เพียงพุ่มบุบดิ

กัณจัทกุมารบันดั้น แผ่นที่ ๑๒ : ๒

ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบดวงตาของสตรีว่างามคู่ตาของเนื้อทราย ดังตัวอย่าง

นิลเนคตา ขอให้ผู้มีดวงพระเนตร ตาวิเศษเชี่ยวชาญบริสุทธ์คู่คั่งถูกตาเนื้ออันออกมาได้ วันหนึ่งก็
เข้าเทอญ ฯลฯ

กัณฑ์ทศพร แผ่นที่ ๘ : ๒

จากตัวอย่างเป็นตอนที่พระนางผุสดีหลุมขอพรต่อพระอินทาราชว่าขอให้พระนางมีนัยน์ตา
สวยเหมือนนัยน์ตาของลูกเนื้อทรายที่เกิดได้วันเดียวเพราะนัยน์ตาของเนื้อทรายนั้นมีความบริสุทธ์
งดงามตามคตินิยมแบบโบราณ

นอกจากนี้ผู้แต่งยังกล่าวเปรียบเทียบผิวพรรณของสตรีว่างามผุดผ่องเหมือนกับสีของทองคำ
ที่เปล่งปลั่งสวยงาม ดังตัวอย่าง

อ๋อ อยุธา แม้มัทที่ผู้นี้เคยสุขุมลิตด้วยสิริไสยาสน์ ในปางคะผาสาทมณเฑียร ฮุ่งเฮืองงามดังคำทะรง
ลำเนานางฟ้า

กัณฑ์วนปเวศน์ แผ่นที่ ๓ : ๒

มัทที จ อันว่าราชมัทที ศรีใสงามชะแย้ม ๆ สองผายแก้มเปรียบผิวคำ สองคำคำคิคาบถึกตาชาย นาง
สายใจคนวิเศษก็ควรแก่เจ้าพระยาเวสสันดรละ

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๘ : ๒

ดูราเจ้าอามาตย์ทั้งหลาย เออ! มุขี อันว่าหน้าตาอันงามยังสิ่งลูกพระกษัตริย์ กสุส กุมารสุส แห่งกุมาร
น้อยผู้ใดมีสถานงามข้อยหยังคู่คั่งคำแดง อันช่างข้อมแปลงไว้ในเบ้า

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๓

มาตา อันว่าแม่เผือข้าเคยอยู่สุขุมลิตมาแต่ก่อน เนื้ออ่อนอ่อนสิ่งวรรณคำ แม้มัทที่มีผิวพรรณพิจิตร
เฮืองโฮจน์

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๑๑

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบผิวพรรณที่สวยงามของพระนาง
มัททีและพระนางกัณหาว่าผุดผ่องใสสว่างชื่นชมและชวนให้หลงใหลอย่างยิ่งโดยเปรียบกับความงาม
ของทองคำ

๓.๑.๑.๒ การเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณ หมายถึงการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งว่าเหมือนกันตามคุณสมบัติบางประการ เช่น ขนาด รูปร่าง สีและคุณลักษณะอื่น ๆ ตามที่วิโบราณเคยกล่าวเปรียบเทียบไว้ ผู้แต่งมักกล่าวเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

อุทุมพรฯ ไม้หมากเคื่อ มีลูกอันสุกเหลืองเอื้องแต่เค้าทำถึงปลาย บ่มิได้ชวนชวชด้วยอันขึ้น ยืน
อยู่แต่ที่ต่ำอำพระธรณีแผ่นดิน ปิดกั้นยังลูกไม้อันสุกหวาน สมสถานคังน้ำผึ้งน้ำมั้นนั้นแท้ดีหลี

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๓

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบรสชาติความหวานของผลไม้สุกที่เกิดขึ้นในป่า ที่ภูเขาวงกตคีรีว่าหวานเหมือนน้ำผึ้งเพราะเป็นที่รู้กันว่าน้ำผึ้งมีรสชาติหวาน เมื่อจะกล่าวเปรียบเทียบความหวานของสิ่งต่าง ๆ กวีจึงมักเปรียบกับความหวานของน้ำผึ้ง

อิสี่ ยังมีเจ้ารัสสีตนหนึ่ง อจจุโค ชื่อว่าเจ้าอจจุตรัสสี ปงกทนโศมิแฉ้วอันขาวคังน้ำนมจ้ว

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๘ - ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบฟันว่าขาวเหมือนน้ำนมจ้ว เพราะน้ำนมมีสีขาว สดงามผู้แต่งจึงเปรียบเทียบฟันของอจจุตรัสสีว่าขาวเหมือนสีของน้ำนมจ้ว

เอโก ฟูริโส ชายผู้หนึ่ง กณโฬ คำ ๆ เหมือนคังกา ปรีทิตวา นุ่งทะรงพาดยังผ้าข้อมผาดสองผืนอัน
มีวรรณ

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบผิวของชายผู้หนึ่งว่าดำเหมือนอิกา เพราะกาเป็นสัตว์ที่มีขนสีดำทั้งตัวและเป็นสัตว์ที่คนทั่วไปรู้จักว่ามีขนสีดำจึงนิยมเรียกว่ากาคำ กวีจึงมักกล่าวเปรียบเทียบสิ่งที่มีสีดำว่าดำเหมือนกาเพราะสามารถสื่อให้เห็นภาพของสิ่งที่นำมาเปรียบได้อย่างชัดเจน

๓.๑.๑.๓ การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หมายถึงการกล่าวเปรียบเทียบนามธรรมคือสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาให้เป็นรูปธรรมคือมีรูปร่าง สามารถมองเห็นได้ด้วยตาได้แก่การกล่าวเปรียบเทียบความรู้สึกทุกข์ สุข ดีใจ เสียใจ เจ็บปวดของมนุษย์กับสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถมองเห็นได้ ดังตัวอย่าง

วน ทุกข์อันใดมิในป่า จักว่าไฉนนางพึง พหู ภิกขา ท่านคงโตคอมฮ้าย แดนต่อต่อหย่ายบินมา
มกศา แผลงวันเขี้ยวแลแผลงเคือง คอคุ้มตอดปานไฟ

กัณท์ทานกัณท์ แผ่นที่ ๖

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบความรู้สึกเจ็บปวดจากการถูกตัวต่อต่อว่า
เหมือนถูกไฟไหม้ เพราะจะรู้สึกเจ็บปวดทรมานด้วยพิษร้อนของมัน เป็นการกล่าวเปรียบเทียบ
ความรู้สึกเจ็บปวดจากพิษของตัวต่อซึ่งเป็นนามธรรมไม่สามารถมองเห็นได้กับไฟซึ่งเป็นรูปธรรม
สามารถมองเห็นได้

ดูราเจ้าชาลสิวีระราชกุมารสองเชื้อหลานเฮา อย่าได้กล่าวว่าเป็นข้อข้าแห่งพราหมณ์สัง หทอ อันว่า
พระหือระทัยแห่งปู่ ก็หากฮ้อนวะวุดังไฟลอน หวังเป็นคนบมิได้

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๖ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบสภาพจิตใจของพระเจ้าสญชัยว่าร้อนเหมือน
ถูกไฟลอน เมื่อทราบว่าพระนัดดาภิเษกและชาลิตกเป็นข้ารับใช้ของพราหมณ์เดมาซุชก เป็นการกล่าว
เปรียบเทียบสภาวะความรู้สึกร้อนใจ กระวนกระวายใจซึ่งเป็นนามธรรมกับความร้อนจากไฟซึ่งเป็น
รูปธรรมสามารถจับต้องสัมผัสได้

สวนดั่งหัวใจแห่งพ่อแลแม่นี้ เทียรย้อมอ่อนมฤต ผู้อิศุณาถูกเต้าสวนดั่งหัวใจแห่งพ่อเป็นเจ้านเป็นอัน
กระด้างเหมือนดั่งแผ่นศิลาก้อนใหญ่ เชือกเหล็กใส่พันธะนัง

กัณท์กุมารบันปลาย แผ่นที่ ๒ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบสภาพจิตใจของมนุษย์ซึ่งเป็นนามธรรมว่าแข็ง
กระด้างไม่มีความรู้สึกสะทกสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสิ่งใดเป็นการเปรียบเทียบสภาวะของจิตใจกับ
แผ่นศิลาก้อนใหญ่ที่แข็งแรงไม่สะทกสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสิ่งที่มากระทบซึ่งเป็นรูปธรรม
สามารถจับต้องสัมผัสได้

สรุปได้ว่าการใช้อุปมาตามขนบวรรณกรรมเป็นจำนวนมากได้แก่ การเปรียบเทียบ
ความงามของบุรุษและสตรีว่างามดุจพระอินทร์และนางฟ้า ผิวพรรณผ่องใสดุจทองคำ ดวงตางามดุจ
ตาเนื้อทราย นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบสี เช่น ฟันขาวดุจน้ำนมวัว ผิวกายสีด้าเหมือนอีคา ส่วน
การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น เปรียบเทียบสภาพจิตใจที่รู้สึกทุกข์ทรมาน
ร้อนรนกระวนกระวายว่าร้อนดุจไฟและแข็งกระด้างดุจแผ่นศิลาก้อนใหญ่ เป็นต้น

๓.๑.๒ อุปมาที่เป็นเอกลักษณ์ หมายถึงการเปรียบเทียบที่กวีคิดสร้างสรรค์ขึ้นเองซึ่งแตกต่างจากที่กวีโบราณเคยเปรียบเทียบไว้โดยนำสิ่งที่พบเห็นในท้องถิ่นภาคอีสานมาเปรียบเทียบเป็นการสะท้อนวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานอย่างชัดเจน จากการวิเคราะห์พบการใช้อุปมาที่มีเอกลักษณ์ ๒ ประเภท คือ การเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณ การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ดังนี้

๓.๑.๒.๑ การเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณ หมายถึงการกล่าวเปรียบเทียบสี ขนาดและปริมาณของสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับสี ขนาดและปริมาณของอีกสิ่งหนึ่ง ผู้แต่งนำสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้ตามธรรมชาติหรือพบเห็นได้ตามท้องถิ่นภาคอีสานมาเปรียบเทียบให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

อันหนึ่งในศิริป่าไม้ อ้านอันไค่คอมขบ ผิวหม่นดำสะท้อนเจ้าอ่อนน้อยปานหมี่ ไข่ทั้งคึงดินคัน เนื้อ
เจ้าสั้นเฮอน ขาสองคนลูกแก้วให้แจ้ว ๆ เหลือคายแลนา

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๑๐ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวถึงท้าวชาลีและพระนางกัณหาที่อยู่ในป่าที่ภูเขาวงกตคีรี ต้องถูกเลือกหรือลั่นกัศและเล่นผู้เล่นจนตัวดำมอมแมม เมื่อต้องการที่จะสื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพของกุมารทั้งสองที่ตัวดำมอมแมมจึงกล่าวเปรียบเทียบกับหมี่ควายเพราะมีขนสีดำ

อันว่าหมากม่วง ๒ ประการนั้น กิงควณณา มีลูกดิบเขียวงามพิลาตยังสังคังหลังเขียดตะปาด มีลูกสุก
พิลาตงามสุดคังวรรณะคำ

กัณฑ์จุลพน แผ่นที่ ๔

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบลูกมะม่วงดิบว่ามีสีเขียวเหมือนสีของหลังเขียดตะปาด เพราะเขียดชนิดนี้ที่บริเวณแผ่นหลังจะมีสีเขียวส่วนที่บริเวณท้องจะมีสีขาว เป็นการกล่าวเปรียบเทียบสีโดยนำสิ่งที่มีอยู่และพบได้ในท้องถิ่นภาคอีสานมาเปรียบเทียบให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น

นที เนื้อเหลือหลายคืบคั้งแทบฝั่งน้ำนำเนืองนอง สบู่ป่า ภูเหลือมหลายฟักไข่ โคใหญ่ท้อลำตาล อาส
วิสา กันคารพินปากกว้าง แสงท้อช้างดีหลี

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๖

จากตัวอย่างผู้แต่งเมื่อต้องการให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นจึงนำสิ่งที่พบได้ในห้องถิ่นภาคอีสานมาเปรียบ โดยเปรียบเทียบขนาดของงูเหลือมว่าเท่ากับต้นตาลทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของงูที่ตัวใหญ่มากและพิษของมันร้ายแรงมากเท่ากับขนาดของตัวช้าง

ทนต์ มีงาทั้งสองอันงามยิ่ง เป็นที่ที่เหล่าหญิงแก่ดาสวาลิณี มีหางอันประกอบด้วยจามอญ เป็นอันคิเหมือนดังจามรี

กัณท์วนปเวศน์ แผ่นที่ ๔ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบหางของช้างที่ประดับด้วยจามราวเหมือนดอกของต้นจามรีที่เกสรส่วนปลายดอกจะเป็นฝอย เป็นพุ่มใหญ่แลดูสวยงาม จามรคือ ชื่อเครื่องสูงของไทยชนิดหนึ่ง รูปเหมือนพัด มียอดสามแฉก มีก้านยาวไว้สำหรับถือ ใช้ประดับกระบวนราชยาน เป็นการเปรียบเทียบลักษณะของหางช้างที่ประดับด้วยจามรกับลักษณะรูปร่างของดอกจามรีซึ่งมีอยู่ในห้องถิ่นภาคอีสาน

สิงฆาฏกา อันว่าหมากจับทั้งหลาย ภูตา อันใหญ่ต่อเขาควาย

กัณท์จุลพน แผ่นที่ ๕ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบหมากจับว่ามีขนาดเท่าเขาควายเพื่อให้เห็นภาพของหมากจับที่มีขนาดใหญ่มากได้อย่างชัดเจน (หมากจับเป็นชื่อไม้ชนิดหนึ่งขึ้นลอยอยู่ในน้ำโดยอาศัยก้านใบเป็นท่อนฝักแก่สีดำแข็งมี ๒ เขา คล้ายเขาควาย เนื้อในขาว รสหวานมัน)

มีหญาอันอ่อนสุษุมลย์ สมสถานดังสถานสำลีผาล่งสูงประมาณได้ ๔ นิ้วมือขวาง มยุรตีวสกาสา มีวรรณขาวเขียวเหลืองเหลืองแหล่ คุดคั้งแววคองกูง สมนคาคูสูงเสมอกันฮอดทุกท่าทุกพายนนั้นแล

นา

กัณท์มหาพน แผ่นที่ ๕

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวถึงหญาแพรกที่เกิดขึ้นเป็นบริเวณกว้างรอบอาศรมของพระเวสสันดรว่ามีสวนสูงเท่ากันตลอดแนว อ่อนนุ่ม มีทั้งสีข้าว สีเขียว และสีเหลืองมอดดูสวยงามจึงเปรียบกับแววขนที่คอของนกยูง เพราะแววขนของนกยูงนั้นมีหลากสีเป็นมันวาวสวยงามและอ่อนนุ่มเมื่อสัมผัส เป็นการเปรียบเทียบลักษณะและสีของหญาแพรกที่มีเป็นจำนวนมากกับลักษณะและสีของขนนกยูงที่เหมือนกัน

วาโลทกา อันหนึ่งคือว่า ข้าวนกแลข้าวขว้างทั้งหลาย มีขวงอันคดเสมอดังหางช้างนั้นแล
กัณท์มหัพพน แผ่นที่ ๕

จากตัวอย่างผู้แต่งเปรียบเทียบขนาดของรวงข้าวที่ตกเป็นช่อใหญ่กับหางช้างที่ส่วนปลายบริเวณที่มีขนขึ้นรอบซึ่งเป็นส่วนที่ใหญ่มีลักษณะเป็นช่อ ทำให้มองเห็นภาพของรวงข้าวที่มีขนาดใหญ่มาก เป็นการนำสิ่งที่พบได้ในท้องถิ่นภาคอีสานมาเปรียบเทียบให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น

เฒ่าพาโลโลกัน เก็บใส่พื้นประหมาน บ่พิจารณาเก็บใส่ เก็บขาหมูใส่ได้ ๑ เก็บขาไก่ใส่ลิ้น ๑ ขา
หมูมันพราหมณ์แห่งเคียวปากพราหมณ์เกี่ยวคูงู จุ่มก้อยลิ้มเช็ด จีดาท่อเกร็ดเต่า เหม็นจี้แ้วป่าน้ำ
เน่าผิตาย

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๑๘ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบชีวิตของพราหมณ์ชุกที่เป็นก้อนใหญ่กับเกร็ดเต่า ซึ่งเกร็ดเต่าเป็นอวัยวะส่วนนอกที่ติดอยู่กับกระดูกของเต่ามีลักษณะใหญ่และแข็งแรงมาก ทำให้มองเห็นภาพของชีวิตที่มีขนาดใหญ่ได้อย่างชัดเจน และเปรียบเทียบกลิ่นรั้วของพราหมณ์ชุกว่าเหม็นเหมือนน้ำเน่าและกลิ่นศพคนตาย

๓.๑.๒.๒ การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม

หมายถึงการนำสิ่งที่ป็นนามธรรมไม่สามารถมองเห็นได้มาเปรียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สามารถมองเห็นได้ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคอีสาน ดังนี้

มัททีศรีสะอาด ไหว้พระบาทท้าวสญชัย นางนงไวทงคู่ หลานแก้วปู่สองศรี คือ ชาลิกันหา ไว้
เสมอคาเทียมข้างทุกข์ท่อช้างพลอยหาย ข้าน้อยบ่คายจักเอาตัวไปอยู่ป่าเป็นซิคอมรสสิทุกคำเข้า

กัณท์ทานกัณท์ แผ่นที่ ๕ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบความทุกข์ของพระนางมัททีกับช้างซึ่งเป็นสัตว์ที่มีขนาดใหญ่ทำให้นึกถึงสภาพความทุกข์ที่พระนางมัททีได้รับว่ามากมายมหาศาล เพราะพระนางมัททีเคยสุขสบายในปราสาทราชวังมาก่อนเมื่อจะต้องไปอยู่ป่าที่ภูเขาวงกตคีรี จึงต้องประสบกับความทุกข์อย่างใหญ่หลวง

อ๋อ มหาปรี อันว่าแผ่นดินหนา สังขยาว่าได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เหมือนคั่งผู้ยังอันคิณิง
อัมมาสัยใจมหาสัตว์ คชขมานาก็อ้อเฮ้งเปล่งออกมาดังเสียงควรว้อจรรยประคองคังคชสารตัวลงมัน
แล้วก็ห้วนไหวไปมา

กัณฑ์หิมพานต์ แผ่นที่ ๖

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบเสียงแผ่นดินร้องสรรเสริญจิตใจที่ใคร่ในการให้
ทานของพระเวสสันดรว่าเหมือนเสียงร้องของช้างตัวที่ตกมันเพราะช้างตกมันจะร้องด้วยเสียงอันดัง
กึกก้องสนั่นหวั่นไหวต่อเนื่องมิได้หยุด

สรุปได้ว่าการใช้อุปมาที่เป็นเอกลักษณ์เป็นจำนวนมากได้แก่การเปรียบเทียบสีว่า
ผิวกายดำเหมือนหมี สีของลูกมะม่วงดิบเขียวเหมือนหลังเขียวคดตะปาด การเปรียบเทียบขนาดว่าหมาก
จับใหญ่เท่าเขาควาย เปรียบเทียบหญ้าแพรกที่ขึ้นสวยงามเหมือนคอนกยูง เปรียบเทียบรวงข้าวคด
เป็นช่อเหมือนหางช้าง เปรียบเทียบจีดาของชุกใหญ่เป็นก้อนใหญ่เท่าเกร็ดเต่า กลืนรักแร้เหมือน
เหมือนกลืนศพเน่า เป็นต้น ส่วนการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น สภาพจิตใจ
ที่รู้สึกเป็นทุกข์มากยิ่งขึ้นใหญ่เปรียบเท่ากับขนาดของตัวช้าง แผ่นดินร้องสรรเสริญดังเท่าเสียงช้างร้อง
 เป็นต้น

จากการศึกษาการใช้โวหารอุปมาในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน
(ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่าการใช้อุปมา ๒ ลักษณะคือการใช้อุปมาตามขนบวรรณกรรม เช่น การ
เปรียบเทียบความงามของนุชว่างามดุจพระอินทร์และเปรียบเทียบความงามของสตรีว่างามดุจนาง
ฟ้า ผิวพรรณผ่องใสดุจทองคำ ดวงตางามดุจตาเนื้อทราย นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบสีว่าฟันขาวดุจน้ำ
นมวัว ผิวกายสีดำเหมือนอีเกา การเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น สภาพจิตใจที่รู้
สึกทุกข์ทรมานและแฉ่งกระด้างเปรียบเทียบกับร้อนดุจไฟ แฉ่งกระด้างดุจก้อนหินใหญ่ เป็นต้น
ส่วนการใช้อุปมาที่เป็นเอกลักษณ์ ผู้แต่งนำสิ่งที่พบเห็นในท้องถิ่นอีสานมาเปรียบเทียบลักษณะ
ขนาดและคุณสมบัติบางประการของสิ่งสองสิ่งว่าเหมือนกันซึ่งไม่เคยมีกวีคนใดเคยเปรียบเทียบมา
ก่อนโดยมีการเปรียบเทียบสี เช่น ผิวกายดำเหมือนหมี ลูกมะม่วงดิบเขียวเหมือนหลังเขียวคดตะปาด
เปรียบเทียบขนาด เช่น หมากจับใหญ่เท่าเขาควาย หญ้าแพรกที่ขึ้นสวยงามเหมือนคอนกยูง รวงข้าว
คดเป็นช่อเหมือนหางช้าง หางช้างที่ประดับด้วยจามรเหมือนดอกของต้นจามจุรี เป็นต้น ส่วนการ
เปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น สภาพจิตใจที่รู้สึกเป็นทุกข์เท่าตัวช้าง แผ่นดิน
ร้องดังดุจเสียงช้างตกมัน เป็นต้น

๓.๒อุปลักษณ์ (metaphor) ผู้ทรงคุณวุฒิได้อธิบายความหมายของอุปลักษณ์ไว้
ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๕)
หมายถึงภาพพจน์ที่นำเอาสิ่งที่ต่างกัน ๒ สิ่งหรือมากกว่าแต่มีคุณสมบัติบางประการร่วมกันมา
เปรียบเทียบกัน โดยเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรง เช่น เขาเป็นสิงห์ทะเลทราย หรือ
เธอเป็นแก้วตาและดวงใจของพ่อแม่ เป็นต้น

วิภา กองกานันท์ (๒๕๓๓) กล่าวว่าอุปลักษณ์เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสอง
สิ่งที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบเทียบกันว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือเท่ากันทุกประการโดยใช้คำว่า เป็น
เท่า คือ เป็นต้น ในการเปรียบเทียบ เช่น ถนนและเป็นสังขยา หน้าขาวเป็นน้ำขาว เป็นต้น

การใช้อุปลักษณ์ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) พบการ
เปรียบเทียบโดยใช้คำว่าคือ ดังตัวอย่าง

ดั่งฤาษาสีพีผ่องไพร่ ตัดไม้ใหญ่อันเป็นเงา ทั้งบุปผาสู่ด้าน ทั้งกิ่งก้านใบหนา อันเป็นยาแก้คนพยาธิ
คนอาพาธคิหิ ก็อดนครีเวสสันดรราช

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๓

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบคุณสมบัติบางประการของพระเวสสันดรที่มี
อุปนิสัยชอบให้ทานแก่คนทั้งหลายและยังได้สร้างโรงงานไว้สำหรับคนยากจนว่าเป็นเหมือนยา
รักษาคนป่วยให้หายจากโรคด้วยการให้ทานแก่คนยากจน

เข มาดาปิดโร อันว่าพ่อแลแม่แห่งมิ่งนางผู้ใด ปาหิสี ก็มาให้ดี ยังมิ่งนาง ทหรีย์ อันยังหนุ่มยัง
น้อย ชินณสุส แก่พราหมณ์เฒ่าชราการ เนื้อหนังยานฉิวหายาบ เฒ่าเหมีนสาบคือผี

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๓ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบพราหมณ์ชูชกว่าคือผีเพราะพราหมณ์ชูชกเนื้อ
หนังห่อนยาน ฉิวหายาบกระด้าง และยังมีกลิ่นเหม็นสาบ

โคกสุณา อันว่าหมาทั้งหลายแห่งนายพราณเจตบุตร มิคลูทธิ์โคจรเข้าเท่าหอนเห็นยังชูชกพราหมณ์
ยุบงามไหล่หลู่ย นุ่งผ้าลยพุงพุยคือเสือ

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๕ : ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบพราหมณ์ชุกกว่าคล้ายเสือเพราะนุ่งผ้าลายเสือ เป็นการกล่าวเปรียบเทียบโดยนำลักษณะการนุ่งผ้าที่มีลายคล้ายลายของตัวเสือมาเปรียบเทียบ

ราชาบายเอาดอกบัวบานทั้งคู่ สบสอคลไ้ในหูทั้งสอง ดูละอองฟองเกสรดอกบัวฟาดพุ่งขึ้นสู่อากาศ แล้วแลหยาดลงมาทักพระองค์สะอื้นตน ปุพฺพชิตฺวา เจิงกะชังผีน จิงจัดทันหมอนูชากะชะโยค บริโศภพร้อมไททัน เขาก็โดยพะลันเหว้แล่น เลือกเอาฝูงคิ้วแมนคือพรหม

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบหมอท่านายนิมิตที่สามารถทำนายความฝันได้อย่างแม่นยำว่าคือพระพรหมเพราะเชื่อกันว่าพระพรหมเป็นผู้ที่ทำนายโชคชะตาของมนุษย์ล่วงหน้าได้อย่างแม่นยำหรือเรียกว่าพรหมลิขิต

การใช้โวหารอุปลักษณ์ในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่าการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรงโดยใช้คำว่า คือ ในการเชื่อมความ เช่น พระเวสสันดรคือยารักขาชาวเมืองที่ยากจน พราหมณ์เฒ่าชุกที่ช่วยนและเหม็นสาบคือผี หมอท่านายแมนคือพระพรหม เป็นต้น

๓.๓ บุคลาธิษฐาน (personification) พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๕) หมายถึงการสมมติสิ่งที่ไม่มีชีวิต ความคิด นามธรรมหรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์หรือกิริยาอาการเช่นมนุษย์ ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) ผู้แต่งสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้แก่สิ่งไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีวิญญาณ ให้กระทำกิริยาอาการต่างๆ อย่างมนุษย์เช่น น้ำ แผ่นดิน สายฟ้า ภูเขา ดันไม้ และพรหมโลก ดังตัวอย่าง

อัย มหาปรีวี อันว่าแผ่นดินหนา สังขยาว่าได้สองแสนสิหมื่นโยชนะ เหมือนคั่งอึ้งยังอันคิจะนิง อชฌาสัยใจมหาสัตว์ คชขมานาก็อึ้งเฒ่งเปล่งออกมายังเสียงครวอัสจรรย่ำประคุดคังคชสารตัวลงมัน แล้วก็หวั่นไหวไปมา

กัณท์หิมพานต์ แผ่นที่ ๖

สวนคั่งท้าวคนบุญสร้างสมภาร คือพระภูบาลเวสสันดรราชประสาทให้สองแค้นให้ดูงาม ไปเป็นทาน แก่พราหมณ์ คือชาลีเลื่องกัณหาด้วยง่าย ลูกแก้วจับจ่ายสร้างบารมี แผ่นดินดิไ้ไหนหวั่น ก้องอึ้งสนั่นถึงพรหม

กัณท์สักกบรรพ แผ่นที่ ๑

จากตัวอย่างผู้แต่งให้แผ่นดินซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจกระทำการियाส่งเสียงร้องกระทำ
 สาธุการแสดงความยินดีดังสนั่นหวั่นไหวได้อย่างมนุษย์เพื่อสรรเสริญการกระทำอันยิ่งใหญ่ของ
 พระเวสสันดร

สินธุราชา พระยาอภัยคงขนาค ไกวคาคค้อมสาธุการเจงทานแห่งพระบาท อินทายังเกิดให้
 เป็นलगแลนา

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๑๒

จากตัวอย่างผู้แต่งให้ภูเขาซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจกระทำการियाน้อมลงเพื่อกระทำสาธุการ
 สรรเสริญการให้ทานของพระเวสสันดร เป็นการแสดงบุญญาบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร

รูกษา อันว่าไม้ทั้งหลายอันพระรงลูกแลหมาก ปราสจากสัญญาโณมควา ก็อ้อนน้อมค้อมลงมา
 อุปคจุนติ ก็เข้ามาถักยังมือกุมารพี่น้อง ด้วยอานุภาพมหาสัตว์เจ้าคนประเสริฐ

กัณฑ์วนปเวศน์ แผ่นที่ ๑ . ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งให้ต้นไม้ซึ่งไม่มีจิตวิญญาณ ไน้มกึ่งลงมาเพื่อช่วยให้พระกุมารทั้ง
 สองเก็บเอาผลโดยง่าย เป็นการแสดงถึงบุญบารมีของพระเวสสันดรและพระกุมารที่แม้ต้นไม้ยัง ไน้ม
 กึ่งลงให้เก็บเอาผลโดยง่าย

คั ขณณเว ในเมื่อท้าวให้เมื่องามล้ำเลิศ อัศจรรย์เกิดระงม โสฬสพรหมอำฮ้อง จำเชือกก้องจักรวาล

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๕

จากตัวอย่างผู้แต่งให้พรหมโลกซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจกระทำการियाร้องคำรามได้เหมือน
 มนุษย์ เป็นการใช้โวหารภาพพจน์เพื่อสรรเสริญทานบารมีของพระเวสสันดรที่ได้ประทานพระนาง
 มัททิให้แก่พราหมณ์ที่เข้ามาทูลขอ

การใช้โวหารบุคลาธิษฐานในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำ
 มหาชาติ) สรุปได้ว่าผู้แต่งสร้างอารมณ์ ความรู้สึกให้แก่สิ่งไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีวิญญาณ เช่น แผ่น
 ดิน ภูเขา ต้นไม้ และพรหมโลก ให้กระทำการियाอาการต่าง ๆ อย่างมนุษย์โดยการเคลื่อนไหวอย่าง
 นอบน้อมและเปล่งเสียงดังกึกก้องเพื่อแซ่ซ้องสาธุการแสดงความยินดีในการให้ทานอันยิ่งใหญ่ของ
 พระเวสสันดร

๓.๔๐ติพจน์ (hyperbole) หมายถึงการพูดเกินความจริงเพื่อเน้นความรู้สึก ให้นึก
แน่นจริงจิ่งยิ่งขึ้น เช่น ฉันรักเธอเท่าฟ้า เป็นต้น

ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหาวชาติ) พบการใช้โวหารอติพจน์ใน
การแต่งดังนี้

สตุดอสสา เจ็ดอ้อยโคม้ามิ่ง เจ้าฟ้ายังไอยทาน ทั้งแท่นทองหมอนบาท ผ้าอ่อนลาดแพรคำ อาชาเนีย
ม้าโคดิงามแ่ง ม้าคันแต่สาธุโว เมื่อขับไปเที่ยวท่อง ขับปากป้องถึงอินทร์

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๔

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวว่าม้าซึ่งเป็นสัตว์บนโลกมนุษย์สามารถส่งเสียงร้องดังมาก
จนได้ยินถึงพระอินทราธิราชบนสวรรค์ซึ่งเป็นการกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นให้เห็นถึงความดังของเสียง

อห้ ข้าจักแสวงคนอยู่สร้าง ในปากกว้างคนเดียว ปิ่นเขวเขี้ยวขอบฟ้า ถ้วนหน้าฮั้ววงกต

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๕ . ๒

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวว่าพระเวสสันดรทูลพระเจ้าสญชัยว่าตนเองจะไม่หวั่นต่อ
ความลำบากจะทนปิ่นภูเขาและขอบฟ้าที่ขวางกั้นในการเดินทางไปยังภูเขาวงกตคีรีเพื่อบวชเป็น
คณาสอยู่ทีนั้น ผู้แต่งใช้โวหารกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นถึงความลำบากในการเดินทางไปยังภูเขาวงกตคีรี

อห้ คมพรวี มัททิสรีแลล้ม นางขอดเค็มทูลสาสน์ สาธุการใส่เกล้า ขานพ้อว่าเจ้าจอมศรี มัททิจโนม
ศรีใสสะอาด บอกโอวาทแก่พ่อผัวว่า ยานี ทุกข์มีท้อฟ้า ข้าน้อยพำเหนือง ข้าบเกรงในป่า บัฮ้างว่า
จักกลัวเลขนา

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๗

จากตัวอย่างข้อความว่า "ทุกข์มีท้อฟ้า" เป็นการกล่าวเกินจริงโดยเปรียบเทียบ
ความทุกข์อย่างยิ่งใหญ่เท่ากับขนาดของท้องฟ้าที่กว้างใหญ่ไพศาล ไม่มีขอบเขต ไม่มีที่สิ้นสุดเพื่อเน้น
ว่าแม้ความทุกข์จะยิ่งใหญ่เพียงใดพระนางมัททิจก็จะขอติดตามพระเวสสันดรไปในป่า

แม่นว่าแผ่นดินหนาใหญ่กว้าง ทุกข์ท้อทั้งสมทโท แม่นว่าคำชักโงะพู่ ให้ข้าอยู่ปุ่นปอง แก้ว
แหวนกองท้อฟ้า เลื้อยค้ำว่าแสนเขย ข้าก็ไปหนีเสียจากคู่

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๘

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบความทุกข์อันยิ่งใหญ่ของพระนางมัททิกับมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไพศาล โดยเปรียบเทียบกับความทุกข์ที่พระนางมัททิกจะได้รับหากพระนางมัททิกเดินทางไปทู่ภูเขาวงกตคีรี

สวนดั่งท้าวคนบุญสร้างสมภาร คือพระภูบาลเวสตันตรราชประสาทให้สองแก่นไ้คู่งาม ไปเป็นทานแก่พราหมณ์ คือชาลีแลนางกัณหาด้วยง่าย ลูกแก้วจับจ่ายสร้างบารมี แผ่นดินดีไ้ไหนหวัน ก้องฮ้องสนั่นเจิงพรวน

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๑

จากตัวอย่างผู้แต่งกล่าวบรรยายถึงแผ่นดินที่เปล่งเสียงร้องสรรเสริญทานของพระเวสตันครที่ได้ประทานท้าวชาลีและพระนางกัณหาให้แก่พราหมณ์ชุก ซึ่งเสียงนั้นสามารถดังขึ้นไปจนถึงพรหมโลก เป็นการใช้โวหารอดิพจน์เพื่อบรรยายถึงการทำทานที่ยิ่งใหญ่ยากที่ผู้ใดจะสามารถกระทำได้

การใช้โวหารอดิพจน์ในการแต่งมหาเวสตันตรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่าผู้แต่งจะกล่าวเกินจริงเพื่อบรรยายความรู้สึกและสร้างบรรยากาศให้ยิ่งใหญ่สมกับการกระทำของบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ เช่น เสียงมาร้องได้ยินถึงสวรรค์ ความทุกข์กว้างใหญ่เท่าแผ่นฟ้าหรือมหาสมุทร เป็นต้น

๓.๕ นามนัย (metonymy) หมายถึงการใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่น เวที หมายถึงการแสดงละคร มงกุฎ หมายถึงกษัตริย์ บัลลังก์ หมายถึง ฝ่ายตุลาการ เป็นต้น

ในมหาเวสตันตรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) พบการใช้โวหารนามนัยในการแต่ง ดังตัวอย่าง

ดูราเจ้าทั้งหลาย ช้ ปุจยทาน์ อันว่ากียาอันให้ช้างแก้วปิจจยวระสารตัวประเสริฐ เกิดกับนครบุรีราชธานีสวราชแลช้างตัวนั้นอาจจักผาบเข้าเสกศัตรู ในสกลชมพูอดสู่ก่าสู่ภาย ข้อมให้วุฒิสรีสวัสดิ์แก่ชาวสี่พิรุณ แลเศวตฉัตร

กัณฑ์มหาพรหม แผ่นที่ ๔ : ๒

จากตัวอย่างคำว่า "เศวตฉัตร" หมายถึงฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องประดับยศและเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายชั้นสูง ในบริบทนี้ผู้แต่งใช้คำว่าเศวตฉัตรแทนตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองนคร

การใช้โวหารนามนัยในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหาชาติ) พบว่าผู้แต่งใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่น เสวตฉัตรแทนคำเรียกพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองนคร เป็นต้น

๓.๖ อารัตพากย์ (synesthesia) หมายถึงการใช้คำแทนผลของสัมผัสที่คิดไปจากธรรมดา เช่น รสเป็นผลของสัมผัสด้วยลิ้น กลิ่นเป็นผลของสัมผัสทางจมูก การใช้โวหารแบบนี้จะใช้อธิบาย เช่น รสของความทุกข์ ซึ่งโดยปกติความสุขเป็นผลของสัมผัสด้วยใจ เป็นต้น

(วิภา กงกะนันท์. ๒๕๓๓ : ๓๕-๔๕)

ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหาชาติ) ใช้โวหารอารัตพากย์ในการแต่งเพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึก สภาพจิตใจและผลสัมผัสทางตา หู กาย และใจ ดังตัวอย่าง

สกุณี ภูนางนี้เห็นดั่งแม่นกอันทันทหากอุชงค์ฆ่าลูกคนตาย ไปมาตามวัดเว้า เยี่ยมยังเปล้าชบเซา
ทุกข์โศกเศร้าโศกาฮ้อนไหม้ ฮ้องให้อยู่เหิงนาน

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๑ : ๒-๒

จากตัวอย่างคำว่า “ทุกข์โศกเศร้าโศกา” เป็นความรู้สึกที่รับรู้ได้ทางใจคือรู้สึกเป็นทุกข์ เสียใจ รำพึงรำพัน อาลัยอาวรณ์ ผู้แต่งใช้คำว่า “ฮ้อนไหม้” ซึ่งเป็นผลสัมผัสที่รับรู้ได้ทางกาย เช่นถูกไฟไหม้จนได้รับความเจ็บปวด แสดงผลของความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางใจ เป็นการใช้โวหารภาพพจน์เพื่อแสดงสภาพของความทุกข์ ความโศกเศร้าที่มีอย่างมากมายและเป็นความทุกข์ที่ทรมานจิตใจอย่างยิ่ง

เอสว พระใจใสเอื้อเชื้อ งามยิ่งเนื้อสงสาร สมุหา บมีนานจักพราก จักเจียรระจากแก้วเวียงชัย

กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๔ : ๒

จากตัวอย่างคำว่า “พระใจใส” หมายถึงมีจิตใจดี อารมณ์เบิกบาน ผู้แต่งนำคำว่า “ใจ” หมายถึงจิตใจ ซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาประกอบกับคำว่า “ใส” หมายถึงโปร่งใส เป็นผลสัมผัสที่มองเห็นได้ด้วยตา เพื่อแสดงถึงจิตใจที่ดีงามของพระเวสสันดร

สามทที่เมื่อนั้นบันถารามขมทที่ อาหะ กล่าวเชิงพระรสสิเจ้าว่าดังนั้น ข้าไห้วบุพพิตรเป็นเจ้าเหตุดังฤมาหลงจึงแลแปรรูยงหน้า แห้งผู้ข้าแล้วไถ่ด้านจารจา สีนหาที่ นางพระยากล่าวกันแข็งสิงหนาท แต่พระบาทเจ้าโองการ

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๖

จากตัวอย่างคำว่า "นางพระยากล่าวคำแข็งสิงหนาท" หมายถึงกล่าวด้วยอารมณ์โกรธ ไม่พอใจ ผู้แต่งนำคำว่า "แข็ง" ซึ่งเป็นผลสัมผัสที่รับรู้ได้จากการสัมผัสทางกายประกอบกับคำว่า "เสียง" ซึ่งเป็นผลสัมผัสที่รับรู้ได้ทางหู

วิจิตร มขุณ ในเมื่อตะวันแจ้งพอเที่ยง นกฮู้เสียงบินมา จับสาขาง่าไม้ จี๋จ้อยฮ้องเสียงหวาน
กัณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๗

จากตัวอย่างคำว่า "ตะวันแจ้ง" หมายถึงเป็นเวลาเที่ยงหรือเป็นช่วงที่อุณหภูมิขึ้นสูงที่สุดทำให้อากาศร้อนมากกว่าปกติ ผู้แต่งนำคำว่า "แจ้ง" ซึ่งเป็นผลสัมผัสที่รับรู้ได้ทางกายมาประกอบกับคำว่า "ตะวัน" ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจับต้องได้ใช้ในความหมายว่าเป็นช่วงเวลาที่ร้อนมากที่สุดหรือร้อนจัด

จากตัวอย่างคำว่า "จี๋จ้อยฮ้องเสียงหวาน" หมายถึงเสียงร้องที่ไพเราะ นุ่มนวล น่าฟังและชวนให้หลงใหล ผู้แต่งนำคำว่า "หวาน" ซึ่งเป็นรสสัมผัสที่รับรู้ได้ด้วยลิ้นมาประกอบกับคำว่า "เสียง" ซึ่งเป็นผลสัมผัสที่รับรู้ได้ทางหู

เจ้าจงมาสรองคะภายในหัวใจอันฮ้อนลำบาก พรหมณ์เฒ่าหากมาตั้ง กล่าวข่มเหงมุสาวาท ทุกข์
ขนาดในมโน

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๑๑ : ๒

จากตัวอย่างคำว่า "หัวใจอันฮ้อน" หมายถึงสภาพจิตใจที่ร้อนรนกระวนกระวาย ผู้แต่งนำคำว่า "ร้อน" ซึ่งเป็นผลทางกายมาประกอบกับคำว่า "หัวใจ" ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจับต้องได้ เพื่อแสดงถึงความทุกข์ใจของพระเวสสันดร

ถัดนั้นไทเสพลไทกอง เป้าปัดองคะโพนตงต้อง พินพาทย์ฆ้องเสียงขลุ่ยเพงระบำ คุเรียนนุททา
กลองคุรบคนตรีเสียงหม่วน ปี่หว่าแลสวนไล ขลุ่ยขอไชเสียงฮ้อน สนุกท้อท้าวเมืองสวรรค์

กัณฑ์มหาราช แผ่นที่ ๑๗

จากตัวอย่างคำว่า “ขลุ่ยซอไซเสียงอ่อน” หมายถึงเสียงขลุ่ยและเสียงซอที่นุ่มนวลไพเราะ น่าฟัง ผู้แต่งนำคำว่า “อ่อน” ซึ่งเป็นผลสัมพัทธ์ที่รับรู้ได้ด้วยการจับต้องสัมผัสมาประกอบกับคำว่า “เสียง” ซึ่งเป็นผลสัมพัทธ์ที่รับรู้ได้ทางหูเพื่อแสดงถึงเสียงขลุ่ยและซอที่เป่าอย่างพลิ้วหวานไพเราะ

การใช้โวหารอวตพากย์ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่าผู้แต่งใช้คำแทนผลสัมพัทธ์ที่ผิดจากปกติธรรมดาเพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึก สภาพจิตใจ และผลสัมพัทธ์ทางตา หู กาย และใจ ได้แก่คำว่า ทุกข์โสภเสร้าโสกาอ่อนไหม้ พระใจใส นางพระยากล่าวคำแข็ง ตะวันแจ่ม หัวใจอันอ่อน (นก)จี๋จ้องเสียงหวาน ขลุ่ยซอไซเสียงอ่อน เป็นต้น

จากการศึกษาการใช้โวหารภาพพจน์ในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่าการใช้อุปมา ๒ ลักษณะคือการใช้อุปมาตามขนบวรรณกรรม เช่น การเปรียบเทียบความงามของบุรุษและสตรีว่างามดุจพระอินทร์และนางฟ้า ผิวพรรณผ่องใสดุจทองคำ ดวงตางามดุจตาเนื้อทราย เปรียบเทียบสีว่าฟันขาวดุจน้ำนมวัว ผิวกายสีดำเหมือนอีเกา เปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น สภาพจิตใจที่รู้สึกทุกข์ทรมานและแฉงกระด้างว่าร้อนดุจไฟ แฉงกระด้างดุจก้อนหินใหญ่ เป็นต้น และการใช้อุปมาที่เป็นเอกลักษณ์เช่น ลูกมะม่วงดิบเขียวเหมือนหลังเขียดตะปาด เปรียบเทียบขนาด เช่น หมาจับใหญ่เท่าเขากวาย หนูแพรวที่ขึ้นสวยงามเหมือนคอนกยูง รวงข้าวตกเป็นช่อเหมือนหางช้าง หางช้างที่ประดับด้วยจามรเหมือนดอกของต้นจามจุรี เป็นต้น ส่วนการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น เปรียบสภาพจิตใจที่รู้สึกเป็นทุกข์เท่าตัวช้าง เปรียบแผ่นดินร้องดังดุจเสียงช้างตกมัน เป็นต้น การใช้โวหารอุปลักษณ์มีการกล่าวเปรียบเทียบคุณสมบัติบางประการที่คล้ายกันของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งโดยใช้คำว่าคือ ในการเชื่อมความ เช่น เปรียบเทียบพระเวสสันดรที่ขอบให้ทานแก่คนยากจนว่าเปรียบเหมือนยารักษาคนป่วย พราหมณ์เฒ่าชูชกผิวหนังเหี่ยวแห้งและเหี้ยนสาบคือผี เป็นต้น การใช้โวหารบุคลาธิษฐานผู้แต่งสร้างอารมณ์ ความรู้สึกให้แก่สิ่งไม่มีชีวิตจิตวิญญาณ เช่น แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ และพรหมโลก ให้กระทำการรักษาอาการต่าง ๆ อย่างมนุษย์โดยการเคลื่อนไหวอย่างนอนนุ่มและเปล่งเสียงร้องดังแซ่ซ้องในการกระทำของพระเวสสันดร การใช้โวหารอติพจน์ผู้แต่งจะกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นความรู้สึกและสร้างบรรยากาศให้ยิ่งใหญ่สมกับการกระทำของบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ เช่น ความทุกข์กว้างใหญ่เท่าแผ่นฟ้าหรือมหาสมุทร เสียงมาร้องดังก้องไถยถึงสวรรค์ เป็นต้น การใช้โวหารนามนัยผู้แต่งใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้น

ทั้งหมด เช่น เสวตฉัตรแทนตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองนคร เป็นต้น และการใช้
 โวหารอาวตพากย์ผู้แต่งใช้คำแทนผลสัมพัทธ์ที่ผิดจากปกติธรรมดาเพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึก สภาพ
 จิตใจและผลสัมพัทธ์ทางตา หู กาย และใจ เช่น ทูกษ์โสกเศร้าโสกาอ่อนไหม้ นางพระขาก้าวคำ
 แข็ง พระใจใส ขลุ่ยซอใบเสียงอ่อน เป็นต้น

๔.สำนวนในภาษาถิ่นอีสาน

สำนวน หมายถึง ถ้อยคำที่มีความหมายไม่ตรงตามตัวอักษรซึ่งผู้อ่านหรือผู้ฟังจะต้องตีความหมายของคำนั้นๆ เป็นอีกนัยหนึ่ง ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (๒๕๒๕ : ๑-๑๔) กล่าวว่าสำนวนหมายถึง ถ้อยคำในภาษาไทยที่ใช้พูดจาสื่อสารกันโดยมีความหมายเป็นนัยเกินความกว้างหรือลึกซึ่งมิใช่แปลความหมายของคำตรงตัวเป็นความหมายในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ

บรรพต เปรมชู (๒๕๒๒ : ๕๘) กล่าวว่า สำนวนภาษาอีสานมาจากการทำมาหากินและอาชีพที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวัน บางสำนวนก็มาจากการละเล่น บางสำนวนก็มาจากความประพฤดิหรือข้อปฏิบัติ บางสำนวนก็มาจากลักษณะท่าทางที่แสดงออก บางสำนวนก็มาจากลักษณะรูปร่างหน้าตา เป็นต้น บางครั้งบางสำนวนก็สามารถเข้ากับลักษณะต่างๆ ได้หลายลักษณะ จนไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าจะจัดเข้าในประเภทใดบ้าง สำนวนภาษาอีสานมีสองลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นสำนวนที่ซ้ำกับสำนวนในภาษาไทยกลางและลักษณะที่สองเป็นสำนวนของชาวอีสานโดยเฉพาะ ในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) มีการใช้สำนวนในการแต่งทั้งสำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะและสำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนในภาษาไทยกลาง ดังนี้

๔.๑สำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะ หมายถึงสำนวนที่ใช้พูดกันในท้องถิ่นภาคอีสาน เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของคนอีสานที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยสร้างมาจากการสังเกตจากพฤติกรรมของคน สัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่ตนเองคุ้นเคย สำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก ดังต่อไปนี้

ดูรานงอมิตตดา เย มาดาปิดโร อันว่าพ่อแม่แห่งมิ่งนางฝูงโค ปาห์สู ก็มาให้ยังมิ่งนาง ทหร อันยังหนุ่มน้อย หน้าขึ้นช้อยโลมพาว อันเป็นสาวได้ ๑๖ เข้า ชินณสุส แก่ชินณพราหมณ์เฒ่า
ชวดชราการ ผิดสำบานเป็นปู่ มาเป็นคู่ผัวขวัญ

กัณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๓

สำนวน ผัวขวัญ หมายถึงสามีที่เป็นคู่ครองที่ดี เป็นที่รักของภรรยา จากตัวอย่างหมายถึงพราหมณ์ชูชกซึ่งเป็นสามีที่ดีของนางอมิตตดาเพราะพราหมณ์ชูชกรักนางอมิตตดามากยอมทำตามคำที่นางบอกทุกอย่าง ชันอาสาที่จะทำงานทุกอย่างแต่นางอมิตตดาไม่ยอมใช้ให้ไปขอท้าวชาลีและพระนางกัณหามาเป็นข้ารับใช้ก็ยอมไปถึงแม้จะต้องเดินทางไกลและลำบากแค่ไหนก็ตาม

อหิ อันว่าภู อาหริสฺสามิ ก็หากจักคักมายังน้ำบมียากสง เต็มกำลังภูที่อันทุกข์ไข้ได้เมียบนุ่มเป็นสาว เฒ่าสามขาว จักค่อยอุปะฐากบให้เจ้าลำบากสังสักอันก็พี่แล

กัณท์ชุก แผ่นที่ ๕

สำนวน เฒ่าสามขาว หมายถึงคนแก่ที่มีอายุมาก คำว่า "ขาว" ในภาษาถิ่นอีสานหมายถึงยี่สิบ คำว่า "เฒ่าสามขาว" จึงหมายถึงคนแก่ที่มีอายุ ๖๐ ปีซึ่งได้แก่พรหมณ์เฒ่าชุกนั่นเอง

ครุฑนางพรหมณ์ คั้งแอกแต่ภูเกิดมาเป็นผู้ชาย พ่อแม่ตายเสียแต่น้อย บ่ห่อนได้มีข้อสักคน ท่อว่าชาดาตนองฮั่ว มีพ่อคั่วขอกิน จักมาผู้ยังศาสดศีลระอักษรจักให้บังเกิดยังสมบัติข้าวของเงินทอง ข้าวเปลือก ข้าวสาร มีประมาณแลเล็กเล็น้อยกับมีสังสักสิ่ง

กัณท์ชุก แผ่นที่ ๕ : ๒

สำนวน องฮั่ว หมายถึงลูกกันร่ว ใส่อะไรลงไปก็จะหลุดออกหมด ไม่สามารถเก็บอะไรไว้ในลูกได้ เมื่อใช้เป็นสำนวน "คนองฮั่ว" หมายถึง คนยากจน คนยากไร้ ไม่มีทรัพย์สินสมบัติ ต้องลำบากยากเข็ญในการหาเลี้ยงชีพตัวเอง จากตัวอย่างนี้พรหมณ์ชุกบอกกับนางอมิตตดาว่า ตนเองเป็นคนยากจนเข็ญใจตั้งแต่เด็กต้องอาศัยขอข้าวเขากินเรื่อยมา ไม่เคยมีทาสรบใช้มาก่อน

ชุกโก เมื่อนั้นสวนคั้งชุกกะพรหมณ์ กตุวา กระทำ เทหาทุพพญฐานัน ยังเอือนที่หัก ทเพ ถิรให้มันคงประสงค์เคียนคาคให้แน่นหนาดี ปฏิสงขริควา ตกแต่งแปงปูน ทวาร ยังไปกดูชอง แล้วตัดปองภายหลุ่ม ย้านพรหมณ์หนุ่มทั้งหลายลอบลักบายยังเมียบแห่งตน อันหนึ่งย่านแต่โจรขโมย โภยภัยพินาศ อันจักมากระทำเพียรเบียดเบียนชีวิตอินทรีย์เมียบแห่งคนสูอัน

กัณท์ชุก แผ่นที่ ๘

คำว่า บาย ในภาษาถิ่นอีสานหมายถึง จับ ใช้มือจับ หยิบ ฉวยเอา ถูกต้องหรือใช้มือแตะที่ร่างกายของคนอื่นหรือวัตถุสิ่งของต่างๆ ใช้เป็นสำนวน หมายถึง มีความสัมพันธ์กันในเชิงผู้สาวระหว่างชายกับหญิง การร่วมประเวณี จากตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่พรหมณ์ชุกจะออกเดินทางไปขอทาสรบใช้มาให้นางอมิตตดาจึงซ่อมแซมเรือนของตนให้มั่นคง เพื่อป้องกันขโมยและป้องกันมิให้ชายอื่นแอบมาเป็นคู่กับนางอมิตตดาได้

มโน อันว่าหัวใจ โสมนัสญาณสัมปยุตกุศลเจตนาแห่งเสา รมติ ก็ชื่นชมยินดีในทานปารมีปฐ์เปิด เพื่อจักเกิดเป็นพระในกาลละอันจักมาภายหลัง ททามิ เสาก็ให้บัดนี้แล้วยังลูกแก้วทั้งสองเป็นทานบ่ยาก ให้เป็นอุปะฐากแห่งท่านแล

กัณฑ์กุมารบันดั้น แผ่นที่ ๘ : ๒

สำนวน เปิด หมายถึงเกือ เป็นสำนวนที่ใช้กันมากในภาคอีสาน เช่น “เปิดปลา” หมายถึง เบื่ออาหารที่ทำจากปลาทุกชนิด ถ้าเบื่อมากใช้ว่าเปิดอ้ม จากตัวอย่างนี้กล่าวถึง ตอนที่พระเวสสันดรให้ทานข้าวชาลีและพระนางกัณหาแก่พราหมณ์ชุก โดยบอกว่าพระองค์ยังมี ใจอยากให้ทานอยู่ตลอดเวลาไม่รู้จักเบื่อหน่ายในการให้ทาน

เทว ข้าไหว้สมเด็จพระมหาราชเจ้า อหิ อันว่าผู้ข้านี้ น ปสุตคามิ ก็บ่เห็นจอมธรรมมองอาจ ลูก น้อยนาฏเทียมคน คำกัณวลมีมากหากสนเทห์ เชน นิหตา สัตว์ใดหากมาเอ็ดบาปขบเคี้ยวคาไป กิน แล้วก็ข้าฤา

กัณฑ์มัทรี แผ่นที่ ๑๓

คำว่า เอ็ดบาป ใช้เป็นสำนวนหมายถึง การรังแกคนที่ไม่มีทางสู้ การทำให้อีก ฝ่ายหนึ่งเกิดความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ การเอารัดเอาเปรียบซึ่งทำให้อีกฝ่ายหนึ่งต้องลำบาก หรือเสียผลประโยชน์ จากตัวอย่างกล่าวถึงพระนางมัทรีที่รำพันถึงลูกทั้งสองโดยกล่าวว่าสัตว์ตัวใด ข้างใจร้ายมาเอาลูกของนางไปทำให้นางต้องเสียใจเพราะความรักและอาลัยอาวรณ์ต่อลูก

สกุโก ที่นั่นบันอินทาสักกะพราหมณ์ คนทานนางแก้วราชมัทรี แก่พระรัสสีนทระงพนวช เพื่อจัก แถมสมภารพระบาทให้รัสสีก็มีแล วร เจ้าจงถือเอาพระพรควงนี้ไว้ องอาจได้ตั้งใจงักข้าแล พร ๘ ประการอันนี้ดูไล่เลศกับทั้งช้างเผือกแก้วปิงจัญนาเคนทร์ กเถนุโค ในกาลละเมื่ออินทาทะวราชยังผงด่านจารจาด้วยอานุภาพแห่งคน จึงเสด็จขึ้นสู่อากาศกลางหาเวฬุเทวิงพาวเอื้องยู่คุดคั้งพระ อาทิตย์พุ่งขึ้นมาแล

กัณฑ์สักกบรรพ แผ่นที่ ๕

สำนวน แถมสมภาร หมายถึงถวายปัจจัยพิเศษนอกเหนือจากปัจจัยสำหรับบูชา กัณฑ์เทศน์ ซึ่งพระรูปใดที่เทศน์ไพเราะผู้ฟังมักจะถวายปัจจัยเพิ่มให้อีกเรียกว่าแถมสมภาร จากตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่พระอินทาทิราชซึ่งเนรมิตเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรีได้มอบพระนางมัทรีคืนให้แก่พระเวสสันดรแล้วยังได้ประทานพร ๘ ประการเป็นการแถมสมภารแก่พระเวสสันดร ที่เป็นผู้ตั้งมั่นในการให้ทานอย่างยิ่งใหญ่

พระบาทเจ้าฝืนว่า ชายเฒ่าลอยคำ ๆ แวนยัง มีวรรณะเพียงสิ่งเสมอภา นามายังดอกบัวบานเสียง
ฮอด เข้ามาใกล้ทอดทูลถวาย ราชบาทยเฒ่าดอกบัวบานทั้งคู่ สบสอกลงในหูทั้งสอง ดูละอองฟอง
เกสรดอกบัวฟาดพุ่งขึ้นสู่อากาศ แล้วแลหยาดลงมาทับองค์สะคั่งคน ปุพฺพชุตีว่า เช็งกะซังฝืน จึงจัด
ทันหมอบอุษากะชะโยค บริโภคพร้อมไททัน เขาก็โดยพลันเหว้แล่น เลือกเอาฝุ่งก๊วแม่นคือพรหม

กัณห์มหาราช แผ่นที่ ๒

สำนวน คิ้ว หมายถึง แม่นยำ ใช้เรียกในกรณีทำนายความฝันหรือสำหรับหมอ
ดูใช้ตรวจดูดวงชะตา เช่น ฝืนคิ้ว หมายถึงฝืนแม่นยำ หมอมอ (หมอดู) คิ้ว หมายถึงดูดวงชะตาได้
อย่างแม่นยำ จากตัวอย่างกล่าวถึงตอนที่พระเจ้าสุทนต์ให้หาหมอดูมาเพื่อทำนายฝันของพระองค์และ
ให้เลือกเอาคนที่ทำนายแม่นยำ เท่านั้นมาทำนายฝันของพระองค์

โย อสุโส ม้าควัวใดเกิดในพงศ์พันธุ์วรรณะคิวัเป็นประโยชน์ปนกับด้วยโทษคือว่าชนแก้วแฉมเลือด
และแฉมเลา เข้ามันนอนนั้งโทษ บ่เป็นประโยชน์แก่ประชาราษฎ์ทั้งหลาย แม่นว่าตัวด่างแลขนขาว
เค็มว่าไสดาวคำเขาท้าง กับเป็นที่อ้างโหมบ่ขาว แม่นว่าตัวก๊วยขาวแลคอเอ็น ม้ากบเป็นจับบ่แข็งทาง
เที่ยวทางแควนท่อยู่เห็ดกับ ๆ อย่างได้เอา

กัณห์มหาราช แผ่นที่ ๑๕

สำนวน บ่แข็ง หมายถึง ไม่เก่ง ไม่ชำนาญ เป็นสำนวนที่ใช้พูด
กันโดยทั่วไปในภาคอีสาน เช่น “ช่างบ่แข็ง” หมายถึง เด็กที่กำลังหัดเดินแต่ยังเดินไม่เก่ง ไม่คล่อง
เรียกว่า ช่างบ่แข็ง จากตัวอย่างนี้ บ่แข็งทาง หมายถึงไม่ชำนาญเส้นทาง เป็นการกล่าวถึงม้าที่จะไป
รับพระเวสสันดรกลับกรุงสีพีจะต้องเป็นม้าที่ชำนาญทางและอดทนสามารถวิ่งเป็นเวลานานได้โดย
ไม่เหน็ดเหนื่อย

จากการศึกษาจะเห็นว่าผู้แต่งใช้สำนวนภาษาเฉพาะถิ่นอีสานที่คนอีสานคุ้นเคยกันดี
และยังใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เช่นสำนวน เฒ่าสามขาว ลงฮัว เอ็ดบาป บาย เป็ด แฉมสมภาร
คิ้ว เป็นต้น สำนวนเหล่านี้แสดงถึงภูมิปัญญาของกวีอีสานที่สามารถนำลักษณะแวดล้อม สภาพ
วิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นมาเปรียบเทียบกับเพื่อให้เข้าใจความหมายได้อย่างชัดเจน

๔.๒ จำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทย หมายถึงสำนวนที่ใช้พูดกันใน
ท้องถิ่นภาคอีสานแต่มีความหมายตรงกับสำนวนที่ใช้พูดกันในภาษาไทยกลาง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คั่งถาชาวสีพีฝูงไพร่ คัดไม้ใหญ่อันเป็นเงา ทั้งบุปผาผู้ด้าน ทั้งกิ่งก้านใบหนา อันเป็นยาแก้คน
พยาธิ คนอาพาธดิหฺลี คือคนศรีเวสสันดรราช ไพร่ฮ้ายหากจับหนี โทษบ่มีสังสักสิ่ง ไพร่ฮ้ายจึ่งดู
แคลน อจเจตฺสุ ไม้มุงเมืองฮ่มกว้าง ฝูงไพร่ฟ้าฮานใบ

กณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๓

สำนวน ไม้มุงเมืองฮ่มกว้าง หมายถึงเป็นที่พึ่งอาศัยของคนทั้งหลาย
ในที่นี้หมายถึงพระเวสสันดรที่เป็นที่พึ่งอาศัยของชาวเมืองสีพีด้วยการบริจาคทานให้แก่คนยากจน
และทรงปกครองแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุข สำนวนนี้ตรงกับสำนวนที่ใช้อยู่ในภาษาไทยกลางว่า
ร่มโพธิ์ร่มไทร

ยา หลิทฺท หลึงฝูงโคหนาา เห็นผัวเป็นข้อยข้า ตกด้อยฮ้างจีนใจ บ่มีอันใดสังสักสิ่ง ทอดไธฮ้องขึ้นใจ
เหียรยอมชวนขายเลี้ยงใจ ้ ๆ ว่าผัวคนขี้ไธแลจักหนี ยามเมื่อเป็นคิมูลมั่งเป็นเจ้านั่งนุ่ปอง หลึง
จงวองจักอยู่ เป็นคู่แก้วผัวขวัญ พระจอมธรรมเอษเจ้าฟ้า ข้าน้อยบ่ให้ตกด้อยฮ้างฮักอัน

กณฑ์ทานกัณฑ์ แผ่นที่ ๘ : ๒

สำนวน คู่แก้วผัวขวัญ หมายถึง เป็นสามีภรรยาที่ต่างฝ่ายต่างเป็นคนดี
และเหมาะสมกันในทุกด้านทั้งรูปร่าง หน้าตาและฐานะอาชีพการงาน มีความรักต่อกันอย่างจริงใจ
ตรงกับสำนวนในภาษาไทยกลางว่า กิ้งทองใบหยก

อันว่าญาติพี่น้องแห่งมึงนางผุ่กันนั้น มนุชยีสฺ รโหคดา เขาไปจากันในที่สงัด อหฺตฺ เมาะ อสุขวห
มมิ ยังกรรมอันบ่มาอย่างสุข ทุกกคฺ อันกระทำผิด อดนาปี อันบ่จำเฮือนใจ ปาปก่เมาะ ลามก
เป็นลามกทุกขภายในขนาดญาติพี่น้องแห่งมึงนางเขาคึงให้มึงดับมึงววย แลเลี่ยมขายกินแต่น้อย เสมอ
คั่งข้อยกางเฮือนนั้นแท้ดิหฺลินา

กณฑ์ชูชก แผ่นที่ ๓

สำนวน ข้อยกางเฮือน หมายถึงข้าทาสที่อาศัยอยู่ในเรือนของเจ้านายต้องคอยรับ
ใช้ตามที่นายสั่งทุกอย่างไม่สามารถที่จะขัดขืนหรือหลีกเลี่ยงได้ ตรงกับสำนวนที่ใช้อยู่ในภาษาไทย
กลางว่า ข้าในเรือนเบี้ย

ชูชโก เมื่อนั้นบันชูชกะพราหมณ์จึงถามว่า ข้าไหว้พระรสีเจ้า อติถิ อันว่าของกินดีเลี้ยงแขก อันเจ้าฤหาคตั้งแต่งแจกมีหลายประการ ของหอมหวานทุกคำ มีฟ้าพร้อมดีเหลือที่ว่าด้วยมีแท้ อหิ อันว่าข้ามากเพื่ออยากเห็นหน้าพระเวสสันดรเจ้า จึงได้ข่มเท้าตะเคินมา

กัณท์มหานพณ แผ่นที่ ๒

สำนวน เลี้ยงแขก หมายถึงการต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมเยียนถึงบ้าน ด้วยข้าวปลาอาหารโดยไม่ขาดตกบกพร่อง ซึ่งเป็นธรรมเนียมของชาวอีสานที่จะต้องเลี้ยงดูแขกที่มาเยี่ยมตนเองถึงบ้าน ในบริบทนี้กล่าวถึงตอนที่อัญจรรสีจัดหาผลไม้ให้พราหมณ์ชูชกกินทั้งยังให้ที่นอนด้วย ตรงกับสำนวนที่ใช้อยู่ในภาษาไทยกลางว่า เลี้ยงดูปูเสื่อ

เหตุว่าอาจารย์เจ้าทั้งหลายกล่าวว่าคั้งนี้เน้า เจ้ามัททิเอช คัณหาอันอักลูกนี้เสมอคั้งเชือกผูกคอ คัณหาอันอักเมียเสมอคั้งปอมัดสอก คัณหาอันอักข้าวของ เสมอคั้งปอกใส่ข้อดิน วัตถุ ๓ อันนี้คือ เชือกผูกไว้ในวัฏสงสาร

กัณท์มัททิ แผ่นที่ ๑๖

สำนวน เชือกผูกคอ ปอมัดสอก ปอกใส่ข้อดิน หมายถึงเป็นภาระที่ต้องคอยดูแล ผูกพันกัน ไม่สามารถปล่อยให้อยู่ตามลำพังโดยไม่สนใจได้ ในบริบทนี้พระเวสสันดรบอกกับพระนางมัททิว่าความรักลูกเปรียบเหมือนมีเชือกผูกคอ รักเมียเปรียบเหมือนมีเส้นปอมัดข้อสอก และรักข้าวของเปรียบเหมือนมีปอกใส่ข้อเท้าไม่มีอิสระ ตรงกับสำนวนในภาษาไทยกลางว่า ห่วงคล้องคอ

ครุาเสนา เจ้าจงบอกชาวบ้านนอกชอกเมืองนา ให้เขาแต่งเหล้า肴ยาน้อยเล้านให้ได้แลช้อยแลหัน เลียนเป็นถันตั้งไว้ อย่าให้ไ้สั้งสั๊กอัน

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๑๖ : ๒

สำนวน บ้านนอกชอกเมืองนา หมายถึง ชาวชนบทในถิ่นกันดาร ชาวบ้านนอก คนชนบทที่เป็นชาวสวน ชาวนา อยู่นอกกรุงหรือเมืองหลวงไม่ใช่ชาวกรุงตรงกับสำนวนในภาษาไทยกลางว่า บ้านนอกชอกนา

อันว่าพราหมณ์ผู้เ็น เอือนมันอยู่เมืองพาราณสี เอ็คบคไฟไหม้เอือนมันเสีย มันจึงหนีไปอยู่ในเมืองกลิงคราฐก็มีแลมันก็มีแค่สาดเห็นช้ายของนอน บ่มีหมอนหนุนหัวจักหน่วย มีท้อเอือนน้อย ๆ แม่นจูบตอง ก็ท้ออยู่ชอกเมืองปองชอกินแต่น้อย มีท้อแต่ผ้าลาย ๆ พอกพ้อยเห็นขนาดช้ายจำแฉวไปเที่ยวชอกินกลางตลาด มีมือยังได้กินข้าวบาตรแลข้าวมัน มีวันหาอันใดก็บได้

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๑๗ : ๒

สำนวน กินข้าวบาตร หมายถึงอาศัยขอกินข้าวที่เหลือจากพระฉันเสร็จแล้วหรือเป็นคนยากไร้ต้องอาศัยขอกินข้าวจากพระ ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาไทยกลางว่า กินข้าวกันบาตร

ราชา พระยาบรมศรีสุตยชัยก็ให้คนทั้งหลายไปตีม้องฮ้องป่าวบอกข่าวแก่ชาวเมืองว่า บุคคละผู้ใดเป็นพี่น้องเผ่าพม่ารบพุ่งหาแห่งพราหมณ์ จงให้มาเอาของทั้งหลายผู้จะไปทอวันเทอญ

กัณท์มหาราช แผ่นที่ ๒๐ : ๒

สำนวน ตีม้องฮ้องป่าว หมายถึง ป่าวประกาศบอกให้รู้ แจ้งให้ทราบ นำข่าวไปบอกชาวบ้านให้รู้ทั่วกัน ตรงกับสำนวนที่ใช้ในสำนวนไทยกลางว่า ตีม้องร้องป่าว

อันว่าสองพินพาเจียรจาก แม่ลำบากผิวผอม ทุกข์แสบขอมถึงขนาด มรณาแล้วจึงคืนมา แม่ก็เต็มใจหาดีค่อย ก็ไม่เห็นสองอ่อนน้อยสายใจ แม่นี่ก็อาลัยถึงเชื้อเจ้า ทุกคำเข้าในอาศรม แม่ก็อาบยังลมต่างน้ำ ออกแม่ชำโสภา

กัณท์นครกัณท์ แผ่นที่ ๕ : ๒

สำนวน อาบยังลมต่างน้ำ หมายถึงมีความลำบากมาก ต้องอดทนทำงานอย่างหนักเพื่อเลี้ยงชีวิต ตรากตรำทำงานอย่างไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ตรงกับสำนวนในภาษาไทยกลางว่า อาบเหงื่อต่างน้ำ

จากการศึกษาการใช้สำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทยในการแต่งมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำมหาชาติ) สรุปได้ว่าสำนวนภาษาถิ่นอีสานและสำนวนไทยมีทั้งสำนวนที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายอย่างเดียวกันเช่น ไผ่มุงเมืองฮ่มกว้าง ตรงกับสำนวนไทย ร่มโพธิ์ร่มไทร กูแก้วผัวขวัญ ตรงกับสำนวนไทย กิ่งทองใบหยก ส่วนสำนวนที่ตรงกันเช่น บ้านนอกชอกเมืองนา ตรงกับสำนวนไทย บ้านนอกชอกนา กินข้าวบาตร ตรงกับสำนวนไทย กินข้าวกันบาตร ตีม้องฮ้องป่าว ตรงกับสำนวนไทย ตีม้องร้องป่าว เป็นต้น

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ปริญญานิพนธ์เรื่อง การใช้ภาษาในมหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาคอีสาน (ลำหาวชาติ): การศึกษาเชิงวิเคราะห์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการใช้ภาษา โวหาร โวหารภาพพจน์และสำนวน โดยศึกษาจากต้นฉบับใบลาน พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ศ.ธรรมภักดี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วยลำหาวชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกฉบับภาคอีสานรวม ๑๓ กัณฑ์ และเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

๑. ด้านการใช้คำ พบว่ามีการใช้คำชนิดต่างๆ ดังนี้

๑.๑ คำวิเศษณ์ พบการใช้คำวิเศษณ์ขยายนาม กริยา และคำคุณศัพท์ เพื่อบอกปริมาณ ทิศทางและลักษณะของสิ่งต่างๆ เช่น เสียงอันหม่น ดินก่น งามยะแย้มฯ ผู้เดียว โจนโจ คำอื่นอ้อย หวานสุกแซบซ้อย เป็นต้น และพบการใช้กลุ่มคำวิเศษณ์ขยายนาม กริยา และคำคุณศัพท์เพื่อบอกปริมาณ ทิศทาง และบอกลักษณะของสิ่งของต่าง ๆ เช่น ไพรหนอัน อาเกียรณเดียวระดา งามเอื้อเชื้อ เหลืองเรืองเชื้อ งามอ้อยซ้อย สูงโกกโก อึ้งนี่หน่นี่หน่น นอนขดคลุก เป็นต้น

๑.๒ คำซ้ำ พบการใช้คำโดยใช้เครื่องหมายไม้ยมก (ฯ) ตามหลังของคำที่ต้องการซ้ำเพื่อบอกปริมาณ เช่น เสียงดนตรีดังห้าวแล้วฯ ผ้าซัวฯ เลื่อมมาบฯ หัวโปกฯ เป็นต้น และเพื่อบ่งอารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ เช่น เหลือใจตายอยู่ใจฯ ลูบอยู่คี้อยฯ จับเข้าวิว่อนฯ เป็นต้น

๑.๓ คำซ้อน พบการใช้คำซ้อนเพื่อเสียง ทำให้คำนั้นมีเสียงสัมผัสไพเราะมากขึ้น เช่น จ่องจม แสตฮ้ายฮ้อง ฮ้องเฮฮ่อน ต้อนต๋อยดี ค้องไค่ดอม งามอนงาม หัวหุหาง ลูบไล่โลม เป็นต้นและการใช้คำซ้อนเพื่อความหมาย ทำให้ความหมายหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น จ้อยข้า เผื่อข้า หยาดฮ่า กาดฮอง ส้อมเหวหาด คงไพรป่า เขาเถื่อนถ้ำ หลีกฝีกหนี ไกววัดแก่ง เกาะเกี่ยวเหนียว ฮ้องขานขัน ฮอดจอดถึง ฮาบเฮียงเพียง ฮู่ไสแจ้ง เป็นต้น

๑.๔ คำหลาก พบการใช้คำหลากเรียกชื่อบุคคล มี ๒ ประเภทคือคำหลากเรียกชื่อพระเวสสันดรซึ่งพบมากที่สุด เช่น มหาขัตติยวรรต มหาสัตตวรรต มหาวรรต บุพพิตเจ้าพระบาทเจ้า พระราชสมภาร เป็นต้น คำหลากดังกล่าวล้วนแสดงเกียรติคุณและบุญบารมีของพระเวสสันดร และคำหลากเรียกชื่อพระนางมัทรี เช่น นางแก้ว เจ้ามัทรี น้องเจ้า นางน้อยนาฏราชมัทรี ราชมัทรี นางสายใจ เป็นต้น ซึ่งล้วนแสดงความดีความงามและเชื้อสายอันสูงส่งของพระนางมัทรี นอกจากนี้ยังพบคำหลากที่หมายถึงการพูด เช่น ด้านจรรจาผารภ จา เล่า ปุจฉากล่าว เป็นต้น และคำหลากที่หมายถึงไปเช่น ไป ดง ไพร เดือน เป็นต้น

๑.๕ คำเลียนเสียงธรรมชาติ พบการใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น คำเลียนเสียงน้ำไหล เลียนเสียงว่าที่ทาด ๆ เป็นต้น การใช้คำเลียนเสียงของสัตว์ เช่น เสียงนกร้องว่าแจ้ว ๆ เสียงการร้องว่า กา ๆ เลียนเสียงม้าวิ่งว่า กั๊ป ๆ เป็นต้น และการใช้คำเลียนเสียงวัตถุสิ่งของต่างๆ เช่น เสียงกระดิ่งว่า หิง ๆ เสียงภาชนะแตกว่า ปู๊ เป็นต้น

๒. ด้านการใช้โวหาร พบว่ามีการใช้บรรยายโวหารเล่าเรื่องเหตุการณ์และบรรยายลักษณะของสิ่งต่าง ๆ เช่น ตอนที่ผู้เขียนเล่าเรื่องเหตุการณ์ที่เป็นต้นเหตุแห่งการตรัสเรื่องมหาเวสสันดรชาดกในกัณฑ์ทศพร และตอนที่บรรยายถึงสถานที่อยู่และความเป็นอยู่ของพระเวสสันดรในกัณฑ์จุลพน เป็นต้น มีการใช้พรรณนาโวหารกล่าวถึงลักษณะของสิ่งของ สถานที่ บุคคลตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของบุคคล โดยมีการเปรียบเทียบด้วย เช่น ตอนที่ผู้เขียนพรรณนาความรู้สึกโศกเศร้าของพระนางผุสดีเมื่อรู้ว่าพระเวสสันดรจะถูกขับไล่ออกจากเมืองว่าเปรียบเหมือนแม่คนที่ถูกนายพรานขโมยลูกนกไปในกัณฑ์ทศพร เป็นต้น มีการใช้เทศนาโวหารอธิบายข้อความให้กว้างขวางออกไปโดยยกเหตุผลหรือหลักฐานมาประกอบเพื่อให้น่าเชื่อถือและปฏิบัติตามเช่นตอนที่พระอินทราชาอธิบายให้พระเวสสันดรเห็นถึงโทษของความตระหนี่และคุณของการให้ทาน โทษของการคบคนพาลและคุณของการคบบัณฑิตในกัณฑ์สักกบรรพ เป็นต้น และมีการใช้สาธกโวหารโดยการยกเรื่องราวหรือเหตุการณ์อื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาเป็นอุทาหรณ์ให้น่าเชื่อถือ เช่น ตอนที่ผู้เขียนยกเรื่องการถือกำเนิดของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นหลักฐานประกอบการอธิบายว่ามีเพียง ๓ ชาติเท่านั้นที่พระโพธิสัตว์สามารถพูดได้หลังจากการประสูติคือพระชาติเป็นมโหสถ พระชาติเป็นพระเวสสันดร และพระชาติสุดท้ายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะในกัณฑ์หิมพานต์ เป็นต้น

๓.ด้านการใช้โวหารภาพพจน์ พบว่ามีการใช้อุปมาตามขนบวรรณกรรมเป็นจำนวนมากได้แก่ การเปรียบเทียบความงามของบุรุษว่างามดุจพระอินทร์และเปรียบเทียบความงามของสตรีว่างามดุจนางฟ้า ผิวพรรณผ่องใสดุจทองคำ ดวงตางามดุจตาเนื้อทราย นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบสีว่าฟันขาวดุจน้ำนมวัว ผิวกายสีดำเหมือนนีกา ส่วนการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น สภาพจิตใจที่รู้สึกทุกข์ทรมานว่าร้อนดุจไฟ แฉ่งกระด้างดุจก้อนหินใหญ่ เป็นต้นและอุปมาที่เป็นเอกลักษณ์ได้แก่การเปรียบเทียบสี เช่น ผิวกายสีดำเหมือนหมี ลูกมะม่วงดิบเขียวเหมือนหลังเขียดตะปาด การเปรียบเทียบขนาด เช่น หมาจับใหญ่เท่าเขาควาย เปรียบเทียบจีดาของชุกใหญ่เป็นก้อนใหญ่เท่าเกร็ดเต่า รักแร้เหมือนกลั่นศพเนา หล้าแพรกที่ขึ้นสวยงามเหมือนคอนกยูง รวงข้าวตกเป็นช่อเหมือนหางช้าง เป็นต้น ส่วนการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่น สภาพจิตใจที่รู้สึกเป็นทุกข์เท่าตัวช้าง แผ่นดินร้องสรรเสริญดังเท่าเสียงช้างร้อง เป็นต้น มีการใช้อุปลักษณ์ กล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรงโดยใช้คำว่า คือ ในการเชื่อมความ เช่น พระเวสสันดรคือยารักษาชาวเมืองที่ยากจน พราหมณ์เฒ่าชุกผิวหนังเหี่ยวแห้งและเหี้ยนสาบคือผี หมอทำนายแม่นคือพรหม เป็นต้น มีการใช้บุคลาธิษฐาน เพื่อสร้างอารมณ์ ความรู้สึกให้แก่สิ่งไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีวิญญาณ เช่น แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ และพรหมโลก ให้กระทำกิริยาอาการต่าง ๆ อย่างมนุษย์โดยการเคลื่อนไหวและเปล่งเสียงร้องสาธุการแสดงความยินดีในการกระทำของพระเวสสันดร มีการใช้อดีพนัย เพื่อเน้นความรู้สึกและสร้างบรรยากาศให้ยิ่งใหญ่สมกับการกระทำของบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ เช่น ม้าร้องก้องได้ยั้งถึงสวรรค์ ความทุกข์กว้างใหญ่เท่าฟ้าหรือมหาสมุทร เป็นต้น มีการใช้นามนัย เพื่อบ่งถึงลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่นคำว่า เสวตัตถรแทนพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองนคร และมีการใช้อาวตพากย์แทนผลสัมผัสที่ผิดจากปกติธรรมดาเพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึก สภาพจิตใจและผลสัมผัสทางตา หู กาย และใจ เช่น ทุกข์โศกเศร้าโศกาอ่อนไหม้ พระใจใส ตะวันแจ่ม เป็นต้น

๔.ด้านการใช้สำนวนในภาษาถิ่นอีสาน พบว่ามีการใช้สำนวนภาษาถิ่นอีสานโดยเฉพาะ เช่น ผัวขวัญ เฒ่าสามขาว ถงฮั่ว บาย เป็ด เฮ็ดบายป แถมสมภาร กั่ว เป็นต้นและสำนวนภาษาถิ่นอีสานที่ตรงกับสำนวนไทย เช่น ไ้ม่วงเมืองฮ่มกว้าง ตรงกับสำนวนไทย ร่มโพธิ์ร่มไทร เลี่ยงแขกตรงกับสำนวนไทย เลี่ยงคู่ปลูเสื่อ คู่แก้วผัวขวัญตรงกับสำนวนไทย กิ่งทองใบหยก ข้อยกลางเือนตรงกับสำนวนไทย ข้ำในเรือนเบี้ย เชือกผูกคอ ปอมัดศอก ปอกใส่ข้อตีนตรงกับสำนวนไทย ห่วงคล้องคอ เป็นต้น

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

ลำนมหชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสานเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เทศน์ในงานบุญเวสหรือบุญเดือนสี่ของภาคอีสานโดยใช้ภาษาอีสานในการแต่งซึ่งนอกจากมีเนื้อหาที่น่าสนใจแล้วการใช้คำชนิดต่าง ๆ ในการแต่งก็น่าสนใจทั้งคำวิเศษณ์ คำซ้ำ คำซ้อน คำหลากและคำเลียนเสียงธรรมชาติล้วนทำให้เกิดลีลาภาษาที่น่าสนใจโดยผู้แต่งเลือกใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้งชัดเจนและทำให้เกิดภาพที่ผู้อ่านสามารถจินตนาการตามได้มาใช้ในการประพันธ์

ผู้แต่งใช้บรรยายโวหารเล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ มากกว่าโวหารชนิดอื่นทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องมหาวสสันดรชาดกตามลำดับเหตุการณ์ของเรื่องได้อย่างชัดเจนและใช้พรรณนาโวหารพรรณนาถึงสถานที่ต่าง ๆ ได้อย่างละเอียดและพรรณนาอารมณ์โศกเศร้าเมื่อต้องพลัดพรากจากบุคคลที่ตนเองรักหรือความรู้สึกเป็นทุกข์ทั้งทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจเมื่อต้องประสบกับความยากลำบากอย่างแสนสาหัสได้เป็นอย่างดีทำให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งประทับใจและนึกเห็นภาพตามที่ผู้แต่งพรรณนาได้อย่างชัดเจนส่วนเทศนาโวหารและสาธกโวหาร ผู้แต่งใช้เพื่ออธิบายข้อความและยกอุทาหรณ์ของเรื่องประกอบการอธิบายอย่างชัดเจนทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาของเรื่องได้ดีขึ้น

โวหารอุปมาที่เป็นเอกลักษณ์ถือว่าเป็นจุดเด่นของการใช้โวหารภาพพจน์ในการแต่งเพราะสิ่งที่ผู้แต่งนำมาเปรียบเทียบกันนั้นแตกต่างจากการอุปมาตามขนบวรรณกรรมทั่วไปเพราะนำสิ่งที่ไม่เคยมีใครเปรียบเทียบมาก่อนใช้เปรียบเทียบขนาดลักษณะและคุณสมบัติบางประการของทั้งสองสิ่งว่าเหมือนหรือคล้ายกันซึ่งสามารถเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นความเหมือนกันของทั้งสองสิ่งได้อย่างชัดเจนโดยนำสิ่งที่พบเห็นในท้องถิ่นภาคอีสานมาเปรียบเทียบให้เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นและปรากฏว่ามีใช้เป็นจำนวนมาก ส่วนโวหารชนิดอื่นคืออุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อติพจน์ นามนัย และอวตัพพจน์ที่ผู้แต่งใช้ในการแต่งล้วนเป็นการใช้โวหารภาพพจน์ที่ทำให้เกิดลีลาการใช้ภาษาที่น่าสนใจซึ่งถ้อยคำต่าง ๆ ที่ผู้แต่งเลือกใช้สามารถสื่อความหมายได้อย่างถูกต้อง

ส่วนสำนวนที่ปรากฏในลำนมหชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสานผู้แต่งเลือกนำสำนวนที่สะท้อนวิถีชีวิตของชาวอีสานหลายด้านมาใช้ในการแต่งแสดงให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ ความเชื่อและทัศนคติของคนอีสานและยังเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีที่สืบทอดกันมาของคนภาคอีสานโดยเฉพาะและนอกจากนี้ยังมีสำนวนที่มีความหมายเหมือนกับสำนวนที่ใช้ในภาคกลาง การใช้ภาษาในลำนมหชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสานแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของกวีภาคอีสานที่ใช้สำนวนภาษาในการแต่งเรื่องมหาวสสันดรชาดกได้อย่างสมบูรณ์ทั้งในด้านเนื้อหาและในด้านลีลาการใช้ภาษาที่น่าสนใจ

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาท่วงทำนองเทศน์มหาชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของภาคอีสานเพื่อวิจัย
ท่วงทำนองที่ใช้เทศน์ในท้องถิ่นภาคอีสานอย่างละเอียดต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กาญจนา นาคสกุล ; และคนอื่นๆ. (๒๕๒๑). *การใช้ภาษา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.
- กาญจนาภรณ์. (๒๕๒๑). *สำนวนไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น.
- (๒๕๒๒). *สำนวนไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น.
- กระทรวงศึกษาธิการ ฉบับปรับปรุง. (๒๕๐๐). พิมพ์ถวายเป็นอนุสรณ์ในงานฉลองพัสและสมณศักดิ์สัญญาบัตรพระเทพาโณจิต ฌ วัดสุปัฏนาราม อุบลราชธานี.
- กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ. (๒๕๔๑). *วรรณลักษณะวิจารณ์ เล่ม ๒*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- คณาจารย์โรงพิมพ์เลียงเชียง. (ม.ป.ป.). *กณฑ์เทศน์มหาชาติ มหาวสสันดรชาดก*. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง.
- ช่อนกลิ่น พิเศษสกุลกิจ ; และ กิ่งแก้ว อุดาการ. (๒๕๒๑). *ภาษาถิ่น-วัฒนธรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เทศน์มหาชาติเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาส ทรงเฉลิมพระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา. (๒๕๔๑). กรุงเทพฯ : วงตะวัน.
- ธรรมโกศาจารย์, พระ . (๒๕๑๓). *ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก*. กรุงเทพฯ : เจริญชัยการพิมพ์.
- ธวัช เขมธโช (พุทธโส), พระมหา . (๒๕๓๗). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ถ่ายเอกสาร.
- นริศร์ เลี่ยมทอง. (๒๕๔๒). *คู่มือมหาเวสสันดรชาดก*. กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา.
- บรรจบ พันธุเมธา. (๒๕๔๑). *ลักษณะภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- บรรพต เปรมชู. (๒๕๒๒) *คำวิเศษณ์และสำนวนพุดภาษาอีสาน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- บันเทิง เกาะตัน ; และ ประภาพรรณ รัตตานนท์. (๒๕๓๘). *เทศน์มหาชาติถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*. กรุงเทพฯ : วงตะวัน.
- บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล. (๒๕๔๔). *ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีอีสาน*. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา.

บุญทัน อานนุโท (พาหา), พระมหา. (๒๕๔๐). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. (ปรัชญา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. ถ่ายเอกสาร.

บุญยงค์ เกศเทศ. (๒๕๕๕). *ศาสตร์และศิลป์แห่งภาษา*. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. กอสินธุ์ : ประสานการพิมพ์.

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระ. (๒๕๓๓). *เทศน์มหาชาติ ฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส*. กรุงเทพฯ : สหพัฒนพิบูล.

ประจักษ์ ประภาพิตขากร. (๒๕๒๒). *สมณภิธานมหาเวสสันดรชาดก*. กรุงเทพฯ : สหสยามพัฒนา.

ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (๒๕๒๕). *สำนวนไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. (๒๕๑๘). *แนวทางการศึกษาวรรณคดี : ภาษาการวิจิตรวิชัยและวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

เปรมจิต ชนะวงศ์. (๒๕๓๘). *หลักภาษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๘. โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

ผกาศรี เข็นบุตร. (๒๕๒๖). *ทักษะและความรู้ทางภาษา*. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

พจนานุกรม ภาคอีสาน-ภาคกลาง ฉบับปณิธาน สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสฺสมหาเถระ). (๒๕๑๕). กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๕). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการ ประพันธ์ อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ. ม.ป.พ.

..... (๒๕๔๕). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.

มณี พยอมยงค์. (๒๕๑๕). *การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติ ฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้*. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

รำเพย ไชยสินธุ์. (๒๕๒๗). *กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน*. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

เรืองเดช ปันเขื่อนขันธ์ (๒๕๓๑). *ภาษาถิ่นตระกูลไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วรเวทย์พิสิฐ, พระ. (๒๕๓๘?). *หลักภาษาไทย*. ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วราภรณ์ บำรุงกุล. (๒๕๓๗?). *ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดี*. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

ออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมโลก.

วิภา กองแก่นจันทร์. (๒๕๓๓). *วรรณคดีศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

วิวัชรธรรมโกศล, พระครู. (๒๕๓๖). *เกาะทะเลเปลือกเวสสันดร*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :

เลียงเชียง.

สมทรง บุรุษพัฒน์. (๒๕๔๓). *ภูมิศาสตร์ภาษาถิ่น*. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนา

ชนบทมหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา อำเภอพุทธมณฑล นครปฐม.

สมพร มั่นตะสูตร. (๒๕๒๕). *สัมมนาการใช้ภาษาไทยปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สืบพงศ์ ธรรมชาติ. (๒๕๔๒). *วรรณคดีชาดก*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สุนันท์ อัญชลีบุญกุล. (๒๕๒๐). *การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาดิคำหลวง*. วิทยานิพนธ์

อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

สำนักงาน ส. ธรรมภักดี. (๒๕๔๐). *ลัทธิมหาดิ หรือ เทศน์เวสสันดรชาดกภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ

: ร.พ. ลูก ส.ธรรมภักดี.

สัสดี แสนศรีร้อยเอ็ด. (๒๕๔๕). *มหาวสสันดร คำกลอนภาคอีสาน*. อนุสรณ์ในงานพระราช

ทานเพลิงศพภริยาพิเศษพระอธิการสมย์ ปิยะมโม (ชนะพันธ์).

หาญพิทักษ์สรรพศาสตร์.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๓๕). *ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาดิคำหลวงกัณฑ์*

ทศพร ชูชก และกุมาร. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (บาลี-สันสกฤต). กรุงเทพฯ :

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

อาจารย์แผนกวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (๒๕๓๗). *คำสอนวิชา*

ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. (๒๕๔๕). *หลักภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

เอกฉัท จารุมณีชน. (๒๕๓๗). *ภาษาไทยสำหรับครู*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์

เฮ้าส์.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	พระมหาสุริยา คำกุนะ
วันเดือนปีเกิด	๒ ตุลาคม ๒๕๑๕
สถานที่เกิด	๖๐/๔ บ.โนนศิลา ต.โนนเมือง อ.นาแก จ.หนองบัวลำภู ๓๕๑๗๐
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๒๑๑๔ วัดราชสิงขร ถนนเจริญกรุง ๗๔ แขวงวัดพระยาไกร เขตบางคอแหลม กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๒๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	-
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	-
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๔๘	ศศ.ม. (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พ.ศ. ๒๕๔๑	พธ.บ. (ภาษาไทย) เกียรตินิยมอันดับสอง จากมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จ.เลย